

Роднае слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

9/2023

(429)

верасень

ISSN 0234-1360

Да 200-годдзя з дня нараджэння Уладзіслава Сыракомлі:

- летапісец гістарычнай памяці народа
- духоўна-эстэтычныя ідэалы ў паэтычнай творчасці
- постаць паэта ў святле эпістальнай спадчыны
- творчасць у кантэксце філасофска-антрапалагічных уяўленняў пра *Homo faber*
- сустрэча, наканаваная зоркамі

ФАРБЫ.
ПОСТАЦІ.
НАТХНЕННЕ

ДА 85-ГОДДЗЯ БЕЛАРУСКАГА САЮЗА МАСТАКОЎ

Уладзімір Басальга.

Замак у Нясвіжы. З серыі "Помнікі дойлідства Беларусі".

1983 г. Каляровая аўталітаграфія.

Роднае слова

2023/9

(429)

верасень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагагічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец

доктар філалагічных навук В. Максімовіч
доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, А. Белая, Д. Дзятко,
Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, А. Бадак, І. Булаўкіна,
В. Душэўская, Р. Ільіна, Г. Запартыка,
В. Кажура, А. Карлюкевіч, Л. Лазарчык,

А. Марціновіч, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, С. Рачэўскі, Л. Собаль,
І. Таяноўская, В. Шніп

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры)

Пасведчанне
аб дзяржаўнай рэгістрацыі
сродку масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

ДА 200-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ

Дарашчонок Пётр. Летапісец гістарычнай памяці народа Уладзіслаў Сыракомля	3
Багдановіч Ірына. “Хай душа адкрыта ў неба струмяніцца”: духоўна-эстэтычныя ідэалы ў паэтычнай творчасці Уладзіслава Сыракомлі	8
Варабей Марына. Постаць Уладзіслава Сыракомлі ў святле эпісталаярнай спадчыны Зофіі Тшашкоўскай	12
Шкор Лідзія. Творчасць Уладзіслава Сыракомлі ў кантэксце філасофска-антрапалагічных уяўленняў пра <i>Homo faber</i> (Чалавека-стваральніка)	16
Штэйнер Іван. Уладзіслаў Сыракомля і Адам Мальдзіс: сустрэча, наканаваная зоркамі	19
Есіс Яўген. Уладзіслаў Сыракомля: жыццёпіс і агляд творчасці: Інтэлектуальная гульня “Чорны кот” (X клас) ...	23

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Мельнікава Анжэла. Універсальнасць таленту: Да 70-годдзя Івана Штэйнера	25
Сабуць Аліна. “Гродна – ты мой лёс, мая паходня...”: Паэтызацыя горада ў творчасці пісьменнікаў Гродзенскага краю	28

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. Шматграннасць таленту Мікалая Бірылы: Да 100-годдзя з дня нараджэння	34
Багамолава Алена. Духоўнае і маўленчае багацце паэзіі Сяргея Грахоўскага	38
Міхалевіч Алена. Сінтаксічныя адметнасці зборніка “Сповідзь” Сяргея Грахоўскага	43
Солахаў Аляксей, Крук Барыс. Словатворчасць Ніны Мацяш: Да 80-годдзя з дня нараджэння	47
Маршэўская Валянціна. Асаблівасці фразеалагізмаў са значэннямі фізіялагічнага (біялагічнага) і фізічнага стану	52

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Есіс Яўген. Захаваць прафесійную індывідуальнасць ...	56
Рачэўскі Станіслаў. Тэкст – стратэгічна важны сродак моўнай адукацыі ў сучаснай школе	58

Караткевіч Вячаслаў. Заданні для фарміравання асобных і метапрадметных кампетэнцый вучняў: Беларуская літаратура (VI клас)	62
Бязлепкіна-Чарнякевіч Аксана. Выкладанне беларускай літаратуры XIX ст.: На прыкладзе дапаможніка “Гісторыя беларускай літаратуры XIX ст.” Івана Штэйнера і Алы Брадзіхінай	65
Караткевіч Вячаслаў, Варановіч Валеры, Караткевіч Ірына, Шаршнёва Вольга. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: III этап XXXIX рэспубліканскай алімпіяды. 2022/23 навучальны год (X клас)	68
Бубновіч Іна, Ляскевіч Святлана. Граматычныя катэгорыі стараславянскага і беларускага займеннікаў: Матэрыялы да факультатывных заняткаў	72
Лойша Таццяна. Анатоль Грачанікаў: жыццё і творчасць: Віктарына (VIII клас)	74

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Моніч Дзмітрый. “Падбздэраны надзвычайнай добразычлівасцю Вашай Эксцэленцыі...”: Невядомы ліст мастака Яна Дамеля генерал-губернатару Сібіры Міхаілу Спяранскаму	75
Шапран Сяргей. Абышліся без славы: кампазітар Ян Тарасевіч і акцёр Яўген Гаробчанка	79
Урублёўскі Вадзім. Радавод Паўліны Мядзёлкі да пятага калена	82
Агеенка Таццяна. “Звяртаюся да ЦВК з вялікай просьбай...”: Уступленне Паўліны Мядзёлкі ў грамадзянства БССР	84
Сурмачэўскі Ігар. Каралеўскія батэнбергскія карункі з мінскіх Уборкаў	86
Катовіч Аксана. Фенаменалогія імя ў гісторыка-культурным кантэксце	89
Казакowa Ірына. Жаночая доля ў беларускіх і кітайскіх народных песнях	94

Умовы апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў (51).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.
Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса), а таксама даюць згоду на апрацоўку персанальных звестак.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by. Калі не пазначана інашэ, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

Паводле падатковага заканадаўства выдавецтва пры налічэнні ганарару падае звесткі пра даходы аўтараў незалежна ад факта атрымання грашовых сродкаў на рукі. Для таго каб ганарар не налічаўся, аўтар можа адмовіцца ад яго, прыклаўшы да матэрыялу, які дасылаецца ў рэдакцыю, заяву. Спампаваць заяву можна на сайце часопіса.

ДА 200-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ

Асоба і час

Пётр ДАРАШЧОНАК,
кандыдат філалагічных навук

ЛЕТАПІСЕЦ ГІСТАРЫЧНАЙ ПАМЯЦІ НАРОДА УЛАДЗІСЛАЎ СЫРАКОМЛЯ

821.161.3.09"18"(092)Сыракомля В.

Разгледжаны пражайчыны творы, публіцыстычныя і навуковыя артыкулы У. Сыракомлі, прысвечаныя гістарычным падзеям мінулага Беларусі і Літвы, быту, матэрыяльнай і духоўнай культуры насельнікаў Міншчыны, абароне інтарэсаў запрыгоненага сялянства, развіццю свецкай адукацыі і беларускай літаратуры, зараджэнню нацыянальнага руху ў XIX ст.

Ключавыя словы: *гістарычная асвета, духоўная культура, свецкая адукацыя, адмена прыгоннага ладу, беларуская літаратура, зараджэнне нацыянальнага руху.*

The prose works, journalistic and scientific articles by U. Syrakomlaia devoted to the historical events of the past of Belarus and Lithuania, the life, material and spiritual culture of the inhabitants of Minsk region, the protection of the interests of the enslaved peasantry, the development of secular education and Belarusian literature, the birth of the national movement in the XIX century are considered.

Сёлета спаўняецца 200 гадоў з дня нараджэння Уладзіслава Сыракомлі (сапр. Людвік Уладзіслаў Францішак Кандратовіч; 29 верасня 1823 г., фальварак Смольгаў Бабруйскага павета, цяпер Любанскі раён – 15 верасня 1862 г., Вільня) – паэта-гуманіста, пражайка, публіцыста, перакладчыка, крытыка, этнографа. Лейтматывам яго паэзіі і публіцыстычнай творчасці была барацьба за вызваленне сялянства ад прыгоннага права, неабходнасць найхутчэйшага развіцця адукацыі беларускага народа, яго нацыянальнае і сацыяльнае вызваленне.

Выдатнаму культурнаму дзеячу расійска-польскага памежжа Л. Кандратовічу лёсам было наканавана нарадзіцца ў цэнтральным рэгіёне Беларусі (Міншчына), які, паводле меркавання аўтара манаграфіі “Возникновение Белоруссии: Новая концепция” (Мінск, 1991) М. Піліпенкі, стаў ядром фарміравання беларускага этнасу ў выніку кансалідацыі паўночнай часткі палескага і паўднёвай часткі падзвінска-дняпроўскага субэтнасаў у познім Сярэднявеччы (XV–XVI стст.) [1, с. 89]. Менавіта на мяжы Сярэднявечча і Новага часу, як сведчаць архіўныя дакументы, упершыню заявіў пра сябе шляхецкі род Кандратовічаў. Пачынаўся радавяд ад нейкага Кандрата, якому ў XV ст. служылі і капільскі князь Міхаіл Алелькавіч падараваў у Капільскім павеце зямельны надзел. Дзяды і прадзеда паэта з роду Кандратовічаў стагоддзямі жылі сярод беларускага насельніцтва ў самым сэрцы былога Вялікага Княства Літоўскага [2]. Тут паступова складвалася трывалая

Адам Шэмеш. Партрэт Уладзіслава Сыракомлі. 1854 г.

сістэма тэрытарыяльна-эканамічных сувязей пры лідарстве цэнтральнага рэгіёна, які развіваўся больш інтэнсіўна, хутчэй, чым суседнія. У цеснай сувязі з гаспадарча-эканамічным ростам краю знаходзілася матэрыяльная і духоўная культура – трывалы падмурак пачатковага

перыяду нацыятворчых працэсаў. Менавіта гэтыя заканамернасці, характэрныя рысы ў працэсе фарміравання маладой беларускай нацыі прыкмячаў і абагульняў у творчасці У. Сыракомля падчас адмены прыгоннага права ў арэале пражывання “наднёманскага народа”.

Бацька творцы Аляксандр Каятан Кандратовіч і маці Вікторыя Златкоўская паходзілі з небагатай паланізаванай беларускай шляхты. Дзяцінства Людвіка было звязана з пастаяннымі пераездамі ў фальваркі Смолічы, Яськавічы, Кудзінавічы, Мархачоўшчына на Міншчыне, якія арандаваў яго бацька – каморнік, а потым арандатар радзівілаўскіх гаспадарак.

Пачатковую адукацыю Людвік атрымаў у той час, калі сям’я Кандратовічаў жыла ў фальварку Яськавічы. Тут, на ўзбярэжжы ракі Морач, сярод “жоўтых пяскоў” і непраходных балот Палесся, будучы паэт пачаў спазнаваць свет, любіваўся беларускай прыродай, назіраў за жыццём простага народа [3, с. 5]. Першыя ўрокі асветы ён атрымаў ад бацькі, які ў мінулым быў выхаванцам піярскай школы. Потым Л. Кандратовіч займаўся ў дамашніх настаўнікаў. З 1833 г. пачаў засвойваць навуку ў Нясвіжскай дамініканскай школе, дзе раней вучыліся Адам Міцкевіч і Ян Чачот. Тут ён правучыўся два гады і за гэты час засвоіў матэрыял за тры класы. Пасля паўстання 1830–1831 гг., царскія ўлады закрылі школу ў 1835 г. Таму Аляксандр Кандратовіч адправіў сына да вучаўца ў Навагрудак, дзе працавала былая піярская школа, пераўтвораная ў свецкую. Людвік вучыўся ў ёй да 1837 г., потым вярнуўся ў фальварак Мархачоўшчына, дзе дапамагаў бацькам па гаспадарцы і пачаў пісаць вершы.

Праца ў арандаваным фальварку не вельмі натхняла Л. Кандратовіча, бацькі часта ставалі яго за чытаннем кніг. Нарэшце, зразумеўшы, што сын гаспадаркай не цікавіцца, бацька знайшоў яму месца ў нясвіжскай канцылярыі па кіраўніцтве радзівілаўскімі маёнткамі, размешчанай у памяшканнях замка XVI ст. Там Людвік працаваў з восені 1840 да вясны 1844 г. Кіраваў канцылярыяй былы ўдзельнік паўстання 1830–1831 гг. Адольф Дабравольскі, вакол якога групавалася мясцовая інтэлігенцыя. Дом А. Дабравольскага быў адкрыты і для Л. Кандратовіча. Там шумна абмяркоўваліся навіны культурнага жыцця, праводзіліся літаратурныя вечарыны. Гэтыя кантакты не прайшлі для Л. Кандратовіч бясследна, ён зноў узяўся за пяро. Цяга да паэзіі, якую ён адчуў яшчэ ў Мархачоўшчыне, вылілася ў жартоўныя вершы, не прызначаныя да друку і прысвечаныя ў асноўным сябрам-канцылярыстам.

Знаёмства з класічнай літаратурай, польскамоўнай і рускамоўнай перыёдыкай, магчымасць карыстацца архівам Радзівілаў і асабістымі кнігазборамі мясцовых выхаванцаў Віленскага ўніверсітэта, адной з найлепшых вышэйшых навучальных устаноў Еўропы, дазволілі юнаку папоўніць школьныя веды, значна пашырыць круггляд. Л. Кандратовіч запісаў мясцовыя паданні, звесткі пра старажытную гісторыю Нясвіжа і яго гаспадароў з роду Кішкаў, а пасля Радзівілаў.

Дапытлівасць і жаданне пранікнуць у самую гушчу жыцця сучаснага яму грамадства дапамагалі Л. Кандратовічу выйсці за традыцыйныя саслоўныя межы шляхецкага светапогляду, элементы якога складваліся яшчэ ў час існавання ВКЛ. Збяднелая беззямельная шляхта ў Беларусі фармальна не адрознівалася ад магнатаў і юрыдычна мела з імі аднолькавыя правы. Па эканамічным становішчы 86% шляхецкага саслоўя ў сярэдзіне XIX ст. фактычна зраўнялася з асноўнай масай сельскага насельніцтва. Але і ў гэтым становішчы, як адзначаў сучасны беларускі гісторык А. Кахановіч, “сацыяльныя ўстаноўкі, арыентацыя, псіхалагічны бар’ер з навакольным вясковым насельніцтвам, звязаныя з асэнсаваннем сваёй прыналежнасці да вышэйшага саслоўя, перашкаджалі размыванню шляхты сярод іншых катэгорый жыхароў” [4, с. 94]. Л. Кандратовіча цікавілі ўзаемаадносіны паміж рознымі слямі грамадства, складанае перапляценне жыццёвых лёсаў прадстаўнікоў тагачасных саслоўяў, мова, матэрыяльная і духоўная культура народа. Паэт любіў запісваць цікавыя выразы і расказы, якія чуў ад людзей, што прыязджалі з навакольных вёсак у Нясвіж.

Працуючы ў радзівілаўскім замку, Л. Кандратовіч знаёміўся з архіўнымі матэрыяламі пра падзеі далёкага мінулага. Цікавасць Людвіка да гісторыі заўважыў і аданіў начальнік канцылярыі А. Дабравольскі. Таму, калі павятовы слудзі суд запрасіў з радзівілаўскага архіва акты капільскага замка, А. Дабравольскі даручыў іх апісанне Л. Кандратовічу. Галоўным для таго ў дакументах былі не столькі звесткі пра афіцыйныя падзеі і рашэнні мясцовых улад, колькі пастановы па дробных бытавых справах, справаздачы і лісты пра бойкі, розныя мясцовыя і сямейныя сваркі, апісанні забаўных выпадкаў з жыцця жыхароў Капыля і яго ваколіц. Архіўныя матэрыялы Радзівілаў паслужылі асновай і для першай друкаванай публікацыі пра гістарычнае мінулае Нясвіжа.

Усё пачалося з ініцыятывы гісторыка і публіцыста М. Балінскага, урадженца Полацкага па-

вета, выпускніка Віленскага ўніверсітэта (1818), аднаго з заснавальнікаў навукова-літаратурнага часопіса “Biblioteka Warszawska” (“Варшаўская бібліятэка”), які звярнуўся да А. Дабравольскага з просьбай падрыхтаваць публікацыю пра Нясвіж. Начальнік канцылярыі даручыў працу Л. Кандратовічу, той падрабязна апісаў гісторыю горада, паказаў асаблівасці яго жыцця ў мінулыя стагоддзі. М. Балінскі, які ў той час разам з Ц. Ліпінскім працаваў над даследаваннем “Старажытная Польшча” (т. 1–3, 1843–1846), праз два гады змясціў яе, з папраўкамі і скарачэннямі, у трэцім томе.

16 красавіка 1844 г. Людвік Кандратовіч ажаніўся са сваячкай і выхаванкай А. Дабравольскага сямнаццацігадовай Паўлінай Мітрашэўскай. Маладая сям’я пераехала ў Залучча – фальварак у Навагрудскім павеце (цяпер Стаўбцоўскі раён). Бацькі Л. Кандратовіча саступілі маладым Залучча і перабраліся арандаваць суседні фальварак Тулёнка. Пераезд стаў пачаткам новага перыяду жыцця (1844–1852). Тут да маладога паэта нечакана прыйшла літаратурная слава. У віленскім часопісе “Athenaeum” (“Атэнэум”, 1844, т. 6) была змешчана гавэнда, або вершаваная гутарка, “Пашталён”, у аснову якой лёг факт з рэальнага жыцця ў мястэчку Мір. Верш, перакладзены на рускую мову Л. Трэфалевым (1868 г., апублікаваны ў 1877 г.) пад загалоўкам “Ямщик”, неўзабаве стаў шырока вядомай рускай народнай песняй “Когда я на почте служил ямщиком...”.

Вершаваную гутарку – першы апублікаваны твор Л. Кандратовіча – высока ацанілі чытачы і крытыка. Натхнёны поспехам, паэт напісаў новыя гавэнды “Бласлаўены Садох”, “Бывала!”, “Высакародны Ян Дэмбарог”, “Дыферэнцыя”, “Крадзенае”, “Тры зоркі”, “Хадыка”, вершы “Пра маю старую хатку”, “Успаміны пра Нясвіж” і інш. У аснову большасці твораў пакладзены мясцовыя паданні і легенды, якія паэт “падслухаў” у беларускіх сялян. З’яўляючыся адным з нашчадкаў шляхецкага роду Кандратовічаў з родавым гербам “Сыракомля”, паэт узяў яго назву за псеўданім. З-пад пяра У. Сыракомлі выйшлі 6 тамоў перакладаў паэтаў-лаціністаў XVI–XVIII стст., двухтомная “Гісторыя літаратуры ў Польшчы” (1850–1852) [5, с. 426]. Але яго жанравая палітра гэтым не абмяжоўвалася, творчы дыяпазон яго таленту быў надзвычай багаты. Апрача лірычных вершаў і некалькіх зборнікаў паэм-гутарак, У. Сыракомля ствараў песні, дарожныя нататкі, краязнаўчыя нарысы, як крытык і публіцыст пісаў гістарычна-літаратурныя даследаванні і рэцэнзіі на паэтычныя кнігі, рабіў мясцовыя агляды для газет, друка-

ваў аповяданні, аповесці (“Сапернікі” і “Стары кавалер”), фалькларыстычныя працы і публіцыстычныя артыкулы.

Выступаючы абаронцам інтарэсаў запрыгоненага беларускага селяніна, ініцыятарам яго разняволення ад дзікунскага сярэдневяковага ўкладу жыцця, У. Сыракомля лічыў, што вялікую ролю ў выхаванні самасвядомасці і годнасці нацыі павінна адыграць гістарычнае асветніцтва. Малапісьменнае сялянства ведала мінулае дзякуючы вусна-паэтычнай творчасці, але многія падзеі і факты заставаліся ў цені гістарычнай памяці пакаленняў. Пісьменнік і публіцыст менавіта таму і звяртаўся да гісторыі, каб вярнуць з забыцця і данесці да беларускага народа ўвесь важкі пласт цікавай і самабытнай мінуўшчыны. Невыпадкава шэраг яго праявітых і навуковых твораў прысвечаны недастаткова распрацаваным пытанням гісторыі, этнаграфіі і мовы беларусаў. Сярод іх “Вандроўкі па маіх былых ваколцах” (1853), “Кароткае даследаванне мовы і характару паэзіі русінаў Мінскай правінцы” (1856), “Мінск” (1857), “Нёман ад вытокаў да вусця” (1861), нататкі пра мінулае Нясвіжа для кнігі М. Балінскага, шматлікія артыкулы ў перыядычным друку.

У кнізе “Вандроўкі па маіх былых ваколцах” (1853) У. Сыракомля апісаў сучасны яму быт сялян блізу беларускіх гарадоў і мястэчак Нясвіжа, Стоўбцаў, Койданава, Міра. Не мог аўтар абысці ўвагай і засцяпковую шляхту, якая, перажыўшы пік палітычнай запатрабаванасці ў часы ВКЛ і Рэчы Паспалітай, заняпала ў расійскай глыбінцы, захаваўшы, тым не менш, пагардлівае фанабэрыстае стаўленне да запрыгоненага сялянства. У. Сыракомля рашуча развенчваў міф пра яе выключнасць і спаконвечнае права гаспадарыць над мужыком: *“...засценкі, альбо шляхецкія сядзібы, якія былі калісьці характэрнаю прыкметаю шляхецкай польскай рэспублікі, некалі бурлілі палітычным жыццём сваёй краіны... страцілі не толькі грамадскае, але і ўсякае значэнне і ніякай не вытвараюць прадукцыі, нічога не даюць краю, акрамя невялікіх чыншаў, акрамя аканоміі для суседніх маёнткаў, акрамя (як тут) коней на кірмашы, гадаваных гэтай шляхтай, вернай рыцарскім звычаем продкаў”* [6, с. 23].

Паэт адзначаў, што шляхта за дробныя пачаткі прадавала магнатам сваё “грамадзянскае права голасу” і грамадзянскае сумленне, а палітычную вагу і маральнасць пачала страчваць яшчэ з другой паловы XVII ст. Без памяці пра важныя падзеі ўласнай гісторыі шляхце, асабліва яе маладому пакаленню, заставалася ці надалей дэградаваць, ці адрадзіцца ў новай форме,

стаць карыснай грамадству, асвоіць запатрабаваныя заняткі – земляробства, літаратуру, гандаль, дзяржаўную службу і г. д.

Але гэтаму перашкаджалі кансерватызм былых шляхецкіх парадкаў, адсутнасць духу прадпрымальніцтва і закасцяненасць ранейшых формаў гаспадарання. На старонках “Вандровак...” У. Сыракомля адзначаў, што калі сялянства не чытала кніг з прычыны непісьменнасці, то дробная засцяпковая шляхта не мела для гэтага грошай. А шляхта “трохі вышэйшага палёту” таксама нічога не чытала, каб не страціць аўтарытэту. Разам з тым у дзверы да вясковага жыхара настойліва грукалася ўжо даўно не шляхецкая навука – аграномія. Маючы пэўны вопыт працы ў якасці арандатара, У. Сыракомля бачыў недахопы трохпольнага гаспадарання на абшарах беларускіх зямель і быў упэўнены, што добры плён мог бы прынесці чатырохпольны севазварот. Ён не без падстаў лічыў, што селяніну і шляхцічу, хочучь яны гэтага ці не, абавязкова трэба крочыць у нагу з прагрэсіўнымі формамі гаспадарання, набываць і выкарыстоўваць агранамічныя веды, пераймаць вопыт працы найлепшых фальваркаў.

Пераезд У. Сыракомлі ў верасні 1852 г. у Вільню, выкліканы сямейнай трагедыяй (на працягу аднаго тыдня раптоўна памерлі тры малыя дачкі), стаў пачаткам яго збліжэння з мясцовымі літаратарамі – прадстаўнікамі перадавой літоўска-беларускай інтэлігенцыі. У былой сталіцы ВКЛ нават праз два дзесяцігоддзі пасля паўстання 1830–1831 гг. працягвалася, нягледзячы на цензуру, ідэйная барацьба на старонках друку. У. Сыракомля паступова апынуўся ў гушчы палітычнай барацьбы.

Пасля апошняга падзелу Рэчы Паспалітай (1795) Вільня заставалася пераважна польскамоўнай. У сярэдзіне XIX ст. у горадзе было 19 кнігарняў, якія гандлявалі літаратурай на польскай мове або мовах заходнееўрапейскіх дзяржаў. Рускамоўная культура ў краі пачыналася з расійскай прэсы. У 1834–1840 гг. выдаваўся “Kurier Litewski” (“Літоўскі веснік”). Яго пераемнікам з 1841 г. да пачатку першай рускай рэвалюцыі 1905 г. быў “Віленскі веснік” (“Kurier Wileński”) – афіцыйнае выданне Віленскага генерал-губернатарства, у 1834–1864 гг. выходзіла на рускай і польскай мовах. Пачынаючы з 1846 г. на мясцовай сцэне зрэдку ставіліся рускамоўныя тэатральныя п’есы.

Расійскае чыноўніцтва і прадстаўнікі староў польскай культуры, сапернічаючы за лідарства ў беларуска-літоўскім краі, не аддавалі ўвагі новай сіле на мясцовай культурнай арэне. Між тым Вільня за два-тры дзесяцігоддзі ператварылася ў цэнтр беларускага літаратурнага і культурна-

га руху: “Гэта быў горад Уладзіслава Сыракомлі, Вінцэся Каратынскага, Арцёма Вярыгі-Дарэўскага, класіка беларускай літаратуры Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і інш. У горадзе выдаваліся часопісы Адама Кіркора, які па тагачаснай традыцыі аб’яднаў пісьменнікаў у літаратурны гурток (салон). Многія літаратары, перш за ўсё А. Вярыга-Дарэўскі і В. Дунін-Марцінкевіч, называлі сябе беларусамі” [7, с. 225].

Па ўсім адчувалася, што літаратура Беларусі рыхтавалася зрабіць важкі ўнёсак у справу абуджэння нацыянальнай свядомасці народа. Нават тыя аўтары, якія пісалі на агульнапрынятай польскай літаратурнай мове, адлюстроўвалі жыццё беларускага народа з яго самабытным фальклорам, спеўнай гаворкай. Вывучэнне быту і скарбаў вуснай творчасці беларусаў, цікавасць да іх патрэб сталі перадумовамі пераходу польскіх пісьменнікаў мясцовага паходжання да ўласна беларускай літаратуры.

Публікацыі У. Сыракомлі на сучасныя аўтарытэты тэмы закраналі вострыя грамадскія праблемы – сацыяльную несправядлівасць, антычалавечнасць прыгоннага права. Любімая для паэта гістарычная тэматыка грунтавалася на рэальных фактах з мінулага палітычнага і культурнага жыцця Рэчы Паспалітай. Праўдзіва выглядае шляхецкая “дэмакратыя” на старонках твораў “Стараста Капаніцкі”, “Фрагменты пра Піліпа з Канапель”. “Кароткае даследаванне мовы і характару паэзіі русінаў у Мінскай правінцыі (з вандровак па Літве)” друкавалася ў выданні “Gazeta Warszawska” (1856, № 137, 139, 142). Аўтар, адзначаючы дыялектныя адрозненні ў беларускай мове, пісаў, што яго папярэднікі пры запісе народных песень нівеліравалі, сціралі характэрныя “мясцовыя рысы”. У. Сыракомля на прыкладах з беларускага фальклору вылучаў адметнасць, распаўсюджанасць беларускай мовы. Ён аддаваў увагу асаблівасцям звычайнага абрадаў і песень сялян Міншчыны, дэталёва апісваў валачобныя абрады, акцэнтаваў увагу на мясцовых вясельных, жніўных, купальскіх і іншых песнях, запісваючы іх тэксты ў арыгінале, – адстойваў законнае права беларускага народа ствараць культуру на беларускай мове.

Публіцыстычныя і навуковыя даследаванні У. Сыракомлі былі прывечаны жыццю, быту, культуры, важным падзеям гісторыі Беларусі. Адзін з матэрыялаў, змешчаны ў часопісе “Athenaeum”, апавядаў пра дзейнасць педагога і вучонага XVIII ст. Аляксандра Турскага, другі – гістарычны твор “Пан Станіслаў Ляшынскі” – уключаў шмат звестак пра жыццё насельнікаў Случчыны падчас Паўночнай вайны (1700–1721).

Допісы У. Сыракомлі ахвотна друкаваў “Tygodnik Petersburski” (СПб., 1830–1858), які рэдагавалі В. Пржэцлаўскі і Ф. Малеўскі. Тут ён змясціў рэцэнзію на першы нумар часопіса “Люд і час” Я. Філіповіча пад крыптанімам NN. Паэт у рэцэнзіі горача вітаў выхад часопіса, які пісаў пра гісторыю, быт, мову, вусна-паэтычную творчасць беларускага народа, але выданне па невядомых прычынах не атрымала працягу. Актыўна супрацоўнічаў У. Сыракомля і з перыёдыкамі “Gwiazda”, “Ondyna Druskienickich zrodol”, “Pamiętnik naukowo-literacki”. Для польскамоўнага альманаха “Teka Wileńska”, які выдаваў у Вільні (1857–1858) А. Кіркор, У. Сыракомля напісаў выдатную гісторыка-этнаграфічную манаграфію “Мінск” (1857, № 1–2).

Адзін з раздзелаў кнігі – “Хроніка горада Мінска” – прысвечаны гісторыі Мінска ад старажытных часоў да канца XVIII ст., неразрыўна звязанай з усімі выдатнымі падзеямі мінулага Беларусі. Даследаванне міфалогіі крывічоў, продкаў беларускага народа, уключае і ўласныя назіранні У. Сыракомлі. Аўтар не толькі апісаў вераванні і абрады мясцовага насельніцтва, у якіх захаваліся перажыткі язычніцкага светапогляду, але і выказаў меркаванні пра гаспадарку, сацыяльны лад, звычаі пранародаў – дрыгавічоў і крывічоў. На старонках манаграфічнага даследавання У. Сыракомля сабраў шмат цікавых звестак пра мінскія касцёлы і цэрквы, апісаў іх інтэр’еры і творы жывапісу, многія з якіх не захаваліся да нашага часу.

“Манаграфія ракі Нёмана ад вытокаў да Коўна”, апублікаваная ў 1861 г. у кнізе “Нёман ад вытокаў да вусця” разам з “Дзённікам падарожжа марака літоўскай віцінай з Коўна да Круляўца”, мела мала прыкмет класічнай лоцыі аб суднаходстве і правілах рачной навігацыі. Адчуваючы недахоп публікацый пра старажытныя шляхі зносін – вялікія беларускія рэкі, – У. Сыракомля збіраў факты з уласцівай яму грунтоўнасцю. Пры апісанні Нёмана ад вытокаў да вусця ён уключыў шматлікія звесткі з гісторыі, геаграфіі, этнаграфіі, апісаў тагачасны гандаль, быт прынёманскіх гарадоў, мястэчак і вёсак [8, с. 421]. Не выпадае сумнявацца, што аўтар XX ст., выдатны знаўца беларускай гісторыі і культуры У. Караткевіч кіраваўся вопытам і думкамі таленавітага папярэдніка пры апісанні ракі Дняпро і яго прытокаў на старонках кнігі “Зямля пад белымі крыламі”.

Да сярэдзіны XIX ст. імя Уладзіслава Сыракомлі было ўжо вядома кожнаму адукаванаму чалавеку ў беларуска-літоўскім краі, а яго творамі зачытваліся мясцовыя інтэлігенты, студэнцтва, прадстаўнікі перадавога грамадства. Яго

связь з патрыятычнымі коламі Прусіі і Аўстрыі і падарожжа ў 1861 г. з чужым пашпартам у Варшаву закончыліся арыштам і зняволеннем. Смяротна хворага на сухоты, У. Сыракомлю вызвалілі з турмы сябры і паплечнікі, але сілы паэта былі падарваны і ён памёр у 1862 г., на 39-м годзе жыцця ў той час, калі ўжо быў надрукаваны першы нумар падпольнай “Мужыцкай праўды” і нарастаў нацыянальна-вызваленчы рух. Паэт глыбока ўсведамляў каштоўнасць мовы і культуры беларускага народа, яго справядліва можна назваць адным з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры. Творчасць Уладзіслава Сыракомлі абапіралася на трывалы падмурак нацыянальнай культуры беларусаў перадрэфарменнага перыяду. Вораг прыгонніцтва, ён клікаў зняволены народ да вызвалення. Паэт і публіцыст быў вестуном будучага свабоднага і адукаванага грамадства, пры якім беларускі люд мог рэалізаваць напоўніцу творчыя сілы і здольнасці. Праслаўляючы жыццё і быт беларускага народа, збіраючы па крупінках і вяртаючы друкаваным словам яго гістарычную памяць, Уладзіслаў Сыракомля імкнуўся ахапіць у творах шырокую панараму народнага жыцця, стварыць праўдзівы літаратурны партрэт героя свайго часу.

Спіс літаратуры

1. Пилипенко, М. Ф. Возникновение Белоруссии: Новая концепция / М. Ф. Пилипенко. – Минск : Беларусь, 1991. – 143 с.
2. Цвірка, К. Слова пра Сыракомлю. Быт і культура беларусаў у творчасці “вясковага лірніка” / К. Цвірка. – Минск : Навука і тэхніка, 1975. – 200 с.
3. Jankowski, Cz. “Litwa” Syrokomi / Cz. Jankowski // Tygodnik ilustrowany. – 1912. – № 37. – S. 5.
4. Каханоўскі, А. Г. Саслоўная і сацыяльна-прафесійная стратыфікацыя беларускага грамадства ў 60–90-х гг. XIX ст. / А. Г. Каханоўскі // Выбраныя навуковыя працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта : у 7 т. – Мінск : БДУ, 2001. – Т. 2 : Гісторыя. Філалогія. Журналістыка. – С. 92–100.
5. Багадзяж, М. К. Сыракомля Уладзіслаў (сапр. Кандраговіч Людвік; 29.9.1823 – 15.9.1862) / М. К. Багадзяж // Асветнікі зямлі Беларускай : X – пачатак XX ст. : энцыклапедычны даведнік / рэдкал.: Г. П. Пашкоў і [інш.]. – Мінск : БелЭн, 2006. – 496 с.
6. Сыракомля, У. Вандроўкі па маіх былых ваколіцах: Успаміны, даследаванні гісторыі і звычайяў / У. Сыракомля. – Мінск : Польша, 1992. – 159 с.
7. История белорусской государственности : в 5 т. / Нац. акад. наук Беларусі, Ин-т истории. – Минск : Беларус. навука, 2019. – Т. 2 : Белорусская государственность в период Российской империи (конец XVIII – начало XX в.). – 413 с.
8. Сыракомля, У. Выбраныя творы / У. Сыракомля ; уклад., прадм., камент. К. Цвіркі. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 584 с.

Ірына БАГДАНОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

“ХАЙ ДУША АДКРЫТА Ў НЕБА СТРУМЯНІЦА”: ДУХОЎНА-ЭСТЭТЫЧНЫЯ ІДЭАЛЫ Ў ПАЭТЫЧНАЙ ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ

УДК 821.161.3-1.09(092)Сыракомля

У артыкуле аналізуецца мастацкая спецыфіка духоўна-эстэтычных ідэалаў у паэтычнай творчасці аднаго з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры XIX ст. У. Сыракомлі; абгрунтоўваецца думка, што гэтыя ідэалы былі абумоўлены светапоглядам паэта, сфарміраваным на хрысціянскіх духоўных каштоўнасцях і культурных традыцыях шляхецка-рыцарскага саслоўя, да якога належаў паэт паводле паходжання. Асабліва ўвага звяртаецца на малавядомыя творы хрысціянскай і гістарычна-патрыятычнай тэматыкі, робіцца выснова пра адпаведнасць разгледжаных твораў эстэтычнаму напрамку позняга рамантызму.

Ключавыя словы: *Уладзіслаў Сыракомля, духоўна-эстэтычны ідэал, амплуа вясковага лірніка, позні рамантызм, біблейная міфалагема.*

The article analyzes the artistic specificity of spiritual and aesthetic ideals in the poetic work of one of the founders of the new Belarusian literature of the 19th century U. Syrakomla; the opinion that these ideals were determined by the worldview of the poet, formed on Christian spiritual values and cultural traditions of the noble-knight class, to which the poet belonged by his origin, is substantiated. Special attention is paid to little-known works of Christian and historical-patriotic themes, a conclusion is made about the correspondence of the considered works to the aesthetic direction of late romanticism.

Творчасць Уладзіслава Сыракомлі даўно і трывала замацаваная ў гісторыі беларускай літаратуры як хрэстаматыйная. Ён – адна з найярчэйшых зорак пачэснага шэрага прадстаўнікоў прыгожага пісьменства Беларусі XIX ст., якія тварылі ў характэрнай для таго часу традыцыі літаратурнай шматмоўнасці. 200-годдзе майстра паэтычнага пяра – добрая нагода, каб заглябіцца ў прастору яго мастацкіх вобразаў і думак, адшукаць там новыя сэнсы і акцэнты, важныя для разумення ў сённяшняй рэчаіснасці, а таксама паразважаць над малавядомымі старонкамі яго творчай спадчыны.

Адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры, У. Сыракомля стварыў унікальныя паэтычныя карціны быцця нашага краю ў яго гістарычным мінулым і ў той рэчаіснасці, сведкам якой ён быў. Сіла яго таленту і мастацкая вышыня вобразаў нязменна прывабліваюць даследчыкаў і перакладчыкаў з XIX ст. і да сучаснасці. Першым інтэрпрэтатарам твораў У. Сыракомлі быў Янка Лучына, ён перастварыў у канцы XIX ст. па-беларуску шэраг яго вершаў, у тым ліку знакамітыя гутаркі “Горсць пшаніцы” і “Ямшчык” (у пазнейшых перакладах Максіма Лужаніна “Жменя пшаніцы” і “Паштальён”). Такім чынам, ён працягнуў і замацаваў беларускамоўную паэтычную традыцыю ў тагачаснай літаратурнай прасторы, дзе творчасць па-беларуску ўсё яшчэ не мела афіцыйнага ўжытку, а фактычна была пад забаронай. Тым больш каштоўнымі перлінамі былі ў свой час і такімі бачацца сёння два знакамітыя беларускія вершы “Добрыя весці” і “Ужо птушкі пяюць усюды”¹ У. Сыракомлі.

Захаваныя ад знікнення, у адрозненне ад іншых беларускіх твораў паэта, яны набылі трывалы хрэстаматыйны статус і натхнялі наступныя пакаленні беларускіх песняроў.

Так, бясспрэчнай алузіяй на абодва творы У. Сыракомлі стаў верш “Добрыя весці” Алаізы Пашкевіч (Цёткі), напісаны ў 1905 г. як водгук на падзеі першай рускай рэвалюцыі, у якой Цётка брала актыўны ўдзел на Віленшчыне, звязваючы з імі надзеі на свабоду роднага краю. У. Сыракомля ж сваім вершам адгукаўся на рэвалюцыйныя падзеі ў Еўропе ў 1848 г., таксама спадзеючыся на добрыя перамены ў гістарычным лёсе роднага народа, на вызваленне з прыгону. У. Сыракомля выкарыстоўваў біблейныя паралелі і вобразы, каб увесці размову ў духоўнае вымярэнне: яго верш мае выразную алузію-адсылку да евангельскай сімволікі *Дабравесця*. “Добрая вестка” пра вызваленне, сацыяльную роўнасць, калі пан і селянін за адным сталом будуць разам “думаць аб грамадскай справе”, будуць “вольным і роўным народам” – галоўны матыў твора. Але без духоўнага кантэксту матыў не мае належнай глыбіні, калі трактуецца толькі ў сацыяльнай альбо нацыянальнай плоскасці. У. Сыракомля будзе ў вершы мадэль грамадскай гармоніі: роўнасць і салідарнасць сацыяльных груп павінна дасягацца шляхам канструктыўнага дыялогу, а не канфліктаў, гэта карысна дзеля будучага добра і развіцця Айчыны, бо Айчына ёсць дар Божы для кожнага народа, для ўсіх станаў у ім, і дбаць пра яе – святая справа кожнага грамадзяніна. Не выпадкова верш У. Сыракомлі заканчваўся глыбокім хрысціянскім сведчаннем: “*Эй, у свабодзе заживём шчасліве, / Мы будзем дзеткі, а наш бацька – Бог!*” [10, с. 16].

¹ Аўтарства верша было аспрэчана (Літоўскі веснік, 1912, 6/19 вер), пра што ў “Родным слове” (2019, № 1) пісаў А. Брыль.

Паводле такога сведчання, сапраўды свабоднымі і шчаслівымі людзі могуць стаць не толькі перамагаючы ворага ў барацьбе, але перадусім усведамляючы сябе “дзецьмі Божымі”. Духоўна-эстэтычны ідэал верша, заснаваны на міфалагеме *Дабравесця*, скіраваны ў будучыню, маючы ў сабе патэнцыял прароцтва і завету.

Менавіта такая вышыня паэтычнага бачання зямных праблем служыла прыкладам, у якім чэрпалі натхненне наступныя пакаленні беларускіх творцаў, што мы паказалі на прыкладзе Я. Лучыны і Цёткі. Я. Лучына, апрача перакладаў, прысвяціў памяці паэта верш “Лірнік вясковы”: назва адсылае да аднайменнага верша У. Сыракомлі, што стаў метаніміяй аўтара, па якой ён адразу пазнаецца ў літаратурнай панараме XIX ст. Менавіта Я. Лучына, зрабіўшы акцэнт на амплуа *лірніка вясковага* ў вобразе папярэдніка, міфалагізаваў творчую асобу У. Сыракомлі ў статусе нацыянальнага песняра, задаўшы вектар рэцэпцыі паэта ў будучыні. Выразна засведчыць такую рэцэпцыю і творчую арыентацыю на духоўна-эстэтычны ідэалы У. Сыракомлі неўзабаве і Янка Купала, таксама прысвяціўшы яго памяці верш з той жа красамоўнай назвай “Лірнік вясковы” і пераклаўшы яго вершы “Доля”, “Труган” ды іншыя.

Сёння нам важна адзначыць, якія моцныя акцэнты зрабілі Я. Лучына і Я. Купала ў сваёй рэцэпцыі вобраза лірніка вясковага, надаючы яму статус нацыянальнага песняра. Так, Я. Лучына, засноўваючы верш на матыўна-вобразных пераспевах Сыракомлевага першаўзору, у канцы асаблівым чынам падкрэсліваў духоўна-біблейную крыніцу творчасці паэта і непрамінальную запатрабаванасць гучання яго *ліры* ў будучыні:

Ліра, словам айчынным, грай для нас
спевам чынным.
 Галасней жа ад звону,
 Ты, каму Бог у сне даў спеў, якім сам Бог снедаў,
 Грай на ліры да скону! [5, с. 95]

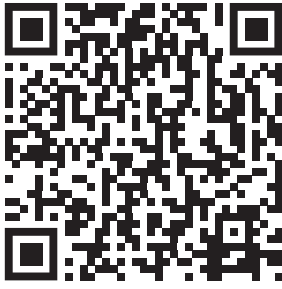
(пераклад Р. Бардуліна).

Янка Купала ў памятным прысвячэнні звяртаў асаблівую ўвагу на тое, што спеў *ліры* У. Сыракомлі быў скіраваны да ўсіх станаў грамадства, што яе чулі і ведалі “падушок, і касец той, і жнейка-дзяўчынка”, а таксама “палац мураваны” і “ў засценку шляхоцкім”: “Ўсюды Лірнік сваёй чарадзейскаю лірай / Думкі-чары, як кветкі, рассяў” [3, с. 91]. Апрача таго, Я. Купала падкрэсліваў уплыў творчасці У. Сыракомлі на яго самога і сцвярджаў неўміручасць у яках дум і слоў “чарадзейскай ліры” адрасата. Я. Купала называе У. Сыракомлю “музыкам”, які “...мне ў душы светач выклікаў новы, / Каб жыла, хоць на час, красай кветкаў-пралескаў, / Як живе вечна Лірнік вясковы” [3, с. 89].

Такім чынам, асоба і творчасць У. Сыракомлі надзейна замацоўваліся ў пантэоне класікаў айчыннага прыгожага пісьменства, становіліся знакавымі для далейшага працэсу фарміравання нацыянальнай літаратурнай традыцыі, што найбольш інтэнсіўна адбывалася ў першыя дзесяцігоддзі XX ст. Польшкамоўная творчасць У. Сыракомлі не перашкаджала яго ўспрымання як нацыянальнага беларускага песняра, а, наадварот, заахочвала да перакладу ягоных твораў, паколькі ўсе яны былі так ці інакш звязаны з прыродна-ландшафтнай, сацыяльна-побытавай, культурна-гістарычнай прасторай Беларусі.

Польшкамоўную паэзію У. Сыракомлі з захапленнем перакладалі як Я. Лучына і Я. Купала, так і пазней Уладзімір Дубоўка ды іншыя выдатныя беларускія творцы. Шмат зрабілі для вывучэння і далейшага перакладу тэкстаў У. Сыракомлі Адам Мальдзіс (ён таксама аўтар лірыка-біяграфічнай аповесці пра паэта “Восень пасярод вясны”), Генадзь Кісялёў, Уладзімір Мархель, Кастусь Цвірка. У 1992 г. асобнымі выданнямі ўпершыню на беларускай мове былі выдадзены ўнікальныя празаічныя творы У. Сыракомлі: падарожны нарыс “Вандроўкі па маіх былых ваколліцах” (пер. К. Цвірка) і гісторыка-культурнае эсэ “Мінск” (пер. Х. Лялько), якія прынеслі шмат адкрыццяў для беларускага чытача ў спазнанні гістарычнага і культурнага мінулага роднага краю. Знакавай падзеяй, прымеркаванай да 170-годдзя з дня нараджэння У. Сыракомлі, стала выданне выбраных твораў “Добрыя весці” (1993), куды ўвайшлі разам з вершамі яго гісторыка-культурныя, падарожныя, краязнаўчыя нарысы, нататкі, эсэ [10]. А ў 2011 г. выдатным падарункам для чытачоў стаў том літаратурнай спадчыны У. Сыракомлі [8], дапоўнены новымі перакладамі вершаў і драматычных твораў (сярод іх у нашым перакладзе п’еса “Магнаты і сірата: Зоф’я, князеўна Слуцкая”, верш “Ды найлепшыя сарматкі” і іншыя). Не перапыняецца, а наадварот узрастае цікавасць да асобы пісьменніка і ў апошнія гады, няўхільна пашыраецца корпус перакладаў яго тэкстаў на беларускую мову.

Аднак і сёння мы маем яшчэ далёка не поўную літаратурную спадчыну У. Сыракомлі ў перакладах на беларускую мову, што значна абмяжоўвае наша ўспрыманне творчай індывідуальнасці паэта. Як ні дзіўна, такому абмежаванню спрыяе і трывала ўсталяванае за ім амплуа вясковага лірніка. У беларускім літаратуразнаўстве верш “Lirnik wioskowy”, асабліва пасля прысвячэнняў Я. Лучыны і Я. Купалы, лічыцца ключом да творчай асобы У. Сыракомлі, бо светапогляд паэта характарызаваў народнасць, дэмакратызм, спачуванне сялянам і ўсім абяздоленым людзям, якія зазнаюць розныя формы ўціску. Досыць глыбокую ха-

Спіс літаратуры даступны
па qr-кодзе.

рактарыстыку твору даў У. Мархель, слухна падкрэсліўшы, што ў напісаным 18 студзеня 1852 г. вершы “Вясковы лірнік” У. Сыракомля “раскрыў сваё разуменне ўзаемадачыненняў песняра, паэзіі і свету” [6, с. 42]. Далейшыя разважанні даследчыка паказваюць, якім жа чынам гэта адбылося: «Аўтар атаясамлівае сябе з рамантычным вандроўным лірнікам – гордым носьбітам народнай песні, які натхнёна служыць “роднай старонцы”, “добрым людзям” і да скону захоўвае вернасць свайму прызначанню. Вершам “Вясковы лірнік” Сыракомля канчаткова сцвердзіў сябе ў польскай літаратуры як пясняр беларускай вёскі» [6, с. 42].

Аднак сёння відавочна, што паэтычнай і літаратурнаўчай міфалагізацыі “вясковага лірніцтва” У. Сыракомлі не дастаткова для паўнаты разумення яго спадчыны, гэтым не вычэрпваецца ідэйна-тэматычнае багацце і разнастайнасць яго “чарадзейскай ліры”. Трапнае разуменне феномена “вясковага лірніцтва” У. Сыракомлі з пункту гледжання аўтарскага самапазіцыянавання выказала даследчыца Жанна Некрашэвіч-Кароткая: «пры ўжыванні гэтай метаніміі... лагічны акцэнт рабіўся і робіцца на слове “вясковы”, а не на слове “лірнік”, якое ў сваю чаргу выклікае асацыяцыі з лірычнай паэзіяй» [7, с. 110]. Даследчыца звярнула ўвагу, што ў 50-я гады XIX ст. У. Сыракомля ствараў вялікія паэтычныя палотны, ліра-эпічныя творы, заснаваныя на культурна-побытавых і гістарычных рэаліях з жыцця роднага народа. Таму, калі разглядаць верш “Лірнік вясковы” як эстэтычную праграму аўтара, то ў першую чаргу ў ёй трэба бачыць не столькі ўстаноўку на тэматычную і лірыка-ідылічную “вясковасць”, эмацыйна абмежаваную сялянскай праблематыкай, колькі ўстаноўку “стварыць новы тып ліра-эпічнага твора, засведчыўшы сябе песняром свайго народа і свайго часу” [7, с. 111].

Думка даследчыцы падаецца нам слушна, бо яна істотна абнаўляе і ўзбагачае сённяшняе разуменне творчай асобы У. Сыракомлі як лірніка вясковага. “Зрабіўшы акцэнт у сваёй паэзіі на постаці вясковага лірніка, – піша Ж. Некрашэвіч-Кароткая, – Сыракомля тым самым пазіцыяніраваў сябе ў літаратурным полі як аўтар эпічных твораў, якія павінны захаваць у мастацкай форме памяць пра найвялікшыя падзеі ў жыцці народа, пра найвялікшых яе герояў, правадыроў і духоўных настаўнікаў” [7, с. 112]. Даследчыца ўпершыню ў беларускім літаратурнаўстве раз-

глядае вялікія эпічныя творы У. Сыракомлі, якія дагэтуль, на жаль, не перакладзены на беларускую мову (за выключэннем урыўкаў) і не былі прадметам спецыяльнай увагі навукоўцаў: паэмы “Margier” (“Маргер”) і “Urodzony Jan Dęboróg” (“Ян з роду Дубарог”), абодва творы выйшлі ў Вільні ў 1855 г. Эстэтычна з імі лучыцца і выддзена ў 1859 г. вершаваная гістарычная драма з XVII ст. “Możnowładcy i sierota: Zofia Księżniczka Słucka” (“Магнаты і сирота: Зоф’я, князеўна Слуцкая”). Твор у перакладзе на беларускую мову ўжо тройчы перавыдаваўся [4, с. 241–302; 8, с. 455–514; 12], па ім пастаўлены радыёспектакль. А таксама ў некалькіх навуковых публікацыях намі было праведзена і спецыяльнае літаратурнаўчае даследаванне гэтай гістарычнай вершаванай драмы У. Сыракомлі [1; 2].

Такім чынам, заглябляючыся сёння, з нагоды 200-гадовага юбілею, у спадчыну У. Сыракомлі, важна разумець, што духоўна-эстэтычныя ідэалы ў яго творчасці перадусім фарміраваліся пад уздзеяннем гістарычна традыцыйнай у нашым краі шляхецка-рыцарскай культуры, да асяродку якой належаў сам паэт паводле паходжання. Шляхецкі род Кандратовічаў карыстаўся гербам “Сыракомля”, таму сімвалічна, што менавіта назву родавага герба ў якасці псеўданіма абраў для сябе паэт, шануючы даўнія традыцыі і годнасць продкаў. Ампула *вясковага лірніка* ніякім чынам не прычыла шляхецкаму радавяду Людвіка Кандратовіча, паколькі светапогляд шляхецкага саслоўя у нашым краі здаўна і нязменна грунтаваўся на вядомай трыядзе: Бог – Айчына – Свабода. Трыяда сведчыла пра хрысціянскую рэлігіянасць, патрыятызм, каштоўнасць ідэалаў свабоды, куды ўключаўся, вядома ж, і дэмакратызм, які таксама сведчыў пра імкненне да рэалізацыі ў паўсядзённым жыцці евангельскай заповедзі любові да бліжняга.

Менавіта такі, заснаваны на згаданай трыядзе, светапоглядны комплекс вызначаў творчую індывідуальнасць У. Сыракомлі, уплываючы на фарміраванне яго духоўна-эстэтычных ідэалаў. Іх больш глыбокаму асэнсаванню можа паспрыяць актывізацыя перакладчыцкай дзейнасці, бо ў спадчыне паэта застаецца досыць твораў, асабліва рэлігійнай і гістарычна-патрыятычнай тэматыкі, якія да нядаўняга часу абміналіся ўвагай даследчыкаў і перакладчыкаў. Таму мы нават сёння ўсё яшчэ не ведаем творчасці У. Сыракомлі ў шматграннасці яе адценняў і нюансаў. Паэт застаецца загадкавым і невядомым. Сёлетні юбілей заахвочвае да новай заглябленасці ў літаратурную спадчыну У. Сыракомлі, да новых перакладаў яго твораў, асабліва такіх, як паэмы “Маргер” і “Ян з роду Дубарог”. Толькі ў згаданым артыкуле Ж. Некрашэвіч-Кароткай упершыню з належнай глыбінёй быў праведзены аналіз гэтых ліра-эпіч-

ных тэкстаў, паказана неабходнасць іх далейшага вывучэння і перакладу.

Чакаюць таксама перакладу і асэнсавання многія лірычныя вершы У. Сыракомлі: яго прысвячэнні дзеячам літаратуры і культуры, творы рэлігійнай тэматыкі, вершы пра ролю паэта і паэзіі. Такая праца ўжо вядзецца і працягваецца: так, зусім нядаўна намі былі ўпершыню зроблены і апублікаваны пераклады вершаў “Зімовы досвітак” [11] і “Да панны Зоф’і Манькоўскай” [9]; рыхтуюцца да публікацыі “Вастраліст”, “Кім ёсць паэт?”, “Малітва”, “Да Бога”, творы з цыкла “Малітвы на абразках”. Яны дазваляюць з большай паўнатай разважаць пра духоўна-эстэтычныя ідэалы У. Сыракомлі, якія маюць глыбокую хрысціянскую аснову. Разгледзім некаторыя з вершаў, мала вядомых пакуль, але знакавых у спадчыне паэта, з мэтай паказаць, наколькі важнымі і глыбока ўкараненымі ў яго творчай свядомасці былі духоўна-эстэтычныя ідэалы, заснаваныя на хрысціянскіх каштоўнасцях.

Віленскі аўтар нарыса аб жыцці і творчасці паэта Станіслаў Цывінскі пісаў: “Творчасць Сыракомлі цалкам – храналагічна і ідэйна – змяшчаецца ў рамках... позняга рамантызму” [13, с. 33]; гэта “романтызм прыручаны, кампрамісны, паўсядзённы, якому падрэзаны крылы і вырваны кіпцюры” [13, с. 33]. Сярод уласцівасцяў жанру, характэрных для У. Сыракомлі, даследчык называе павышаную і ўсёабдымную эмацыйнасць, ідэалізацыю народнага, сялянскага, жыцця, ірацыянальнасць (у сэнсе рамантычнага “культу сэрца”), культ памяці і мінулага, звяртае ўвагу і на рэлігійнасць У. Сыракомлі: “Рэлігійнасць паэта была заўсёды шчырай і гарачай. Вынес ён яе яшчэ з бацькоўскага дому і са школы, і сярод жыццёвых бураў захаваў некрунтай” [13, с. 40]. Біёграф даволі крытычна ставіўся да таго, што У. Сыракомля “рэлігійнасць сваю сцвярджаў у сваёй паэзіі на кожным кроку” [13, с. 40–41]. На нашу думку, папрокі няслушныя, бо хрысціянская матываванасць шматлікіх вобразаў у творчасці У. Сыракомлі насамрэч была непавярхоўнай і дадаткова сведчыла пра рамантычны эстэтычны дыскурс яго твораў.

Разгледзім некалькі паэтычных твораў У. Сыракомлі, што сведчаць пра яго як пра паэта глыбока хрысціянскага, які праз прызму веры ўглядаўся ў з’явы жыцця, у гісторыю свайго народа і краю, у сябе самога і свет. Так, лірычны герой яго верша “Вастраліст (Кветка сяброўства)” разважае над вечнай, універсальнай тэмай, што такое сяброўства. Тэма адна з ключавых у паэзіі ранняга Адама Міцкевіча і філаматаў, з яе фактычна і пачынаўся рамантызм на нашых землях. Верш У. Сыракомлі датуецца 1857 г., аднак яго рэфлексія мае выразныя рысы рамантычнай сакралізацыі сяброўства, якое У. Сыракомля сімвалізуе ў вобразе калючай

кветкі – вастраліста: “Кветка сяброўства! Чаму ж такой вострай, / Такой калючай ты выглядаеш? / Збройца цернем кожны лісток твой, / Колер крывавы ягадаў маеш” [15, s. 57]. Далей разгортваецца метафара, паводле якой кветка сімвалізуе непаруўную аднасць сапраўднага сяброўства, аднасць душаў у радасці і ў цягненні, гатоўнасць да ахвярнасці ў імя сяброўства:

*Гэта – знак аднасці пераможнай;
Плячо ў плячо і рука з рукою;
Бо што сяброўства? – Стаяць гарою
За брата да кроплі крыві апошняй.*

*Такую аднасць нішто не зрушыць
Ні ў добрай хвілі, ні ў дні паразы;
Калі вяселле – дык бавім душы,
Калі цягненне – дык цернім разам.*

*У нас, нашчадкаў рыцараў даўніх,
Бяда, калі згасне агонь той! Гора,
Калі сяброўства такога не стане,
Плячо ў плячы не знойдзе апоры! [15, s. 57]
(пераклад І. Багдановіч).*

Можна заўважыць, што, як прадстаўнік позняга рамантызму, У. Сыракомля сакралізуе сяброўства, вылучаючы ў ім ідэю хрысціянскага братэрства і ахвярнага служэння. Менавіта такое сяброўства было адзнакаю годнага жыцця продкаў-рыцараў і мусіць быць захаваным ва ўзаемаадносінах нашчадкаў. У вершы прысутнічае і характэрны для позняга рамантызму культ памяці, успамінальнай прысутнасці продкаў.

У вершы “Кім ёсць паэт?” (1860) У. Сыракомля зноў звяртаецца да тэмы паэта і паэзіі. Тут вобраз паэта цікавіць аўтара не столькі ў рамантычнай постаці вандроўнага вясковага лірніка, колькі ва ўнутранай адпаведнасці пакліканню. У. Сыракомля падкрэслівае, што пяснярства – Божы дар – патрабуе ахвярнага, чуйнага і бескарыслівага служэння:

*Не паэт, хто спявае з амбіцый,
Ці яго грамада чуе-бачыць?
Але той, хто, абняўшы зямліцу,
Сам сабою смяецца і плача.*

*Не паэт, хто пыхліва з трыбуны
Раздзімае пяснярскія грудзі;
Яму бура пашарнае струны,
І нічога з той песні не будзе.*

*Той паэт, кленчыў хто паціхутку,
Як пакутнік пад позіркам Божым,
Хто слязу сваёй радасці й смутку
На вільготнай зямельцы размножыў
[15, s. 206]
(пераклад І. Багдановіч).*

У канцы верша У. Сыракомля разважае, якая ж мэта ахвярнага пяснярскага служэння? Ён метафарычна даводзіць, што слёзы радасці і смутку паэта, рассяяныя па роднай зямлі, стануць спажывным “калоссем жытнёвым” або горкім “дываном палыновым” на хлеб і на лекі для ўнукаў. Бо толькі такі, духоўны, плён – мэта і вынік пяснярскай справы, незгасальны “дух дзядоў”, які будуць спажываць нашчадкі як духоўны хлеб разам з хлебам паўсядзённым:

*Стане ўсмешка калоссем жытнёвым,
Хлеб з якога для ўнукаў спячэцца,
А сляза дываном палыновым
Для здароўя, як лек, разрасцецца.*

*Дух дзядоў, што таіць тая глеба,
Ён натхненнем абудзіць, асвеціць,
Каб, акром паўсядзённага хлеба,
Хлеб духоўны дзядоў мелі дзеці [15, s. 206]*
(пераклад І. Багдановіч).

Падкрэслім, што, як і ў вершы “Добрыя весці”, У. Сыракомля скарыстаў у якасці ключавой метафары, на якой трымаецца ўся структура і змест твора, біблейную міфалагему *Дабравесця*, так і ў вершы “Кім ёсць паэт?” аўтар метафарычна зашыфраваў біблейную міфалагему *Эўхарыстыі*, або “хлеба нябеснага”, чым стаўся ўцелаўлёным сам Пан Бог. Дзякуючы такой метафарызацыі вобраз паэта паказаны носьбітам і перастваральнікам Боскай энергіі ў паўсядзённай рэчаіснасці, а таму сама пяснярская справа ўспрымаецца справай сакральнай і мае духоўнае, звышнатуральнае вымярэнне. Падобнае раскрыццё тэмы паэта і паэзіі таксама выразна яднала верш У. Сыракомлі з эстэтыкай позняга рамантызму.

Такім чынам, духоўна-эстэтычныя ідэалы ў паэтычнай творчасці У. Сыракомлі мелі выразную хрысціянскую афарбоўку, апраменьвалі матывы і вобразы яго паэзіі тым надзвычайным святлом, якое сведчыла, што душа паэта, напоўненая зямнымі ўражаннямі, клопатамі і праблемамі, заўсёды “адкрыта струмянілася ў неба”. Такі стан душы адпавядаў біблейнай канцэпцыі чалавека як істоты, створанай на ўзор і падабенства Бога, канцэпцыі чалавека, у якім злучана цялеснае і духоўнае, зямное і нябёснае. У ранняй паэтычнай спадчыне У. Сыракомлі ёсць тэалагічны верш “Да Бога” [14, s. 197–199], напісаны ў Залуччы ў 1848 г., дзе паэт разважаў менавіта на біблейныя тэмы стварэння свету і велічнасці Божай задумы пра чалавека. Верш складаўся з сямі частак і сведчыў, што паэт вельмі глыбока ведаў Біблію і што яна была для яго жывой крыніцай натхнення. У шостае частцы У. Сыракомля паказвае чалавека ў вобразе біблейнага дзіцяці: “*Узвышаны й злучаны ты, чалавеча, / З небам і зямлёю ў еднасці вечнай, / Маеш Айца ў небе, каб прасіць патолі. / Калі табе цяжка, калі сэрца ў болі, / Толькі, як дзіцяці, табе ўкленчыць трэба, / Рукі скласці ў просьбе, вочы ўзняць да неба, / Так Яму ўсё смела раскажаць-адкрыцца, / Хай душа адкрыта ў неба струмяніцца*” (пераклад І. Багдановіч) [14, s. 199].

Сёння, адкрываючы праз пераклад і літаратуразнаўчую інтэрпрэтацыю малавядомыя творы Уладзіслава Сыракомлі, спадзяемся, што яны дапамогуць паглыбіць асэнсаванне яго творчай асобы, заахваціць да паўнаты перакладу яго літаратурнай спадчыны, узбагаціць нашы ўяўленні пра спецыфіку позняга рамантызму ў літаратурным працэсе Беларусі сярэдзіны XIX ст.

З архіваў часу

Марына ВАРАБЕЙ,
малодшы навуковы супрацоўнік
сектара гісторыі беларускай літаратуры
Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы НАН Беларусі

ПОСТАЦЬ УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ Ў СВЯТЛЕ ЭПІСТАЛЯРНАЙ СПАДЧЫНЫ ЗОФ’І ТШАШЧКОЎСКАЙ

УДК 821.161.3 (091) «18»

У артыкуле асвятляюцца пытанні жыццёвых і творчых узаемадасягненняў З. Тшашчкоўскай з Манькоўскіх (псеўд. *Адам М-скі*) і У. Сыракомлі на аснове актуальных даследаванняў і эпістальярнай спадчыны паэты, у прыватнасці ліставання з пісьменнікамі: сакратаром і укладальнікам кніг У. Сыракомлі В. Каратынскім і рэдактарам, літаратурным крытыкам З. Пшасмыцікім.

Ключавыя словы: *гісторыя беларускай літаратуры, XIX стагоддзе, эпістальярная спадчына, біяграфія, Уладзіслаў Сыракомля, Адам М-скі, Вінцэсь Каратынскі, Зянон Пшасмыцікі.*

The article covers the issues of personal and creative relationships between Z. Trzeszczkowska, née Mankowska (pseud. *Adam M-ski*) and W. Syrakomla based on literature studies and Adam M-ski’s epistolary heritage, in particular, the correspondence with other writers, such as W. Karatynski, a secretary and compiler of W. Syrakomla’s books, and Z. Przesmycki, an editor and literary critic.

Уладзіслаў Сыракомля (1823–1862) і Зоф’я Тшашчкоўская з Манькоўскіх (1847–1911), вядомая пад псеўданімам *Адам М-скі*, мелі неаспрэчныя асабістыя сувязі, што можна прасачыць паводле дакументальных сведчанняў і даследаванняў У. Казберука, У. Мархеля, І. Багдановіч, І. Запрудскага, М. Хаўстовіча, А. Бласінскай, Б. Олех і іншых.

Першыя літаратурныя спробы З. Манькоўскай, як зазначыў У. Казбярुक, “сустрэлі прыхільны водгук яе сваяка У. Сыракомлі, які ў вершы, напісаным з аказіі імянін маладой паэтэсы, пажадаў ёй поспехаў у літаратурнай творчасці” [1, с. 31]. Звярнуў увагу на тэму ўзаемадачынненяў пісьменнікаў і У. Мархель; дзякуючы яму, а таксама Ю. Гарбінскаму, І. Багдановіч і С. Мінскевічу паўстала выданне-білінгва “Цяпер і назаўсёды” Адама М-скага [2], дзе прадстаўлены паэзія, гісторыка-літаратурныя, эпістальныя і біяграфічныя матэрыялы. І. Багдановіч пераклала многія творы У. Сыракомлі і З. Тшашчкоўскай, напрыклад, у 2022 г. па-беларуску выйшаў верш-прывітанне паэтэсе У. Сыракомлі (Наша вера, № 4). Сёмы том “Даследаванняў і матэрыялаў” М. Хаўстовіча (2021) змяшчае грунтоўны раздзел, прысвечаны жыццю і творчаму шляху Адама М-скага (артыкулы “Беларусь і Адам М-скі”, “Беларускія вершы Адама М-скага”, “Зоф’я Тшашчкоўская і Фелікс Зянковіч”, а таксама метрыкі і некралогі). Плён у даследаванні і папулярнасьці творчасці З. Манькоўскай і У. Сыракомлі належыць і І. Запрудскаму – апублікаваны навуковыя працы, дзякуючы высілкам навукоўца здзяйсніліся паездкі на радзіму паэткі.

Эпістальная спадчына Адама М-скага на сучасным этапе бачыцца адной з маладаследаваных і важных крыніц, якая ўтрымлівае звесткі пра ўзаемадачынненні з У. Сыракомлем і патрабуе шырокай распрацоўкі ў беларускім кантэксце. Варта адзначыць лісты З. Тшашчкоўкай да яе сучаснікаў, у прыватнасці – да Вінцэся Каратынскага (1831–1891) і Мір’яма (Зянона Пшасмыцкага, 1861–1944). Натуральна выказаць вялікую ўдзячнасць навукоўцам, працы якіх непасрэдным чынам звязаны з росшукам, апрацоўкай, апублікаваннем архіўных матэрыялаў, у дадзеным выпадку – М. Хаўстовічу і А. Бласінскай.

Зоф’я Манькоўская асабліва вылучае з атачэння У. Сыракомлі пісьменніка і перакладчыка Вінцэся Каратынскага – сакратара і ўкладальніка твораў лірніка вясковага, які па драбніцах збіраў яго спадчыну. Даследчык М. Хаўстовіч зазначае, што ў Расіі З. Тшашчкоўская атрымлівала шматлікія польскія выданні, дзе маглі прачытаць, што В. Каратынскі заклікаў дасылаць яму неапублікаваныя вершы У. Сыракомлі (відаць,

рыхтаваўся 10-томнік 1872 г., да дзясятай гадавіны смерці паэта) [3, с. 130]. Так паўстаў ліст В. Каратынскаму ад лістапада 1871 г.¹ з Зарайска (Рязанская губерня), які раскрывае стаўленне паэткі і да адрасата, і да У. Сыракомлі. Матэрыял вядомы па публікацыі ў выданні для кабет “Bluszcz” (1917), дзе змешчана і нататка Тадэвуша Грот-Бенчкоўскага (Т. Коньчыца) [3, с. 130]. На беларускую мову яго пераклаў М. Хаўстовіч. У лісце змешчаны верш-прывітанне “Do panny Zofii Mańkowskiej” (3 / 15 мая 1862 г.) У. Сыракомлі, а таксама *верш-дыялог дзяўчыны і песняра* (у перакладзе М. Хаўстовіча тытул гучыць як “песенька-размова”), абазначым яго як “Dziewczyna i Śpiewak”.

Заўважым, З. Манькоўская ў 1889 г. пісала, што асабістага знаёмства з В. Каратынскім не мела [5, с. 194], верагодна, стасункі не завязаліся (зрэшты, верш “Do panny Zofii Mańkowskiej” выйшаў у 1872 г. з пазнакай, ад каго ён атрыманы). Адметна, што паэтэса спрабуе ідэнтыфікаваць В. Каратынскага ў сваім дзяцінстве: “*Вось з тых гадоў я запомніла і Вашае прозвішча. Здаецца мне нават, што Вы ігралі на скрытцы, а мы з Марыняю* (адна з дачок У. Сыракомлі. – *М. В.*) *падслухоўвалі пад дзвярыма*” [3, с. 131]. Верагодна, гэтыя ўспаміны належаць не пазней як да 1853 г., таму што В. Каратынскі працаваў сакратаром з 1851 г., а Кандратовічы пакінулі фальваркі Тулёнка і Залучча ў 1853 г.

Уражанні маленства непасрэдна пра Людвіка Кандратовіча складаліся пад уплывам пачутага навокал, маляваўся ідэалізаваны вобраз творцы: “*Памятаю, як напаяў мяне, напаяў радасна шапталі ў нас пра талент песняра, які ўсё больш і больш развіваўся, і прароцтвы пра ягоную вялікую будучыню, а ціхае летуценнае дзіця ханала гэтыя словы і сніла ўжо нейкі зорны сон...*” [3, с. 131].

Прачула З. Манькоўская расказвае: «*З аграмаднаю радасцю я заўсёды ехала ў Тулёнку, дзе дзядулька² быў такі добры і апавядаў пра польскіх каралёў і пра старых багоў (я ўжо ўмела чытаць і начыталася міфалогіі). Але яшчэ больш прыцягваў мяне гэты прыгожы, разумны “дзядзечка Людвік”, у якога было столькі кніжак з малюнкамі. Кандратовіч любіў дзяцей, дык браў мяне на рукі і паказваў розныя “святыні” і іншыя рысункі. Ягоная дачушка Марыня бы-*

¹ У лісце пазначана дата “5 / 18 лістапада 1871 г.”, аднак тут бачыцца недакладнасць; М. Хаўстовіч заўважае, што розніца паміж старым і новым календаром складае 12 дзён, і адзначае, што ці З. Тшашчкоўская, ці Т. Коньчыца памыліліся [3, с. 130].

² Верагодна, гаворка пра бацьку У. Сыракомлі, Аляксандра Каятана Кандратовіча. У. Мархель зазначае, што старэйшыя Кандратовічы пераехалі ў Тулёнку, калі Людвік Кандратовіч пабраўся шлюбам з Паўлінай Мітрашэўскай 16 красавіка 1844 г. [4, с. 29]. Сустрэчы ў Тулёнцы маглі адбывацца, як мы адзначалі раней, да 1853 г.

ла на год старэйшая за мяне; дазвалялася нам свавольць ва ўсіх кутках і нават у пакоі самога песняра, які смяяўся з нашага блазнавання, а часам нават падыгрываў на грэбені, каб мы паскакалі...» [3, с. 130]. Гэтыя ўспаміны робяцца яскравым сведчаннем таго, як рана сфарміравалася прыхільнасць будучай паэтэсы да У. Сыракомлі, і прыхільнасць была ўзаемнай. Верагодна, пазнейшы сантымент лірніка вясковага да Зоф'і быў абумоўлены стратай, пра якую дарагавіцкая пяснярка піша так: «Было мне гадоў шэсць, можа, сем, калі памерлі тры дачушкі Кандратовіча: Марыня, Вікіця і Анэтка...» [3, с. 130]. Пра гэтую акалічнасць будзе згадана ў кантэксце далейшых стасункаў У. Сыракомлі і юнай З. Манькоўскай пасля пераезду на Віленшчыну. З. Манькоўская паступіла ў пансіён Францішкі Клячкоўскай, а ў лютым 1861 г. разам з маці спынялася ў Кандратовічаў: «Абое Кандратовічы прывіталі мяне ў адзін голас, што я прыгадала ім памерлую дачку, і былі да мяне невыказальна добрымі» [3, с. 132]. З. Манькоўская зазначае, што Л. Кандратовіч заўважаў і падтрымліваў яе пісьменніцкі плён: «Ён любіў і хваліў мае песенькі, заахвочваў, распальваў словы ўласнае песні (Do piętowlęcia):

*My starzy piewcy lirę już złożym –
Bóg pokolenie nowe odmłodni
I lepszą dolę piewcom przeznaczę...¹*

А я любіла яго каханнем дачкі і сястры. Паэтычнае прадчуванне казала мне, што я здольная яго зразумець» [3, с. 132].

Зоф'я Манькоўская прыводзіць выпадак, датычны знакамітага і згаданага раней прысвячэння: «Асабліва запомніўся мне адзін велікодны дзень. Вы гэта зразумеце, Пане (зварот да В. Каратынскага. – М. В.)... Ён мне сказаў, што сваю найчысцейшую лютню ўкладзе ў мае рукі, што мне наканаваў спаваць пасля яго на сірочай Літве. <...> Прыйшоў дзень маіх імянінаў, і дарагі мой пясняр прыслаў мне напаяўжартоўную, напаяўсентыментальную песеньку» [3, с. 132]. М. Хаўстовіч заўважыў, што ў тэксце прысвячэння, апублікаванага В. Каратынскім у VII томе з дзесяцітомніка 1872 г. У. Сыракомлі (выдавец зрабіў пазнаку, што тэкст даслала З. Тшашчкоўская), на адну штраф больш, чым у публікацыі ў часопісе «Bluszcz» [3, с. 133].

З ліста да В. Каратынскага вядома і пра апошнюю сустрэчу маладой паэткі і вясковага лірніка: «Пясняр з кожным днём усё больш і больш слабеў. Бачыла я яго ў ложку. Прасіў, каб направи-

ла яму падушкі, узяў мяне за руку, прыцягнуў да сябе і сказаў яшчэ некалькі слоў гарачых, сардэчных, якімі толькі абранцы Божыя прамаўляць умеюць. Гэта была апошняя сустрэча. Пясняр слабеў, мяне забралі дадому, і толькі ў верасні дайшла да мяне вестка пра смерць Кандратовіча» [3, с. 134]. Паводле архіўных звестак, расшуканых У. Мархелем, у красавіку 1861 г. У. Сыракомля быў затрыманы па дарозе з Варшавы, у Сувалках, і каля месяца яго пратрымалі ў Віленскай цытадэлі. Даследчык зазначае, што пісьменнік, які тады быў хворы на сухоты, «атрымаў дазвол жыць пад наглядам паліцыі ў Барэйкаўшчыне» [4, с. 41]. 15 верасня 1862 г. У. Сыракомлі не стала. Варта адзначыць выказванне З. Манькоўскай, што выдатна характарызуе прызнанне Кандратовіча-творцы ў грамадстве і горыч страты адначасова: «Зазванілі званы па ўсёй Літве, застагналі сэрцы. Няшмат каго, можа, родная зямля ўшанавала так сардэчна» [3, с. 134].

Варта асобна звярнуцца да лістоў З. Тшашчкоўскай, адрасаваных пісьменніку, рэдактару, літаратурнаму крытыку Мір'яму (Зянону Пшасмыцкаму) ад 1887–1901 гг. у навуковай апрацоўцы Аляксандры Бласінскай (Варшава, 2019) [5]. Выданне ўключае 98 навукова каментаваных лістоў і біяграфічны нарыс Адама М-скага, падсумаванне твораў і перакладаў дарагавіцкай пясняркі, а таксама копіі актаў нараджэння, хросту і шлюбу Зоф'і з Вацлавам Тшашчкоўскім. У працэсе знаёмства з адзначаным выданнем заўважаюцца факты стасункаў з У. Сыракомлем, яго сям'ёй, прасочваецца стаўленне З. Манькоўскай да аўтара, ацэнкі яго ролі ў тагачасным культурным жыцці. З. Тшашчкоўская ў ліставанні паўстае ў мужчынскім абліччы краёвага паэта-патрыёта Адама М-скага, падпісвае матэрыялы, мастацкія творы Adam M-ski ці Adam Maikowski (па імені і прозвішчы бацькі).

Паўстаюць у лістах да Мір'яма некаторыя акалічнасці жыцця Кандратовічаў, Раецкіх і Манькоўскіх. Ёсць, напрыклад, спасылка на гісторыю аб нядобра сумленных паводзінах арэндадаўцы Вітгенштэйна, які, па сутнасці, змусіў Раецкіх пакінуць арандаваныя маёнткі ў 1853 г. [5, s. 296, 299]. У дачыненні да радзінных і творчых стасункаў З. Тшашчкоўскай робіць захады апавесці З. Пшасмыцкаму пра пісьменніцу Альдону Раецкую (1853–1922) – сваю кузіну з боку маці – Міхаліны з Раецкіх і пляменніцу У. Сыракомлі. Адам М-скі падкрэслівае звязанасць «крывёй і духам» з лірнікам вясковым (ліст № 7 ад 13 / 25 кастрычніка 1887 г. з Ноўгарада) [5, s. 73].

Прачула З. Манькоўская разважае пра характары і таленты ў сям'і У. Сыракомлі, а разам з тым і пра лёсы дзяцей пісьменніка ў лісце ад 23 лістапада / 5 снежня 1896 г.: «Шарм і сіла

¹ У перастварэнні У. Дубоўкі на беларускую мову верш існуе пад назвай «Над калыскай»: «Мы ліры свае пакладзём на паліцы. / Хай моладзі прыйдзе ішчаслівая доля, / Счарсцевельня душы прывабіць, узрушыць» [6, с. 36].

Альдоны ў песнях з жаночай долі, бо пачуццё ў ёй мацнейшае за развагі. <...> Не ведаю, ці правільна я спрабую кінуць у свет паэзію Альдоны, але я адчуваю, што ў ёй гучыць праўда пачуцця, і разам з тым – гэта апошняя нота Сыракомлі. З сыноў – старэйшы “прыстойны” чалавек, але галава... малодшы, больш таленавіты, але змарнелы, памірае ў вар’яцкім доме; здольнасці перадаліся сям’і сястры: там усе дзеці мелі здольнасці да паэзіі, усе валодалі тонам і мовай Сыракомлі» [5, s. 364]. Даследчыца А. Бласінская робіць заўвагу, “што Сыракомля (Кандратовіч) меў сямёра дзяцей, з якіх пяцёра памерлі ў дзяцінстве. Выжылі двое сыноў: Казімір (1853–1915) і Уладзіслаў (1848–1916)” [5, s. 367]. З Манькоўскай кліча малодшага Казюк, спачувае яго лёсу і пераймаецца пра стан сваёй сястры (“дачка роднага дзядзькі” [5, s. 370]), зважаючы, што Казімір дажывае ў вар’яцкім шпіталі, а яны абое (з Альдонай) чулыя і таленавітыя, што лёсы іх могуць быць падобныя.

Зоф’я Тшашчкоўская прызнае У. Сыракомлю за аднаго з першых сваіх настаўнікаў у сучаснасці, нярэдка згадвае ці наўпрост цытуе яго творы ў дачыненні да розных абставін жыцця. У ліставанні сустракаюцца вершы “Dzwony na głuchych”, “Sen i kabala”, “Ponad Bosforem kędyś daleko”, “Homierowa dziatwa”, “Wielki czwartek” (“Званы для глухіх”, “Сон і кабала”, “Над Басфорам дзесьці далёка”, “Дзеці Гамера”, “Чысты чацвер”). На апошні “obraz wioskowy” (“вясковы абразок”) паэтка спасылаецца, перафразуючы радок: “Ach, czemuż życie nie jest poematem?” (“Ах, чаму жыццё не паэма?”) [5, s. 408] – у арыгінале – “Och, gdyby życie było poematem” (“Ох, каб жыццё было паэмай”) і “Czemu to życie było poematem?” (“Чаму гэта жыццё было паэмай?!”) [7, s. 44, 45]. Сэнс, відаць, у тым, што ў мінулым жыцці нічога нельга змяніць, быццам перапісаць пяром (“Ale ja prawdziwie muszę być posłuszną, / Muszę być wierną / I w mejscu / I w czasie” – “Але я мушу падпарадкоўвацца праўдзе, / Я павінен быць верным і ў месцы, і ў часе” [7, s. 44]), аўтарка зважае, што хацела б пісаць больш, але “зноў хвароба ў доме ды розныя палыновыя гісторыі” [5, s. 408]. У кантэксце стасункаў з пісьменнікам Антоніем Лянге, а дакладней у сувязі з яго намерам выдання агульнай анталогіі паэзіі XIX ст. (размова ішла пра ўдзел Адама М-скага як перакладчыка з партугальскай мовы), З. Тшашчкоўская іранічна цытуе радкі з верша “Сон і кабала”, бо ўкладальнік бачыўся паэтэсе вельмі напорыстым: “Krew spod serca wyszę tobie, / I napiszą na tym grobie: / Żeś baran!” [5, s. 258] (“Кроў сардэчную высмакча з цябе, і напішуць на той трупне, што баран”; у арыгінале: “Krew serdeczną wyszę tobie, / I napiszą na twym grobie: / Żeś baran!” [7, s. 184]). Вядома, што Лян-

ге гасцяваў у Дарагавіцы.

Адам М-скі раскрывае Мір’аму задуму Я. Лучыны выдання зборніка краёвых паэтаў у лісце № 32 (ад 11 / 23 верасня 1889 г. з Дарагавіцы). На гэтым засяродзіў увагу М. Хаўстовіч у “Даследаваннях і матэрыялах” (2021, т. 7). Цікавыя развагі пра літаратараў, выкладзеныя З. Тшашчкоўскай, напрыклад, у дачыненні да Аляксандра Валіцкага (псеўд. Аляксандр Жалязняк) – блізкага знаёмага У. Сыракомлі (старэйшага за яго на тры гады), што А. Валіцкі наўрад ці “можа напісаць уступ аб найноўшай паэзіі” [5, s. 200]. Укладальніца ліставання А. Бласінская робіць выснову, што ацэнка творчасці А. Валіцкага і іншых творцаў таго часу магла фарміравацца пад уплывам меркавання У. Сыракомлі [5, s. 202].

Ліст № 5 ад 25 жніўня / 6 верасня 1887 г. з Ноўгарада выяўляе этнічную і культурную ідэнтыфікацыю З. Тшашчкоўскай, якая прывязвалася да землякоў-пісьменнікаў як найбольш выбітных прадстаўнікоў народа: «Я наўмысна спаслаўся на сваё літоўскае паходжанне, бо некалі, у маладосці, крычаў на вас, варшаўскіх караняжаў (жыхароў Кароны Польскай. – М. В.), калі шмат разоў чуў: “Мы Літвы не ведаем”. Вы, хіба, чытаць не ўмеце – гучна абураўся – вазьміце Міцкевіча, Сыракомлю – вось вам і Літва!» [5, s. 58]. У. Сыракомля і А. Міцкевіч паўстаюць у лістах З. Манькоўскай у абліччы краёвых паэтаў, надзвычай блізкіх і зразумелых людю, напрыклад у параўнанні з Ю. Славацкім ці М. Канапніцкай [5, s. 173]. Увогуле, паэтэса нярэдка апелюе да імёнаў выбітных землякоў, адстойваючы самастойнасць, адметнасць, наяўнасць уласнага шляху тагачаснай Беларусі.

Такім чынам, на аснове разгледжаных лістоў Адама М-скага (З. Тшашчкоўскай з Манькоўскіх) да Вінцэся Каратынскага і Зянона Пшасмыцкага прасочваюцца кропкі судакранання з Людвікам Кандратовічам, асобныя звесткі пра жыццё пісьменніка і яго сям’і, уплыў лірніка вясковага на мастацкі светапогляд паэтэсы, яе грамадскую пазіцыю, нацыянальную і этнічную самаідэнтыфікацыю. Дзякуючы эпістальнай спадчыне, якая апрацоўваецца ў архівах і публікуецца, новым даследаванням пашыраюцца і ўдакладняюцца звесткі з біяграфіі Уладзіслава Сыракомлі, а таксама з’яўляюцца магчымасці дэталізацыі карціны беларускай літаратуры XIX ст.

Спіс літаратуры даступны па qr-кодзе.

Лідзія ШКОР,
кандыдат мастацтвазнаўства

ТВОРЧАСЦЬ УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ Ў КАНТЭКСЦЕ ФІЛАСОФСКА-АНТРАПАЛАГІЧНЫХ УЯЎЛЕННЯЎ ПРА *HOMO FABER* (ЧАЛАВЕКА-СТВАРАЛЬНІКА)

УДК7(4)“19/21”

У артыкуле на прыкладзе творчай спадчыны Уладзіслава Сыракомлі прапанавана асэнсаванне вобраза *Homo faber* (Чалавека-стваральніка) у кантэксце філасофскай антрапалогіі. Разглядаючы вобразна-мастацкі змест некаторых твораў У. Сыракомлі, аўтар артыкула раскрывае сувязі яго паэзіі з эстэтыкай і музычнай культурай рамантызму.

Ключавыя словы: *Homo faber* / Чалавек-стваральнік, філасофія, мастацтва, творчасць, эмоцыі, паэзія, музыка.

In this article, on the example of the creative heritage of U. Syrakomla, it is proposed to comprehend the image of a “man making” in the context of philosophical anthropology. Comprehending the figurative and artistic content of a number of works by U. Syrakomla, the author of the article reveals the connections of his poetry with the aesthetics and musical culture of romanticism.

Творчая дзейнасць Уладзіслава Сыракомлі прыпала на перыяд росквіту эстэтыкі рамантызму (XIX ст.), што адлюстравалася ў яго літаратурных працах, напоўненых разважаннімі пра шматлікія і нябачныя сувязі чалавека з навакольным светам, з гісторыяй, культурай [1]. У кантэксце асэнсавання спадчыны У. Сыракомлі нагадаем, што ён перакладаў І. Гётэ, Г. Гейне, М. Лермантава, К. Рылеева і іншых пісьменнікаў; вершы У. Сыракомлі на рускую мову перастварылі Л. Трэфалеў, Л. Мей і іншыя, а аўтарамі музыкі на яго творы сталі С. Манюшка, П. Чайкоўскі, М. Бернард, А. Панаеў і інш.

Філасофскія погляды пісьменнікаў-рамантыкаў (А. фон Арніма, В. Вакенродэра, Л. Ціка, Ф. Шэлінга, братоў Шлегеляў і інш.) рэпрэзентаваліся ў грамадстве праз мастацтва слова, з дапамогай якога раскрывалася “праўда пачуццяў” і апісвалася “жыццё сэрца” ў раманах, драмах, навелах, казках. Э. Т. Гофман, І. Рыхтэр, Ф. Шлегель былі перакананы, што мастацкае слова дапамагае раскрыць аўтару суб’ектыўныя перажыванні і раздзяліць з чытачом творчую энергію, а таксама заахваціць да сутворчасці перакладчыка, кампазітара, мастака. У літаратурных творах рамантыкаў узнікаў асаблівы абстрактны свет, у які трапляў чытач. Ён, параўноўваючы сваё светаадчуванне з разважаннімі аўтара або літаратурных герояў, паступова распазнаваў і пачынаў разумець уласныя эмацыйныя настроі, станы, памкненні. Паэт-рамантык з апорай на мастацтва слова ствараў запоўненае паўсядзённымі “жыццёвымі перажываннямі” культурнае асяроддзе, якое стала прыцягальным для чытача менавіта сваім насычаным эмацыйна-псіхалагічным і мастацка-эстэтычным зместам.

Літаратурны крытык В. Бялінскі пісаў, што тонка і пераканальна гаварыць пра пачуцці можа толькі эмацыйна напоўнены чалавек, які ва-

лодае абвостранай мастацкай успрымальнасцю. Несумненна, яркай адметнай рысай многіх твораў У. Сыракомлі – асабліва “сцэнак з народнага жыцця” – можна назваць мастацкую дакладнасць, якая выяўлялася ў нюансах стварэння эмацыйна-вобразных характарыстык герояў разам з каларытнасцю абмалёўкі іх характараў, што сведчыць пра абвостранае ўспрыманне паэтам з’яў навакольнай рэчаіснасці. У нарысах “Вандроўкі па маіх былых ваколіцах” У. Сыракомля асаблівую ўвагу аддаваў менавіта эмацыйным адчуванням, звязаным з успамінамі пра любімыя мясціны. Апісваючы мястэчка Койданава, паэт адзначыў непадуладнасць часу ў якасці яго асноўнай характарыстыкі, вылучыў асаблівы “дух старажытнасці”, які адчуваецца на эмацыйна-пачуццёвым узроўні. Гэты “дух старажытнасці” здаваўся Уладзіславу Сыракомлю настолькі ўнікальным, што паэт заўважыў яго ледзь прыкметны пераклічкі са старажытнай кітайскай культурай, якая вылучаецца надзвычайнай прыхільнасцю да традыцый. Мясцічка Стоўбцы паэт апісаў па-іншаму – ён выявіў яго гукавыя характарыстыкі: “Пры самым уездзе каля Нёмана пачынаюцца шэрагі купецкіх свірняў. Летам тут і пуста і глуха. Але зімой і пад вясну, калі саннай дарогай лёгка дастаўляць тавары, прызначаныя для адпраўкі ў Крулявец, – што тут галасу, што людзей, што фур з усіх канцоў краіны з усякім таварам!” [2, с. 128]. Гэтая ўласцівасць светаўспрымання У. Сыракомлі – эмацыйна-мастацкае ўсведамленне ўбачанага – неаднаразова выявіцца ў яго творчасці.

Асэнсоўваючы феномен творчасці і называючы адоранага чалавека Мастаком, пісьменнікі-рамантыкі лічылі паперу або палатно, пяро або пэндзаль, клавішы або струны ўнікальнымі інструментамі, з дапамогай якіх стваралася суб’ектыўная рэальнасць і практычна ўвасабля-

ліся задумы аўтараў, забяспечваючы прагрэсіўнае развіццё мастацтва ў цэлым. Патрэба аўтараў данесці задумы зацікаўленай публіцы пацягнула за сабой інтэнсіўнае развіццё шматлікіх творчых суполак (салонаў, журфіксаў і г. д.), дзе культывавалася асяроддзе разумення мастацтва ва ўсіх яго праявах (майстэрства чытання ўслых, публічнага выканання музычных твораў). Гэтае асяроддзе, раней ужо названае філосафам эпохі Асветы Ж. Ж. Русо “другім асяроддзем чалавека”, стала ў эпоху рамантызму неабходнай і запатрабаванай прасторай для культурнага развіцця чалавека. Яно мела патрэбу ў пастаянным інтэлектуальным і творчым папаўненні і абнаўленні, якое ажыццяўлялася сумеснымі намаганнямі ўсіх зацікаўленых удзельнікаў. Менавіта таму ў эпоху раманізму літаратурныя салоны сталі прасторай, дзе канцэнтраваліся і развіваліся філасофскія, мастацка-эстэтычныя, гуманістычныя, наватарскія, творчыя ідэі, якія непасрэдна ўплывалі на духоўнае жыццё грамадства (В. Ванслаў).

Літаратурныя і музычныя салоны былі месцам непасрэдных сустрэч паэтаў і музыкантаў, а таксама творчай прасторай, дзе яны ладзілі прэм’еры найноўшых твораў. Уладзіслаў Сыракомля ў 1852 г. арганізаваў свой літаратурны салон, які наведвалі гісторыкі, краязнаўцы, кампазітары, дзе адбываўся сімвалічны абмен творчымі задумамі. Такім чынам нарадзілася творчая садружнасць У. Сыракомлі і С. Манюшкі і ў выніку ўзнік вакальны цыкл “Год у песні”. Паэт і кампазітар сталі аўтарамі “Ранішняй песні”, “Песні войта”, “Вячэрняй песні”, “Каласка” і “Перапёлкі”.

У “Вячэрняй песні” і “Каласку” паказаны яркія “карціны настрою”, уласцівыя творчасці кампазітараў-рамантыкаў (асабліва Ф. Шуберту і Р. Шуману), у якіх выявіўся драматургічна выбудаваны сюжэт, сугучны эстэтыцы рамантызму ў цэлым. Сюжэт “Каласка”, па задуме Сыракомлі, не толькі раскрывае гісторыю з’яўлення, выпявання і ўборкі ўраджаю, але і праводзіць тонкія паралелі з хуткаплыннасцю маладосці. “Успрымаючы прыроду, чалавек надзяляе яе ўласнымі ўласцівасцямі, ён здольны знаходзіць у ёй водгук на свой душэўны стан, разумець яе. Але, успрымаючы прыроду, ён спазнае, па сутнасці, толькі самога сябе, і яго здольнасць эстэтычнага асваення прыроды прама прапарцыянальная яго ўласнаму духоўнаму развіццю” [3, с. 218].

“Вячэрняя песня” і “Каласок” чаруюць незвычайным адзінствам слова і музыкі, кожны нюанс у паэтычным апісанні карцін прыроды знаходзіць тонкае адценне ў гучанні партыі фартэпіяна. Напеўнасць і лёгкая пяхчота паэтычных радкоў узмоцнена мяккасцю інтанацый вакальнай партыі “Вячэрняй песні”, падкрэслена далікатнае “калыханне” акордавага суправаджэння ма-

лое ва ўспрыманні слухача карціны нівы, якая атрымлівае асалоду ад прахалоды начнога ветрыку. “Каласок” у параўнанні з “Вячэрняй песняй” гучыць больш гулліва: аптымістычнасць паэтычнага выказвання У. Сыракомлі падкрэсліваецца С. Манюшкам пастаянным украпаннем гукапераймальных трэляў, выкананых на фартэпіяна, якія нагадваюць звонкія песні жаўрукоў над залітай сонцам зямлёй. Спелы каласок, па задуме паэта, раскрывае прыгажосць вясновых і летніх дзён, напоўненых цяплом і жыццёвай энергіяй, а таксама перадае аптымістычнае ўспрыманне жыцця, уласцівае маладосці. Гэтая мастацкая задума паэта раскрываецца кампазітарам з дапамогай сродкаў музычнай выразнасці, напрыклад хуткай зменай лірычных і жартаўлівых настройў. Яны нагадваюць гульні святла і ценю на карцінах мастакоў барбізонскай школы (Ж. Дзюпрэ “Вясковы пейзаж”, Д. дэ ла Пенья “Стары млын каля Барбізона” і г. д.), творчасць якіх храналагічна супадае з перыядам росквіту рамантызму ў мастацтве.

Абапіраючыся на прыведзеныя прыклады з літаратурнай спадчыны Уладзіслава Сыракомлі, можна выказаць здагадку, што ў яго творчасці знайшлі адлюстраванне філасофска-антрапалагічныя ўяўленні пра *Homo faber* (Чалавек-стваральнік), якія адносяцца да другой паловы XIX – XX ст. Мастацтва і практыка творчай дзейнасці часта апырэджвалі развіццё філасофскай думкі, паказваючы зараджэнне новых тэндэнцый праз абнаўленне мастацка-вобразнага зместу твораў мастацтва (М. Каган, Ю. Лотман, О. Шпэнглер і інш.). “Мастацтва ўзнікае тады, калі з’явы знешняга, матэрыяльнага свету набываюць унутранае, духоўнае, ідэальнае значэнне, калі рэчаіснасць адухаўляецца і азараецца святлом думкі” [3, с. 102]. У творчасці літаратараў, музыкантаў, мастакоў паступова выяўлялася змена светаадчування, паказвалася эвалюцыя духоўнага стану грамадства, што цягнула за сабой развіццё новых напрамкаў філасофскіх пошукаў, звязаных з асэнсаваннем чалавека, яго ўнутранага свету і творчай дзейнасці (паводле О. Шпэнглера).

Пра *Homo faber* разважалі М. Шэлер, Х. Арэнт, П. Фларэнскі і іншыя, адзначаючы, што менавіта самасвядомасць вылучае чалавека сярод іншых зямных істот; яму неабходны інструментарый, каб ствараць, развіваць і кантраляваць знешні свет. Філосафы-рамантыкі, абапіраючыся на мову мастацтва, пастаянна развівалі абстрактны свет культуры як свет мастацка-эстэтычных, духоўных і маральных ідэй менавіта для таго, каб кожны зацікаўлены чалавек мог далучыцца да працэсаў культуратворчасці, знаходзячы ў іх найбольш аптымальны спосаб самаўдасканалення (творчага, маральнага, духоўнага, эстэтычнага і г. д.).

Філософ-рамантык Ф. Шлегель заўважыў, што мастацтва дапамагала чалавеку пераадоць звычайнасць штодзённасці, ствараючы абстрактны цудоўны свет, “майструючы” яго па ўласных законах разумення Прыгожага (што адпавядае рамантычнай канцэпцыі “ўцёкаў у мастацтва”). Абапіраючыся на мастацкае слова, інтанацыйную выразнасць музычнай мовы, нагляднасць выяўленчага мастацтва, чалавек, зацікаўлены ў развіцці творчага “я”, ствараў сваю абстрактную рэальнасць, заглыбляючыся ў працэсы практычнай рэалізацыі творчых задум. Матэрыяльныя прадукты мастацкай творчасці (кнігі, ноты, карціны і г. д.) дапамагалі чалавеку ўсвядоміць мастацка-эстэтычныя або эмацыйныя перажыванні, пераадоцьваючы іх. Па трапным выразе В. Бялінскага, мастацтва “чысціла золата рэчаіснасці” і аднаўляла яе ў іншым – мастацкім – увасабленні [4]. Таму *Homo faber* “майстраваў” свой свет, запоўнены канкрэтным мастацка-вобразным зместам, з аднаго боку, а з другога – упываў з дапамогай творчай дзейнасці на грамадскую свядомасць, г. зн. ствараў свет культуры, значны для сябе і адначасова адкрыты для іншых [5]. І, далучаючыся да гэтага, індывідуальна мадэляванага *Homo faber* свету культуры, любы іншы ўспрымальны да мастацтва чалавек мог браць і развіваць ужо рэалізаваныя аўтарскія задумы праз сутворчасць.

Яскравыя прыклады адкрытасці свету культуры, сумеснай дзейнасці паэта, перакладчыка і кампазітара ў напісанні новых твораў мастацтва – раманс “Птушка” (словы У. Сыракомлі, пераклад на рускую мову А. Пляшчэева, музыка П. Чайкоўскага) і балада “Каралі” (словы У. Сыракомлі, пераклад на рускую мову Л. Мея, музыка П. Чайкоўскага). Тут эстэтыка рамантызму раскрылася ва ўсёй глыбіні ідэі двухсветавасці (“двоімірие” – ідэя супярэчнасці паміж уяўленнямі ідэальным і рэальным, выказаная І. Кантам) [3]. Напрыклад, у рамансе “Птушка” з дапамогай мажорных акордаў П. Чайкоўскі ўзнаўляе чароўную карціну вясновай прыроды; у меладычнай лініі, выкананай на фартэпіяна, нібы чуюцца адгалоскі народных песень; вобраз птушкі ў нябёсах падкрэслівае эмацыйную прыўзнятасць настрою. Аднак аптымістычная карціна светлага вясновага дня паступова цяжкія дні выклікаюць у земляроба і цяжкія думы, звязаныя з “горкай доляй бедняка”. П. Чайкоўскі паступова ўзмацняе кантраст паміж “ідэальнай карцінай вясны” і яе рэальным успрыманням чалавекам, занятым цяжкай працай: у мажорных акордах фартэпіяна і словах вакальнай партыі “каб без наракання дайшоў ён да магілы” адчуваецца неверагодны канфлікт успрымання навакольнага свету, які раскрывае рэаліі жыцця высокай мовай мастацтва.

Балада “Каралі” – прыклад увасаблення драматычнага зместу ў музычных творах эпохі рамантызму, дзе перадаецца трагізм нечаканых падзей чалавечага жыцця. Паэты-рамантыкі разглядалі драму як магчымасць раскрыць унутраныя перажыванні чалавека, паказаўшы ўнікальнасць кожнай жыццёвай сітуацыі. Чаканні і рэальнасць, з якой сутыкнуўся галоўны герой балады “Каралі”, сталі для яго празмернымі па эмацыйным напале. У гэтым выявіўся адзін з важных аспектаў мастацтва эпохі рамантызму – псіхалагізм мастацкіх вобразаў. Галоўная роля эмацыйнага пачатку ў паказе / стварэнні стану чалавека і пачуццяў, што яго перапаўняюць, адводзіла музыцы асаблівае значэнне ў абмалёўцы палітры эмоцый. У баладзе “Каралі” ў партыі фартэпіяна П. Чайкоўскі паказвае багацце музычна-вобразнага ладу, уласцівага музыцы, а ў вакальнай партыі з дапамогай мастацкага слова праясняе эмацыйна-вобразны змест твора. Гэта дапамагае дасягнуць незвычайнага адзінства паэтычнага слова і музыкі, а свабодная і раптоўная змена настрою (пераход разважанняў галоўнага героя ад радасці перамогі да думак пра пошукі ніткі пацерак для каханай) падкрэслівае імкненне кампазітара да максімальнай дакладнасці ўвасаблення паэтычнай задумы.

Такім чынам, асэнсоўваючы творчасць Уладзіслава Сыракомлі ў кантэксце філасофска-антрапалагічных уяўленняў пра *Homo faber* (Чалавек-стваральнік), можна сцвярджаць, што ў сваёй дзейнасці паэт прытрымліваўся высокіх філасофскіх поглядаў на чалавека, які свядома накіроўвае сваю творчую энергію на развіццё і пашырэнне свету мастацкай культуры, садзейнічаючы прагрэсіўнаму інтэлектуальнаму і творчаму развіццю грамадства. Творы Уладзіслава Сыракомлі паказваюць чытачу, што чалавек, які свядома стварае свой унутраны свет, насычае жыццё мастацтвам і культурай, здольны звязаць розных людзей нябачнымі ніткамі творчасці.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Владислав Сыракомля: выдающийся поэт, переводчик и краевед / сост. А. В. Велько. – Минск : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2020. – 36 с.
2. Сыракомля, У. Вандроўкі па маіх былых ваколіцах / У. Сыракомля ; пер. з польскай мовы, прадм., камент. К. Цвіркі. – Мінск : Польша, 1992. – 159 с.
3. Ванслов, В. В. Эстетика романтизма / В. В. Ванслов. – М. : Искусство, 1965. – 404 с.
4. Каган, М. С. Философия искусства: Се человек / М. С. Каган. – М. : Юрайт, 2018. – 367 с.
5. Шкор, Л. А. Развитие неинституциональных практик полихудожественного образования в европейских странах XIV–XXI веков / Л. А. Шкор. – Минск : БГПУ, 2021. – 276 с.

Іван ШТЭЙНЕР,
доктар філалагічных навук

УЛАДЗІСЛАЎ СЫРАКОМЛЯ І АДАМ МАЛЬДЗІС: СУСТРЭЧА, НАКАНАВАНАЯ ЗОРКАМІ

Пра Уладзіслава Сыракомлю, яго спадчыну, сувязь з нацыянальным фальклорам за апошнія гады напісана параўнальна многа: грунтоўныя манграфіі У. Мархеля, К. Цвіркі, раздзелы ў акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры”, вучэбным дапаможніку з грыфам Міністэрства адукацыі, падрыхтаваным выкладчыкамі ГДУ імя Ф. Скарыны, артыкулах У. Казберука, Я. Янушкевіча, А. Яскевіча, якія ў розныя гады друкаваліся ў часопісе “Роднае слова”. А вось што тычыцца стварэння мастацкага вобраза “лірніка вясковага”, то тут яшчэ сапраўдная цаліна, і беларуская літаратура ў гэтым плане ў даўгу перад вялікім паэтам, “муза якога, толькі па нацыянальнаму няшчасцю вымушаная пераважным чынам выступаць у польскамоўнай абалонцы, мела ўсе падставы называць сябе беларускай” (А. Яскевіч). Першапраходцам у плённай і перспектыўнай справе вяртання спадчыны Уладзіслава Сыракомлі, дзе, працягваючы цытаваць таго ж А. Яскевіча, “жыве не толькі беларускі дух, але глыбока нацыянальны, народны лад мовы, ідыёмы, сінтаксіс, сам тып мастацкага мыслення паэта”, у сённяшні кантэкст стаў Адам Мальдзіс з кнігай “Восень пасярод вясны: Аповесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў” (1984).

Менавіта апошняя частка падзагалоўка і характарызуе ў выключнай ступені адметную задуму аўтара і яе дасканаласць ўвасабленне, бо наш сучаснік мае на ўвазе канкрэтную мясцовасць, з якой сам быў звязаны раз і назаўсёды. Нарадзіўся Адам Іосіфавіч 7 жніўня 1932 г. у вёсцы Расолы Астравецкага раёна, на самай мяжы з цяперашняй Літвой, зусім недалёка ад таго месца, дзе скончыў жыццёвы шлях знакаміты польска-беларускі паэт. Вялікі Скарына некалі сказаў, што ўсе людзі да таго месца, дзе ўпершыню ўбачылі свет, вялікую ласку маюць. І А. Мальдзіс, адзін з першых і грунтоўных даследчыкаў гуманістычнай спадчыны першадрукара, не выключэнне. Малой радзіме ён з вялікай любоўю прысвяціў краязнаўчы нарыс “Астравеччына, край дарагі...” (1977). Яе цудоўная прырода апісана ў многіх творах, у тым ліку і мастацкіх, бо не толькі гады маленства звязаны з краем блаўлёным. Менавіта тут будучы вучоны пачынаў працу ў рэдакцыях раённых газет, дзе, як і ў рэспубліканскіх піянерскіх выданнях, друка-

ваў вучнёўскія допісы і вершы. З малой радзімы і пайшоў, згодна з уласнай воляй і тастаментам, у вечнасць. Бо вяртаюцца ветры быцця на кругі свае. Ёсць прыказка, што ўсе вялікія людзі нараджаюцца ў правінцыі, каб быць пахаванымі ў Парыжы. А. Мальдзіс, завяршыўшы жыццёвы кругазварот, вярнуўся назаўсёды ў родную зямлю ў студзені 2022 г. Звычайнаму абывацелю можа падацца, што ў творцы аказалася мала заслуг, каб знайсці вечнае прыстанішча ў нацыянальным пантэоне. У Мальдзіса?! Ды толькі пералічыць ягоныя рэгаліі не хопіць валовай скуры. Доктар навук, прафесар, крытык, прэзаіт, нарысіст. У Інстытуце літаратуры НАН прайшоў шлях ад аспіранта да вядучага спецыяліста, кіраўніка сектара літаратурных узаемасувязяў, а потым загадчыка аддзела беларускай дакастрычніцкай літаратуры. У 1980 г. атрымаў Дзяржаўную прэмію імя Якуба Коласа за арганізацыю і падрыхтоўку двухтомнага даследавання “Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры” і “Гісторыя беларускай савецкай літаратуры” (1977). Ужо гэты факт упісаў яго імя ў скарбніцу нацыянальнай культуры.

Таленавітага вучонага заўсёды прыцягвала новае і нязведанае, нястрымная энергія шукала выхаду, а няўрымслівая фантазія патрабавала рэальнага і хуткага ўвасаблення. Прычым у адрозненне ад рамантыкаў, якіх вельмі любіў, не толькі праектаваў нябесныя паветраныя замкі, але і будаваў іх на зямлі. Сам стварыў Нацыянальны навукова-асветніцкі цэнтр імя Францыска Скарыны, які і ўзначаліў. Быў прэзідэнтам Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, старшынёй мемарыяльнай камісіі Саюза пісьменнікаў Беларусі, узначальваў камісію “Вяртанне” Беларускага фонду культуры. Удзельнічаў у працы 45-й сесіі Генеральнай асамблеі ААН. За плённую дзейнасць атрымаў медаль і ордэн Францыска Скарыны, ганаровыя граматы Міністэрства адукацыі і Міністэрства культуры, дзяржаўныя ўзнагароды Літвы і Польшчы.

Але ніколі апантанага прафесара не цешыла знешняе і параднае, бо ўсё жыццё шукаў Беларусь і аддаў стварэнню яе прывабнага вобраза ўсе сілы, як і ягоны сябра Уладзімір Караткевіч. А. Мальдзіс па-новаму глянуў на літаратурны працэс розных стагоддзяў, настойліва вывучаў заканамернасці ге-

незісу і станаўлення новай беларускай літаратуры ў яе кантактах з братнімі славянскімі народамі. Ён стаяў ля вытокаў нацыянальнай тыпалогіі ў літаратуразнаўстве, бо пісаў пра гэта ў тыя часы, калі нават уганараваныя ступенямі вучоныя не ведалі, што гэта за звер – тая кампаратывістыка. З літоўскай даследчыцай А. Лапінскае стварыў гісторыю літаратурных сувязяў “Перазовы сяброўскіх галасоў: Беларуска-літоўскае літаратурнае ўзаемадзеянне ад старажытнасці да нашага часу” (1988). Не апошняю ролю адыграў той факт, што сам меў прамыя дачыненні да братняга народа, казаў, што ведае літоўскую мову, хоць і не ў такой ступені, як належыць ведаць культуру продкаў. Затое дасканалы валодаў польскай, меў у Польшчы шмат сяброў. Усё гэта дазволіла дапытліваму даследчыку расказаць пра філаматаў і філарэтаў, пра многіх невядомых пісьменнікаў Беларусі, імёны і спадчыну якіх ён увёў у літаратурны ўжытак. Ягоная навуковая кніга “Падарожжа ў XIX стагоддзе” (1969) не менш займальная, чым падарожжа на Месяц: столькі новага адкрылася перад дапытлівым чытачом і нават прафесіяналамі. Пра плённае ўзаемадзеянне мастацкіх і ўвогуле эстэтычных кантактаў паміж народамі пісаў у манаграфіі “Творчае пабрацімства” (1966), працах “Традыцыі польскай асветы ў беларускай літаратуры XIX ст.” (1972), “Таямніцы старажытных сховішчаў” (1974), “Шляхі вялі праз Беларусь: нарыс” (1980, у суаўтарстве з В. Грыцкевічам), “З літаратуразнаўчых вандраванняў: нарысы, эсэ, дзённікі” (1987).

Адам Мальдзіс расказаў пра жыццё і творчасць вялікага паэта Уладзіслава Сыракомлі. Аднак ён адчуў, што пра спадчыну земляка нельга апавядаць толькі мовай сухіх фактаў і лічбаў. Магчыма, на яго паўплывала сяброўства з У. Караткевічам, які хацеў напісаць на падобную тэму, а можа, ён сам натхняў сябра на адпаведныя пошукі, пра што расказаў у кнізе “Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: Партрэт пісьменніка і чалавека”. Нешта падобнае здаралася ў практыцы згаданых філаматаў, калі Адам Міцкевіч складаў балады на тэмы, якія ўпершыню закрэпіў Ян Чачот, і да іх творчых эксперыментаў далучаўся Тамаш Зан. Згадаем хоць іх тры слаўныя ўвасабленні легенды пра Свіцязь-возера. І хто ведае, у каго атрымалася лепш.

Навукоўца імкнуўся паяднаць захваленне гераічным XIX ст. і родным краем, сцвердзіць, што ягоная Астравеччына выключная ў культурным плане зямелька, бо тут у розныя часы жылі незвычайныя людзі, з якімі здараліся дзіўныя прыгоды. Так, у мястэчку Гудагай збудаваны ўнікальны вакзал, адзін з першых у краіне. На гэтай зямлі нарадзіўся цэлы шэраг музыкі эпохі барока. Тут пахаваны Іосіф Гашкевіч, першы пасол Расіі ў Японіі, аўтар слоўнікаў усходніх

моў, які адкрыў Еўропе загадкавую краіну. Наш сучаснік дабіўся таго, каб слаўтаму дыпламату і пісьменніку паставілі помнік і на востраве Хакайда, і на Астравеччыне. Тут жыў М. Богуш-Шышка, які даследаваў спадчыну Леанарда да Вінчы і сам праславіўся ў свеце як таленавіты мастак. Пра ўсіх творцаў А. Мальдзіс пакінуў цікавыя і займальныя згадкі. І быў упэўнены, што на яго малой радзіме мог гасцяваць вялікі паэт, бо ён стала жыў усяго не дзе за 30 верстаў. Падобнае вельмі верагоднае дапушчэнне дазволіла пісьменніку стварыць займальную сітуацыю, калі выступаюць на пярэдні план і сялянін, і следчы, і кіраўнік будучага паўстання, і наіўная паненка, што толькі-толькі выскачыла з-пад нагляду манашак, і былая актрыса, якая яшчэ не страціла прыгажосці.

Аднак галоўны герой кнігі “Восень пасярод вясны” – Уладзіслаў Сыракомля. Дзеянне адбываецца вясной 1861 г., значыць, яму застаўся толькі год жыцця, бо, як ведае чытач, літоўскі салавей (азначэнне А. Мальдзіса) не дажыў да сарака. А. Мальдзіс адзначае ягоны глыбокі зямны і творчы крызіс, з якога не так лёгка выбавіцца. Аўтар не ідэалізуе героя, наадварот, падкрэслівае негатыўнае, ці, скажам больш далікатна, не вельмі станоўчае: “...левыя дзверы ў сеньях прыадчыніліся, і з-за іх выглянула змізарная постаць са свечкай у руках. Чалавек быў неакрэсленага ўзросту: Талочка мог яму даць і трыццаць, і ўсе пяцьдзесят. Хударлявы, бледны, як палатно, завостраны ўніз твар зарос шчэцю. Валасы, раздзеленыя на прабор, касмыліліся. Грудзі рваў сухі кашаль. Толькі вочы блішчалі – ліхаманкава, слязліва” [1, с. 12]. Перад намі хворы чалавек, якому не даюць супакою рэальныя матэрыяльныя праблемы, у той час як ягоная душа жыве ў нябёсах. А. Мальдзіс паўтарае дамінантную думку сучаснікаў, што паэт быў схільны да багемнага жыцця: “Сумная праўда, цэлымі днямі з акцёрамі прабывае на Антокалі, у Боля ці Стылера. Або, накупіўшы гарэлкі і каўбасаў, у Барэйкаўшчыну з кім едзе. Гэта ў іх творчымі пакутамі называецца” [1, с. 29]. Беларускі пісьменнік не аднойчы падкрэсліў любоў паэта да гарэлкі: сцэна ў карчме, акцэнтаванне факта, што ўсе персанажы, у тым ліку і былая каханка, хаваюць ад Уладзіслава алкаголь; настойлівае жаданне ўздымаць тосты. Згадваецца пагалоска, што і занядужаў ён на сухоты пасля таго, як п’яны пралежаў на халодным камені. Але ў канцы твора падкрэсліваецца, што паэт пачынае ўсведамляць згубнасць хваробы. А. Мальдзіс знаходзіць цікавы прыём, каб перадаць змены ў настроі Сыракомлі. Колы вазка, якія тахаюць на сасновым карэнні, гавораць апошняму, што “не так жыве, не так!”. Якраз у гэтыя хвіліны ён разумее, што трэба кінуць загулы, каханак, жыць

прыстойна, перайсці ад “аблуднай паэзіі да суровай прозы”.

Гарэлка, гэты эліксір натхнення для творцаў ва ўсе вякі, разбурае здароўе літоўскага салаўя, але найбольш шкодзіць нявызначанасць, сямейныя абставіны, адсутнасць перспектывы. А. Мальдзіс падрабязна рахуе, што мае паэт напярэдадні хуткай і, можа, ужо нават чаканай смерці: неладды з жонкай (ажаніўся даволі выпадкова), калегамі, сябрам Кіркорам, якому падклаў добрую свінню, адбіўшы ў таленавітага нарысіста законную жонку. Вечная нястача: ганарары зусім мізэрныя, арэнда амаль не дае прыбытку, а карміць трэба столькі люду. Нават былая каханка зласліва падкрэслівае, што “паэты – дрэнныя мужы, і ў кішэнях іх вецер гуляе”. Ці не адсюль пачынаецца пагарда да ўсіх жанчын, расчараванне ў жанчынах наогул у майстра слова. Адам Іосіфавіч палемізуе з агульнапрынятым захапленнем артысткай Галенай Маеўскай, якая нібыта кахала паэта. Апошні яшчэ залежны ад гэтай незвычайнай жанчыны, пакорна бяжыць на яе кліч. Аднак розум дапамагае змагацца з сэрцам. У Сыракомля бачыць змены ў яе абліччы, заўважае пэўныя хібы на твары, хоць некалі ледзь не біўся з тымі, хто адзначаў гэта. А. Мальдзіс падкрэслівае, што дарэмна рамантык у творчасці шукае ідэал на зямлі, а не на нябёсах. Не трэба тварыць новыя ілюзіі, падманваць сябе і іншых.

Уражвае сцэна, калі былая каханка падштурхоўвае пляменніцу спакусіць паэта і тым самым застацца ў гісторыі. Аўтар аповесці лічыць, што Галена Маеўская, успрыманая як ахвяра, заблыталася ў пачуццях. Можа, яна сапраўды імкнецца падтрымаць адзінокага і хворага Уладзіслава, зрабіць яго хоць на імгненне шчаслівым? А можа, як геранія ягонай паэмы “Стэла Фарнарына”, натуршчыца вялікага Рафаэля, хоча натхніць хворага паэта на новыя творы? Або ўжо смакуе асалоду, з якой яна заўтра будзе глядзець у вінаватыя вочы Людвіка? Толькі такім чынам яна зможа даказаць, што паэт больш грэшны, чым былая актрыса. Хто іх зразумее, жанчын, – робіць выснову празаік.

Аднак А. Мальдзіс на працягу твора падкрэслівае, што У. Сыракомлю найперш хвалююць праблемы літаратуры. Так, на самым пачатку акцэнтуюцца незвычайны, нават дзіўны аўтарытэт і стан пашаны паэта ў культурным жыцці краю. Да яго ўсе адносяцца з піэтэтам і захапленнем: каб першымі забраць толькі што створаныя вершы, рэдактары газет і выдаўцы самі прыязджаюць у дом. Бо ён піша вельмі хутка, за дзень амаль 500 радкоў, да таго ж валодае дарам імправізацыі. Як некалі Адам Міцкевіч.

Светлае імя апошняга згадваецца невыпадкова. А. Мальдзіс выкарыстоўвае паданне, ні-

быта наш вялікі зямляк, паміраючы ў Стамбуле, завяшчаў менавіта “пану Сыракомлю сваё пярэ”, каб той працягваў традыцыі палымянага змагара. Аднак Адам Іосіфавіч падкрэслівае, што трыбуна – зусім не для Людвіка Кандратовіча. Таму ён жартуе, што туркі не паспелі перадаць славу тае пярэ адрасату. А. Мальдзіс выкарыстоўвае запіс з інтымнага дзённіка паэта, дзе згадана, што той быў першым у сям’і і вельмі пешчаным. Можа, таму меў мяккі характар, а ў цэле заўсёды было мала сіл. Таму дарэмнымі і наіўнымі ўяўляюцца намаганні празаіка зрабіць у творы з яго ледзь не рэвалюцыянера. Як і са звычайнай паненкі стварыць легендарную Марыську чарнаброву.

Уладзіслаў Сыракомля, як падкрэсліваецца ў аповесці, быў надзвычай далікатным у адносінах да людзей. Так, ён не мае крыўды на актрысу, якая кінула яго. Не крыўдзіць і Талочку, хцівага і хітрага арандатара. Шкадуе, што насмяяўся, хоць і ненаўмысна, з яўрэя-арандатара. Шкадуе нават селяніна Грыву, які імкнецца знішчыць яго, скраўшы паперы. Ва Уладзіслава нізкі болевы парог, ён здольны адчуваць драмы і трагедыі іншых. З дзяцінства ў ім развілася незвычайная ўражлівасць, сардэчнасць і суперажыванне таму, што патрабуе клопату і апекі. “Гэтае пачуццё памнажала рэлігійнае выхаванне, адчуваная на кожным кроку крыўда і сацыяльнае прыніжэнне, а канчаткова ўзмацняла пазнанне навакольнага свету, краіны выключна пакрыўджанай, якой было ў той час Палессе” [2, с. 23]. Ягоная творчасць была нібы лекі людзям, што не маюць такога дару. У Сыракомля ва ўвасабленні А. Мальдзіса не спадзяецца на шчасце, бо гэта прывід, перакаці-поле, далёкая зорка. Няма ніякай вышэйшай сілы, што можа заплаціць яму за зямныя пакуты. Тры дачушкі сканалі адна за адной. Ён пакідае Залучча, дзе ўсё нагадвае пра бацькоўскую трагедыю. А цяпер сухоты, тагачасны сімвал смерці, яго самога вядуць туды, дзе пануе вечная ноч. І ці зможа пераважыць страх небыцця радасць ад першай друкаванай гавэнды, спектакля па ўласнай п’есе, насалода забароненага кахання? Наўрад. Бо якраз апошнія і стала прычынай сямейнай драмы. Каб не крадзежнае шчасце, то была б, напэўна, радасць у доме: “Уся слодыч згінула, як снег ад веснавой цеплыні. Засталася толькі някучая горыч”.

Адам Мальдзіс па-майстэрску паказвае, як дынамічнае і напружанае ХІХ стагоддзе заваёўвае сабе прастору ў змаганні з тым, што ўжо аджыло і павінна стаць гісторыяй ці ўспамінам. Героі твора моцна трымаюцца традыцый – выбіраюць складнікі поснага абеду, вараць шчупака, якога ўпрыгожваюць нібыта птушку з пер’ем. І адначасова вядуць дэбаты пра новую пачвару –

цягнік, што скарае прасторы краю. Ад пякельнай машыны сыплюцца іскры страху: наш сучаснік добра паказвае, як пабожныя людзі і чуць пра яе не хочуць. Хоць і задаюцца пытаннем: што дасць людзям каляя чыгуначная? Прагрэс ці трагедыю? Увогуле мала хто з герояў спадзяецца, што тут нешта можна змяніць. А. Мальдзіс дае раздзелам кнігі падобныя на біблейныя назвы: 3. “*І быў вечар*”, 4. “*І была ноч*”, 5. “*І зноў была раница*”, – дынаміка іх сведчыць пра ягоны гістарычны аптымізм. На карысць апошняму і той факт, што героі п’юць французскае віно 1789 г., аднагодка “Марсельезы”, і разважаюць пра перспектывы фемінізму.

Калі няма радасці ў матэрыяльным свеце, то адзіная надзея на сатысфакцыю – творчасць. Толькі праз яе можна далучыцца да неўміручасці, спазнаць загадкі быцця. Хоць У. Сыракомля добра памятаў словы ўлюбёнага Гарацыя, што талент паэта – гэта не ўяўны дар багоў, а рэальнае пакаранне за грахі продкаў. Аднак лірнік вясковы ў інтэрпрэтацыі нашага сучасніка не можа ўявіць жыцця без літаратуры. Як і большасць тагачаснай інтэлігенцыі. Таму і гаворыць, што кніжнае мора ўсё пашыраецца, а чытач нагадвае ў ім бездапаможнага стырновага, які плыве абыкуды, без компаса і без лоцыі. Патрэбная вельмі кваліфікаваная крытыка. Хоць паэта не аднойчы крыўдзілі варшаўскія спецыялы, якія не разумелі памкненняў творцы, ён сам зрабіў бліскучыя разборы твораў сучаснікаў і класікаў. У тым ліку і аналізуючы спробы ў “русінскай мове”. Аўтар не абмяжоўваецца агульнавядомымі ацэнкамі У. Сыракомлі эксперыменту В. Дуніна-Марцінкевіча, згадвае і беларускамоўны пераклад “Пана Тадэвуша”, і “Добрыя весці” самога класіка, а таксама ўводзіць вобраз манаха-дамініканца, які праводзіць асвячэнне крыжа па-беларуску і прызнаецца вялікаму паэту, што перакладае Боскае Слова на мову простага людю. Палемічна гучаць сцэны з дыспуту пра выяўленчыя і мастацкія адметнасці беларускай мовы ў царкоўнай службе, прычым адпаведныя тэзісы ўзмацняюцца прыкладамі са славянскай гісторыі. Невыпадкова згадваецца ордэн дамініканцаў: менавіта ў іх вучыўся герой твора, як і раней Ян Чачот і Адам Міцкевіч.

На старонках аповесці паказана, як высокая цэняць паэта і адукаваныя людзі, і простыя сяляне. Разам з тым А. Мальдзіс падкрэслівае, што палескаму Авідзію падчас надакучае, калі на яго глядзяць як на заморскага звера, задаюць недарэчныя пытанні, па-панібрацку падсоўваюць келіхі. Бо мэтру ўсё часцей хочацца адзіноты. А яе можна знайсці толькі ў марах і снах. Вось чаму ў аповесці змешчаны шматлікія ўзоры апошніх.

Падзеі жыцця і літаратурныя факты ўмела ўплятаюцца ў тканіну аповесці і робяцца мастацкімі рэаліямі. Так, біяграфія манаха-дамініканца, які забіў злоснага пана, нібыта становіцца працягам трагедыі лоўчага Хадыкі з аднайменнай гавэнды Сыракомлі, толькі яшчэ ўзмоцненай сімволікай паэтыкі рамантызму, прычым месцамі зусім у духу Вальтэра Скота. Апавяданне рускага следчага пра гісторыю песні “Когда я на почце служил ямщиком”, тэкстам для якой стаў першы друкаваны твор паэта, паказвае агульначалавечы змест ягонаў паэзіі. А. Мальдзіс згадвае будучыя запісы і мемуары творцы (“Успаміны Касача”, “Мелодыі з вар’яцкага дома”), што надае аповесці неабходную доказнасць і пераканальнасць. Бо нават вялікая слава не пазбаўляе сумнення ў вартасці ўласнай творчасці. А. Мальдзіс узмацняе гэты тэзіс кашмарным сном, у якім паэт кідае на раллю чорнае жыта. А зямля спрэс пакрыта чорнымі гракамі, што цікуюць за сейбітам. І ніякай надзеі на будучыя ўсходы. Аднак ён жыве не для самога сабе. І ўдзячны нашчадкі не забудуць справу лірніка вясковага.

Аповесць дынамізмам, своеасаблівай мастацкай блытанінай, падчас нават карнавальнасцю дакладна і ўсебакова перадае атмасферу напружанага кардынальных зменаў у грамадстве і культуры. Спрыяў гэтаму і той факт, што поруч з героямі твора бачыцца і сам аўтар, які па душэўных якасцях надзвычай блізка да польска-беларускага паэта, што дазваляе паяднаць творцаў розных эпох.

Адам Мальдзіс быў нязменным аўтарытэтам для многіх пакаленняў гісторыкаў, літаратуразнаўцаў, культуролагаў Беларусі і замежжа – заўсёды элігантны, інтэлігентны і ў рухах, і ў словах. Хочацца сказаць, што так знешне праяўляецца арыстакрату духу, парода, калі карыстацца класічнымі даўнімі характарыстыкамі, да якіх ён сам меў імпат і схільнасць. Але пільныя спецыялісты ад генеалогіі не дазваляць гэтага зрабіць. Калі ў шляхецтве роду Кандратовічаў ніхто не сумняваўся – меліся адпаведныя паперы і нават герб, то бацькі Адама Мальдзіса, паводле ягонаў аўтабіяграфіі, – сяляне. Усяго таго, што не дадало паходжанне, ён дасягнуў самастойна, хоць у школу пайшоў толькі ў 14 гадоў, а да таго вучыўся самастойна і марыў стаць... астраномам. Можна, зоркі і наважылі яму зайздросны лёс. Яны ж і прадказалі сустрэчу асветнікаў XIX і XX стагоддзяў, якія не маглі не сутыкнуцца ў часе і прасторы.

Спіс літаратуры

1. Мальдзіс, А. Восень пасярод вясны: Апавесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў / А. Мальдзіс. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 224 с.
2. Fornalczyk, F. Hardy lirnik wioskowy : studium o Kondratowiczu-Syrokomli / F. Fornalczyk. – Poznań, 1979. – 253 s.

Яўген ЕСІС,
настаўнік-метадыст сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

УЛАДЗІСЛАЎ СЫРАКОМЛЯ: ЖЫЦЦЯПІС І АГЛЯД ТВОРЧАСЦІ ІНТЭЛЕКТУАЛЬНАЯ ГУЛЬНЯ “ЧОРНЫ КОТ” (X КЛАС)

Мэта: паглыбіць веды па біяграфіі і творчай спадчыне Уладзіслава Сыракомлі, пазнаёміць з некаторымі новымі для вучняў аспектамі яго творчасці; удасканаліваць навыкі выразнага чытання; на прыкладзе асобы У. Сыракомлі, яго творах выходзіць пачуццё прыгожага.

Абсталяванне: партрэт У. Сыракомлі; мультымедычная прэзентацыя; выстава кніг У. Сыракомлі; аўдыязапісы.

Эпіграф: Літаратура – выхаванне Прыгажосцю... Літаратура, узвышаючы чалавека, дапамагае яму сцвердзіць у сабе маральную прыгажосць, часам нават нечакана адкрывае чалавеку, што ён – добры, што ён здольны, як і яго любімыя героі, на высокія парыванні і прыгожыя ўчынкі.

Таццяна Шамякіна.

Поле для гульні.

Старт	1. “Крытыка”	2. “Мастацкі твор”	3. “Чорны кот”	4. “Біяграфія”	5. “Гісторыя літаратуры”
15. “Крытыка”					6. “Біяграфія”
14. “Мастацкі твор”					7. “Крытыка”
13. “Чорны кот”	12. “Біяграфія”	11. “Мастацкі твор”	10. “Гісторыя літаратуры”	9. “Біяграфія”	8. “Мастацкі твор”

Правілы і ўмовы правядзення. Поле пытанняў можа быць падрыхтавана ў выглядзе прэзентацыі. Прадстаўнікі каманд па чарзе кідаюць кубік. Рух пачынаецца ад клеткі “Старт” і працягваецца па стрэлцы. Пытанні, на якія ўдзельнікі адказалі, у наступным крузе і далей не ўлічваюцца. Нумар наступнага пытання адлічваецца ад толькі што разыгранай клеткі. Колькасць кругоў, па якіх ідзе рух, неабмежаваная.

Першай адказвае каманда, якая кідала кубік. Калі адказ няправільны, іншым камандам даецца хвіліна на абмеркаванне, пасля яны прапаноўваюць уласныя варыянты. Калі ні адна з каманд не адказала правільна, настаўнік агучвае правільны адказ і дае пашыраны каментарый.

За кожны правільны адказ налічваецца бал (падлік балаў вядзецца шляхам запісу на дошцы або з дапамогай фішак, наклек, стыкераў і інш.).

ХОД ГУЛЬНІ

I. Арганізацыйны пачатак.

Музычны фон: аўдыязапіс кампазіцыі “Шлях” у выкананні гурта “Стары Ольса” (на працягу ўсёй гульні).

Настаўнік. “У сярэдзіне XIX ст. імя Уладзіслава Сыракомлі было добра вядома ва ўсіх кутках Беларусі. Шчыры абаронца простага люду, выдатны паэт, празаік, публіцыст, гісторык, краязнавец Уладзіслаў Сыракомля (сапраўднае імя – Людвік Кандратовіч) стаў у самым цэнтры свайго часу...” (К. Цвірка).

II. Гульня.

• Пытанні.

Сектар 1. “Крытыка”. Гэты рускі літаратар-класік і даследчык слоўнага мастацтва ставіў Уладзіслава Сыракомлю ў адзін шэраг з А. Пушкіным, П. Шэлі, Г. Гейнэ і А. Міцкевічам.

Назвайце яго. (*Максім Горкі.*) *Дэманструеца партрэт М. Горкага.*

Сектар 2. “Мастацкі твор”. У гэтым мастацкім творы аўтар пісаў, што мог бы па водары распазнаць беларускія лугі, па шуме – дрэвы з палескіх бароў, па смаку – нёманскую вадзіцу, і нават ветрык з паднёманскіх ваколіц лёгка адрозніць ад вятроў з чужых краёў.

Назвайце гэты твор. (*Гутарка “Кавалак хлеба”.*)

Сектар 3. “Чорны кот”. У Нясвіжы перад У. Сыракомлем адкрыліся шырокія магчымасці для самаадукацыі, вывучэння класічнай літаратуры і перыёдыкі. Тут ён зблізіўся з выпускнікамі Віленскага ўніверсітэта, удзельнікамі краёвага грамадска-культурнага руху першай трэці XIX ст.

Назвайце гэтых асоб. (*Адольф Дабравольскі і Ян Рыхтэр.*) *Дэманструеца партрэты А. Дабравольскага і Я. Рыхтэра.*

Сектар 4. “Біяграфія”. Горад Нясвіж. Год 1844-ы.

Што / хто аб’ядноўвае дату і лакацыю? (*Паэт напісаў шэраг санетаў, прысвечаных Нясвіжу, у 1844 г. у нясвіжскім касцёле ён узяў шлюб з Паўлінай Мітрашэўскай – пляменніцай кіраўніка радзівілаўскай канцылярыі.*)

Сектар 5. “Гісторыя літаратуры”. Гэтая праца абагульніла асабісты вопыт паэта ў спасціжэнні духоўнага жыцця беларусаў. Творца засяродзіў увагу на рэгіянальных асаблівасцях

мовы жыхароў ваколіц Барысава, Навагрудка, Мінска, Слуцка і Пінска ў іх вусна-паэтычнай творчасці.

Назавіце працу У. Сыракомлі і год яе выдання. (“Кароткія даследаванні мовы і характару паэзіі русінаў Мінскай правінцыі”, 1856.)

Сектар 6. “Біяграфія”. Год 1896-ы. Аб’ект – лісты.

Што / хто аб’ядноўвае дату і артэфакты? (Надрукавана кніга “*Syrokomla o sobie*” (“Сыракомля пра сябе”) У. Каратынскага на аснове эпістэлярнага Уладзіслава Сыракомлі.)

Сектар 7. “Крытыка”. Гэты айчыны даследчык падкрэсліў, што Уладзіслаў Сыракомля “ў сваёй гісторыі Мінска і ў іншых працах унёс некалькі прапаноў, якія прывялі да выпраўлення некаторых гістарычных фактаў”.

Назавіце гэтага грамадскага дзеяча. (Адам Кіркор.) Дэманструеца партрэт А. Кіркора.

Сектар 8. “Мастацкі твор”. Вобразная аснова гэтага лірычнага твора ўзыходзіць да народных вераванняў, ён пабудаваны ў выглядзе дыялогу паміж персаніфікаванымі героямі – хвой, што ўзрасла на могілках, і ветрам, які ўбачыў, як яна засохла.

Назавіце гэты мастацкі твор і дайце яго жанравае вызначэнне. (Верш “Хвоя”.)

Дэкламацыя на памяць верша “Хвоя” У. Сыракомлі (вучань).

Сектар 9. “Біяграфія”. Год 1850-ы. Мясціца Ярэмічы.

Што / хто аб’ядноўвае дату і лакацыю? (Уніяцкі святар Ян Давідовіч пазнаёміў паэта з маладым вандроўным настаўнікам Вінцэсам Каратынскім.) Дэманструеца партрэт В. Каратынскага.

Сектар 10. “Гісторыя літаратуры”. Даследчыкі творчай спадчыны У. Сыракомлі сцвярджаюць, што гэты лірычны твор прайшоў дзве рэдакцыі – дыялагічную і маналагічную. Першая адносіцца да 1848 г., другая – да 1861 г.

Пра які твор ідзе гаворка? (Верш “Добрыя весці”.)

Дэкламацыя на памяць верша “Добрыя весці” У. Сыракомлі (вучні).

Сектар 11. “Мастацкі твор”. У гэтым творы Уладзіслаў Сыракомля выправіў памылку, дапушчаную ў “Гісторыі дзяржавы Расійскай” М. Карамзіна: бітва Усяслава з ворагам 1067 г. адбылася не на Нёмане, як пісаў рускі гісторык, а на Нямізе.

Назавіце мастацкі твор. Вызначце яго жанр. (“Мінск”, *нарцыс*.)

Дэкламацыя на памяць урыўкаў з *нарцыса* “Мінск” У. Сыракомлі (вучні).

Сектар 12. “Біяграфія”. Год 1833-ы. Горад Нясвіж.

Што / хто аб’ядноўвае дату і геаграфічны аб’ект? (У. Сыракомля паспяхова здае ўступныя экзамены ў навятковую школу пры дамініканскім кляштары, адразу залічаны ў другі клас.)

Сектар 13. “Чорны кот”. У мірскай карчме У. Сыракомля пачуў гісторыю пра няшчаснае каханне паштовага фурмана і, нічога не дадумваючы, запісаў яе вершам. Яго публікацыя стала ўнікальным у гісторыі літаратуры дэбютам: узнёжаны па-руску, твор у адаптаваным выглядзе ў якасці песні набыў надзвычайную папулярнасць у Расіі.

Назавіце гэты твор, год і месца яго першай публікацыі. (“Паштальён”, 1844, часопіс “*Athenaeum*”, т. 6.)

Прагляд відэазапісу песні “Рассказ ямщика” ў выкананні В. Нарэйкі.

Сектар 14. “Мастацкі твор”. У гэтым творы адлюстравалася актуальная для таго часу сітуацыя: сялянін пераўзыходзіць пана не толькі розумам, але і ведамі.

Назавіце мастацкі твор, год яго стварэння. Вызначце жанр. (“Сапернікі”, 1846, абразок.)

Дэкламацыя на памяць абразка “Сапернікі” У. Сыракомлі (вучні).

Сектар 15. “Крытыка”. «...Як звычайна бывае, на гэты велізарны разумовы рух уплывала многа фактаў, у тым ліку і літаратуры. Сялянскія аповесці Крашэўскага чыталі, разрывалі на часткі, разводзілі. “Абломак” Карчкоўскага меў поспех... але самае моцнае ўражанне тут рабіла паэзія Сыракомлі...»

Назавіце аўтара выказвання. (Эліза Ажэшка.) Дэманструеца партрэт Э. Ажэшкі.

• Падвядзенне вынікаў гульні.

III. Заключная частка.

Настаўнік. “У творчасці Уладзіслава Сыракомлі знайшлі адлюстраванне ўсе бакі жыцця Беларусі напярэдадні скасавання прыгоннага права. Па творах паэта мы можам вывучаць не толькі грамадскія ўзаемаадносіны перыяду крызісу феадалізму, але і ўмовы жыцця беларускага народа таго часу, яго быт, матэрыяльную і духоўную культуру...” (К. Цвірка).

Спіс літаратуры

1. **Мархель, У.І.** Уладзіслаў Сыракомля / У.І. Мархель // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стст. : у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Т. 2 : Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX ст. ; навук. рэд. тома У.І. Мархель, В.А. Чамярыцкі. – С. 251–274.

2. **Славуцья імёны Бацькаўшчыны:** выпуск першы : зборнік / уклад. У. Гілеп [і інш.] ; рэдкал.: А. Грыцкевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2000. – С. 248–256.

3. **Сыракомля, У.** Выбраныя творы / У. Сыракомля ; уклад., прадм., камент. К. Цвірка. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 584 с.

Анжэла МЕЛЬНИКАВА,
доктар філалагічных навук

УНІВЕРСАЛЬНАСЦЬ ТАЛЕНТУ ДА 70-ГОДДЗЯ ІВАНА ШТЭЙНЕРА

Доктар філалагічных навук, прафесар, член-карэспандэнт Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, загадчык кафедры беларускай літаратуры ўстанова адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны” Іван Штэйнер 10 верасня святкуе 70-гадовы юбілей. Іван Фёдаравіч нарадзіўся ў 1953 г. у вёсцы Беражное Столінскага раёна. Скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1975). Працаваў дырэктарам Хатомельскай школы, потым у Інстытуце ўдасканалвання настаўнікаў Гомеля. З 1977 г. жыццё І. Штэйнера звязана з Гомельскім дзяржаўным ўніверсітэтам, дзе прайшоў шлях ад асістэнта да загадчыка кафедры беларускай літаратуры, якой кіруе сорок гадоў. У 1982 г. пад кіраўніцтвам прафесара М. Грынчыка абараніў кандыдацкую дысертацыю (“Беларуская балада: вытокі жанру і паэтычная структура”), у 1994 г. – доктарскую (“Беларуская балада XX ст. у кантэксце славянскіх літаратур”). Абедзве дысертацыі абараняў у НАН Беларусі, калі там працавалі такія выдатныя вучоныя, як А. Адамовіч, У. Гніламедаў, В. Каваленка, І. Навуменка, М. Тычына.

Іван Штэйнер – асоба шматгранная. Ён вядомы даследчык літаратуры і крытык, заснавальнік навуковай школы “Рэгіянальны, агульнанацыянальны і агульначалавечы ўзроўні ў літаратуры: духоўная спадчына беларусаў у сусветным кантэксце”. Аўтар больш як дваццаці манаграфій, сямі фальклорна-этнаграфічных зборнікаў, чатырох метадычных дапаможнікаў, трох вучэбных дапаможнікаў з грыфам Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь: “Польскамоўная літаратура Беларусі XIX ст.,” “Шматмоўная літаратура Беларусі XIX ст.,” “Гісторыя беларускай літаратуры XIX ст.” (сумесна з А. Браздзінай).

Рэгулярна выступае на старонках рэспубліканскай перыёдыкі з агляднымі артыкуламі і рэцэнзіямі, надрукаваў значную колькасць навуковых матэрыялаў у энцыклапедыях, даведніках. Больш як пятнаццаць гадоў быў галоўным рэдактарам міжвузаўскага зборніка “Беларуская літаратура”.

Іван Штэйнер – лаўрэат прэміі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі за цыкл работ “Беларуская літаратура ў славянскім і сусветным кантэксце” (2007). Лаўрэат Нацыянальнай літаратурнай прэміі ў галіне літаратуразнаўства (манаграфія “Смех зь болёстцю смешань будзе: смехавыя традыцыі Рэнесансу ў сатырычнай літаратуры XX ст.,” 2017). Узнагароджаны медалём Францыска Скарыны. Выдатнік адукацыі Рэспублікі Беларусь. Ён пастаянны ўдзельнік навуковых мерапрыемстваў: міжнародных з’ездаў славістаў у Любляне (Славенія), Охрыдзе (Македонія), Мінску, Бялградзе, рэспубліканскіх і міжнародных канферэнцый у Варшаве, Познані, Беластоку, Кракаве, Ольдэнбургу (Германія). На працягу многіх гадоў быў членам савета па абароне дысертацый Д 01.41.01 пры НАН Беларусі.

Інтэрэсы І. Штэйнера як даследчыка надзвычай разнастайныя. У работах вучонага пададзена арыгінальнае асэнсаванне твораў як класікаў нашай літаратуры Янкі Купалы, Якуба Коласа, В. Быкава, так і актуальных сучасных аўтараў – А. Разанава, В. Казько, Р. Баравіковай, В. Шніпа,

А. Сыса, А. Наварыча, В. Мудрова і іншых: “Deja vu, або Успамін пра будучыню” (2003), “Сповідзь перад Богам і людзьмі: беларуская паэзія на стыку тысячагоддзяў” (2007), “Super flumina Babylonis: біблейскія міфалагемы ў паэзіі Рыгора Барадуліна” (2008), «“Свет шчодры. Свет мяне паўторыць...”: паэзія У. Караткевіча і класічныя традыцыі» (2008), «“Свае руны мне не вышыць...”: спадчына Анатоля Сыса» (2008), “De profundis clamavi: смех і распач у нацыянальнай мастацкай традыцыі” (2008), “Ex promptu – ex proposito” (2008), “Feci quod potui...: Спадчына Анатоля Сыса і паэзія XX ст.” (2019).

Навуковыя працы І. Штэйнера ўтрымліваюць канцэптальныя палажэнні, істотныя пры вывучэнні не толькі гісторыі беларускай літаратуры, але і спецыфікі развіцця літаратуры ўвогуле, лёсу друкаванага слова ў сучасных умовах. Беларуская літаратура асэнсоўваецца І. Штэйнерам у кантэксце славянскіх і агульнаеўрапейскіх традыцый. Вучонаму належыць комплекснае, сістэматызаванае даследаванне аднаго з самых “таямнічых і незвычайных” жанраў сусветнай літаратуры – балады. І. Штэйнерам прааналізаваны балады ўсіх славянскіх літаратур, а таксама англійскія, шатландскія, паўднёвыя, скандынаўскія, нямецкія і іншыя: “Беларуская балада” (1989), “Варожаць балады вякоў” (1993), вучэбны дапаможнік “Балада: генезіс, эвалюцыя, перспектывы жанру” (2003). Даследаванні аўтар праводзіць на шырокім факталагічным матэрыяле, уводзіць у літаратурны і навуковы кантэкст імёны, часам малавядомыя. Пры гэтым вучоны дэманструе выдатнае веданне гісторыі славянскіх народаў і валоданне славянскімі мовамі.

Манаграфія “Сусвет, убачаны здалёк” (2003) І. Штэйнера прысвечана творчасці пражанка і драматурга Г. Марчука.

Іван Штэйнер – аўтар дапаможніка “Польскамоўная літаратура Беларусі XIX ст.” (2004), першага ў айчыннай літаратуразнаўстве даследавання гісторыі развіцця нацыянальнага прыгожага пісьменства праз прызму асноўных жанраў эпохі рамантызму (балада, гераічная паэма, гавэнда, навела, пражанка балада, прытча). Такім чынам, праца І. Штэйнера спрыяла вяртанню ў кантэкст гісторыі беларускай літаратуры не толькі асобных імёнаў і твораў, але і цэлых жанраў.

Кніга “Валадар над усім: канцэпт голаду ў беларускай і сусветнай літаратуры” (2016) карэлюе з славутым тэзісам Ф. Шылера, што “каханне і голад кіруюць светам”, які варта цяпер падаваць у рэдакцыі В. Быкава: “Толад – гаспадар над усім”.

У кнізе “Смех зь болёстцю смешань будеть” (2017) аналізуюцца маладаследаваныя гумарыстычна-сатырычныя творы Я. Купалы, А. Мрыя, Н. Гілевіча, Р. Семашкевіча, В. Дубінкі, А. Наварыча на фоне класічных узораў Рабле, Мора,

Бранта, Грымельсаўзена, Свіфта, Вальтэра, Гашака і, найперш, Эразма Ратэрдамскага з яго слаўтай “Пахвалою Дурасці”, якая стала квінтэсэнцыяй еўрапейскага смеху апошніх пяці стагоддзяў.

Плёнам вывучэння І. Штэйнерам творчасці А. Разанава сталі манаграфіі “Криница, из которой пил святой: Философия поэзии Алеся Рязанова” (Мінск: РИВШ, 2010) і “Уводзіны ў невымоўнае: філасофія паэзіі А. Разанава” (Мінск: Выдавецкі дом “Звязда”, 2013). Філасофія паэзіі А. Разанава даследуецца ў шырокім культуралагічным кантэксце. Вучоны доказна сцвярджае, што творы паэта істотна змянілі аблічча не толькі беларускай, але і еўрапейскай паэзіі, рэфармавалі асноваўтваральныя прынцыпы класічнай еўрапейскай паэзіі ў новых сацыякультурных умовах. І. Штэйнер прыходзіць да высновы пра “духоўнае донарства беларускай нацыянальнай пасіянарнасці, яе здольнасці знаходзіцца ў авангардзе эстэтычных пошукаў еўрапейскай мастацка-філасофскай думкі” [1, с. 257].

Працы “Кому без человека нужно слово”: перспективы литературы в III тысячелетии” (2008) і “Похвала слову уходящему: занимательно-познавательное эссе о судьбах литературы” (2021) прысвечаны даследаванню перспектывы класічнай літаратуры ў эпоху глабалізацыі, калі многія літаратуразнаўцы, культурологі, філосафы прадказваюць кардынальныя змены статусу мастацкага слова, нават да яго нагах сыходу на перыферыю грамадскага жыцця.

Навукоўцу вылучае энцыклапедызм мыслення, здольнасць сістэматызаваць, абагульняць вялікі аб’ём ведаў, тэкстаў, сэнсаў, багацце кантэксту, “гульня шклянных перлаў”. Гэта паказчык інтэлекту і розуму. У разважаннях І. Штэйнера пра творы Я. Купалы, В. Быкава, Ю. Станкевіча, В. Казько, В. Шніпа, А. Наварыча прысутнічаюць Ф. Кафка, Б. Брэхт, С. Пшыбышэўскі, С. Кінг, Б. Лесьмян, Т. Траянаў, М. Крлежы, В. Віён, В. Незвал, У. Ейтс, Я. Колар, К. Эрбен, Я. Скала, Н. Хрэлкава, Я. Каспровіч, С. Выспанскі, Б. Пастарнак, С. Кольрыдж, Д. Г. Лоўрэнс, Э. Т. Гофман, У. Голдынг і г. д. Даследаванні І. Штэйнера пацвярджаюць погляды Ралана Барта: “Аснову тэксту складае не яго ўнутраная, закрытая структура, якая паддаецца аб’ектыўнаму вывучэнню, а яго выхад у іншыя тэксты, іншыя коды, іншыя знакі; інакш кажучы, сутнасць тэксту не ў тэксце як такім, а ў яго міжтэкставым характары” [2, с. 428].

Наізіванне алюзій, парадоксаў, супастаўленне нацыянальных і іншанацыянальных артэфактаў, уласцівае мысленню І. Штэйнера, сведчыць як пра інтэлектуальны багаж даследчыка, так і пра прадуманасць высноў і меркаванняў.

Вынікі даследаванняў І. Штэйнера атрымалі шырокую вядомасць і выкарыстоўваюцца ў на-

вуковых распрацоўках беларускіх вучоных, а таксама ў працэсе выкладання літаратуры ў ВНУ і школе. Наш выдатны даследчык Ігар Жук назваў І. Штэйнера “беларускім Умбэрта Эка”. Да асэнсавання работ І. Штэйнера звярталіся такія аўтарытэтныя аўтары, як М. Тычына, І. Жук, А. Бельскі, І. Шаўлякова-Барзенка, Ж. Капуста і інш.

Шмат увагі аддае І. Штэйнер краязнаўчай працы. Пад яго кіраўніцтвам падрыхтаваны зборнікі “Мазыр. 850 год” у 3 тамах (2005): “Мазыр: гісторыя і сучаснасць”, “Мазыр літаратурны”, “Спрадвечнай мудрасці скарбонка: сучасны стан традыцыйнай культуры горада Мазыра”; “Речица. Літаратурна-духовное наследие региона”: “Речица лирическая”, “А прекрасней Речицы места не найти...” (2007); “Фальклорна-этнаграфічная і літаратурная спадчына Рэчыцкага раёна” (2002); “Малады горад на зямлі старажытнай [да 50-годдзя Светлагорска]” (2011).

Іван Штэйнер напісаў і выдаў тры ўнікальныя тамы навукова-папулярных нарысаў: “Дняпроўскія матывы: нарысы (пра пісьменнікаў Гомельшчыны, якія нарадзіліся на берагах Дняпра)” (2009), “Прыпяцкая рапсодыя: нарысы (пра пісьменнікаў Гомельшчыны, якія нарадзіліся на берагах Прыпяці)” (2010), “Сожскі карагод: нарысы (пра пісьменнікаў Гомельшчыны, якія нарадзіліся на берагах ракі Сож)” (2010). Гэта болей за дзве сотні творчых партрэтаў.

У зборніку “Універсітэт літаратурны” (уклад. І. Бароўская, І. Штэйнер) пададзены творчыя партрэты колішніх студэнтаў ГДУ, якія праявілі сябе ў мастацкай творчасці.

Па выніках краязнаўчых даследаванняў кафедры беларускай літаратуры праводзяцца самыя разнастайныя навукова-папулярныя мерапрыемствы, сярод якіх найперш трэба адзначыць навукова-практычную канферэнцыю “Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах”, прысвечаную памяці народнага пісьменніка, акадэміка, віцэ-прэзідэнта НАН Беларусі Івана Навуменкі, што праходзіць раз на два гады. На яе прыязджаюць вучоныя з Англіі, Германіі, Польшчы, Украіны, Расіі, Славакіі, Кітая, Ірана. Рэгулярна арганізуюцца студэнцкія навуковыя канферэнцыі (пры кафедры створана студэнцкая лабараторыя па краязнаўстве, якой кіруе Іван Фёдаравіч) па творчасці пісьменнікаў-землякоў, ладзяцца рэгулярныя сустрэчы з імі, выдаюцца буклеты і артыкулы, прысвечаныя іх творчасці: “Душа прычаліцца крылом да неба...” – зборнік артыкулаў пра творчасць пісьменнікаў – выпускнікоў вядучай навучальнай установы Палесса (1999), “Крыніцы: анталогія лірыкі [вершы выпускнікоў ГДУ імя Ф. Скарыны]” (1999), “Alma mater universitatis: зборнік навукова-папулярных артыкулаў і нарысаў” (2010). З ініцыятывы

І. Штэйнера сабраны ўнікальныя матэрыялы для літаратурнага музея “Alma mater”, прысвечанага выпускнікам ГДУ, якія сталі пісьменнікамі і журналістамі.

Важны напрамак навуковай дзейнасці прафесара І. Штэйнера – падрыхтоўка навуковых кадраў. Пад яго кіраўніцтвам абаронена адна доктарская дысертацыя (А. Мельнікава) і 18 кандыдацкіх. Цяпер рыхтуюцца тры дактаранты і шэсць аспірантаў. Аспірант з КНР Цзі Хэхэ абараніў дысертацыю па праблеме ідэнтычнасці пісьменніка ў шматнацыянальным асяроддзі, па сутнасці вярнуў для роднай літаратуры імя таленавітага літаратара Уладзіміра Кігна-Дзедлава.

Апошнім часам талент І. Штэйнера раскрыўся з новага боку: ён выступіў як пісьменнік, аўтар п’ес “Мудрости зачало и конец” (2011), “Шлюб па прымусу” (2012), “Кот на лаўрах” (2013), “Юшка из буквиц печатных... вольная пьеса” (2017) (у суаўтарстве з С. Зяньковым); твораў “DELIRIUM. Псіхалагічная гісторыя з элементамі дэтэктыва” (2021), “Мое одиночество начинается в твоих объятиях: роман” (пад псеўданімам *Ульян Дезидерий*) (2014). Яны атрымалі шматлікія ўхвальныя рэцэнзіі ў рэспубліканскім друку. У цэнтры п’есы “Мудрости зачало и конец” і “Кот на лаўрах” былі пастаўлены Гомельскім абласным драматычным тэатрам і карысталіся поспехам у глядача.

Паказчык вартасці І. Штэйнера як выкладчыка – стаўленне да яго студэнтаў і вучняў. Назавіце імя Івана Фёдаравіча, і ў адказ пачуеце толькі ўхвальныя і добрыя словы. Многія пісьменнікі з удзячнасцю згадваюць І. Штэйнера як чалавек, які падтрымаў іх творчыя спробы, абудзіў любоў да Беларусі.

Ёсць яшчэ адна якасць, што як найлепш характарызуе прафесара Штэйнера – гэта здольнасць быць удзячным. Ён пастаянна папулярызуе набыткі свайго навуковага кіраўніка і папярэдніка на пасадзе загадчыка кафедры беларускай літаратуры М. Грынчыка.

Іван Штэйнер здзіўляе эрудыцыяй, бліскучым розумам, неардынарным мысленнем, энергетыкай. Усе, хто знаёмы з ім, адзначаюць яго высокую інтэлігентнасць, выключны навуковы патэнцыял, добразычлівасць і адкрытасць людзям, здольнасць стварыць творчую атмасферу.

Спіс літаратуры

1. Штэйнер, І. Ф. Уводзіны ў невымоўнае : філасофія паэзіі Алеса Разанава / І. Штэйнер. – Мінск : Выдавецкі дом “Звязда”, 2013. – 352 с.
2. Барт, Р. Текстовый анализ одной новеллы Эдгара По / Р. Барт // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, 1994. – С. 424–461.

Аліна САБУЦЬ,
кандыдат філалагічных навук

“ГРОДНА – ТЫ МОЙ ЛЁС, МАЯ ПАХОДНЯ...” ПАЭТЫЗАЦЫЯ ГОРАДА Ў ТВОРЧАСЦІ ПІСЬМЕНнікаЎ ГРОДЗЕНСКАГА КРАЮ

*Горад – ты мой лёс, мая паходня,
Любы, дарагі бацькоўскі кут.
Нездарма Хрыстос абраў Гародню –
Прыязмліўся менавіта тут.*

Людміла Кебіч.

Гродна – адзін са старажытных буйных гарадоў Вялікага Княства Літоўскага. Сярод беларускіх паселішчаў другі пасля Брэста, які ў XVI ст. набыў магдэбургскае права з уласным магістратам. “Алень Святога Губерта” на гродзенскім гербе – даўняя славянская паэтызацыя аленья як сімвала Сонца, заступніка ў апосталаў і святых. Выява аленья з залацістым крыжам паміж рагоў, які скача праз агароджу (*гарадню*), на пячатцы – годная прывілея ад вялікай княгіні літоўскай і польскай каралевы Боны Сфорцы.

Самыя раннія згадкі пра *Горадзен* (Гродна) – у старадаўніх Іпацьеўскім, Лаўрэнцьеўскім і Радзівілаўскім летапісах (1127 / 1128 год). Яшчэ раней, у 1116 г. – першы ўспамін пра гродзенскага князя Усевалада ў Іпацьеўскім летапісе. Пра Гродна згадваецца ўжо ў XII ст. у “Слове пра паход Ігаравы”. Згубілася ў гісторыі паходжанне назвы (*Горадна, Горадзен, Гарадзень, Гарадня, Гародня, Гродна*): ці то ад слоў *гарадзіць, агароджваць* крэпасцю былы гандлёвы горад, ці то ад шумнацечнага велічнага Нёмана-Кронана (на радзівілаўскай карце XVI ст. *Chronon-Niemen*), ці то ад гарадской рэчкі Гародні (Гараднічанкі). Былая сталіца, губернскае горад, сведка войнаў, пажараў, рабаванняў – ён праз стагоддзі выстаў, не скарыўся. Гродна ахінуты чароўнай загадкаваасцю і невыказнай вабнасцю, адметным каларытам.

Пісьменнік, публіцыст, этнограф **Уладзіслаў Сыракомля** ў крэзнаўчым нарысе “Нёман ад вытокаў да вусця” (1861) маляўніча апісвае тагачасны Гродна і дастойна ацэньвае горад: “Гродна, горад, пабудаваны на правым беразе Нёмана... з руінамі сваіх замкаў, з касцёламі і іх чароўнымі вежамі, са старасвецкімі мансардамі, мае права быць залічаны да найпрыгажэйшых у Літве (тут і далей вылучана намі. – А. С.)...” [19, с. 381].

Сучасны беларускі пісьменнік, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь **Алесь Марціновіч** прысвяціў гораду змястоўную крэзнаўчую кнігу нарысаў “Горадна, Горадзен, Гродна” (2008) [4], дзе апавядае пра гісторыю паселішча ад старажытнасці да нашых дзён. У нарысе “Літаратурнае жыццё. Друк” аўтар

адзначае: «Гродна стала трэцім горадам у Рэчы Паспалітай (пасля Варшавы і Вільні), у якім з’явілася свая газета. Яна так і называлася – “Gazeta Grodzienska”. <...> Першы нумар яе ўбачыў свет у каралеўскай друкарні ў маі 1776 г. Апошні з захаваных нумароў пазначаны 28 снежня 1780-м. Першым жа афіцыйным перыядычным выданнем сталі “Гродненские губернские ведомости”... выходзілі з 19 студзеня 1838-га да 13 жніўня 1915 года. Як таго і вымагаў статус выдання, спачатку змяшчалася толькі афіцыйная інфармацыя. Пазней, у 1890 г., з’явіліся і неафіцыйныя раздзелы. Друкаваліся цікавыя матэрыялы па мясцовай гісторыі, геаграфіі, этнаграфіі. Найбольш прыцягвалі ўвагу публікацыі выкладчыка Гродзенскай гімназіі Яўстафа Арлоўскага, цудоўнага знаўцы гісторыі свайго народа» [4, с. 88]. І далей: «Паколькі Гродна заўсёды знаходзілася, калі можна так сказаць, на дарожных ростанях, тут бывалі многія літаратары. Вяртаючыся з-за мяжы, спыняўся Мікалай Гоголь. Дзяніс Давыдаў трапіў сюды разам з расійскімі войскамі, праследуючы Напалеона. Надзея Дурава праходзіла ў Гродне вайсковую службу. Францішак Багушэвіч, наведваючыся па сваіх справах, завітваў у блакітны домик на адной з цэнтральных вуліц. Ён бываў у ягонай гаспадыні – вядомай пісьменніцы Элізы Ажэшкі, якую нязменна называў “каралевай жывога слова і прыгнечанай праўды”» [4, с. 89].

Гродзенцы справядліва ганарацца брэндам горада-музея. А. Марціновіч канстатуе: «Плошча гродзенскага гістарычнага цэнтра – ажно 200 гектараў. А на ёй 430 збудаванняў, што патрапляюць пад вызначэнне “аб’екты гісторыка-культурнай спадчыны”. Прымаючы ўсё гэта пад увагу, Савет Міністраў БССР яшчэ ў 1988 г. абвясціў старажытны цэнтр Гродна помнікам горадабудаўніцтва і гісторыі» [4, с. 74].

Гродна мае права ганарыцца адзіным у Беларусі Музеем гісторыі рэлігіі (заснаваным у 1978 г.), дзе можна пабачыць археалагічныя знаходкі, старадрукаваныя кнігі XVII–XVIII стст., іконы, калекцыі манет і шмат іншых

экспанатаў. Ён размешчаны ў будынках базаль-
янскага жаночага манастыра.

Захаванне гісторыка-культурнай спадчыны
горада – пачэсны доўг кожнага гарадзенца. На
працягу 2014 г. горад пашанліва насіў званне
“Культурная сталіца Беларусі”.

Бясцэнная адметнасць горада – **каралеўскія
замкі**. Гродзенская пісьменніца **Людміла Кебіч**
у кнізе “Гродна – горад каралёў” (2014) запрашае
чытача дакрануцца да гісторыі помнікаў-свя-
тынь: “Гродна – адзін з самых старадаўніх і ўні-
кальных гарадоў Беларусі. Ён велічна размясціўся
на Замкавай гары, там, дзе Нёман робіць кру-
ты паварот... яго яшчэ называюць каралеўскім
за багатую гістарычную спадчыну, а таксама
еўрапейскім за сучаснае аблічча. <...> Граціёз-
ныя касцёлы, уражлівыя цэрквы, велічныя замкі
і вузкія сярэднявечныя вулачкі Гродна як магні-
там прыцягваюць гасцей з усіх куткоў нашай
краіны, далёкага і блізкага замежжа. <...> Пра
яго пішуць вершы і складаюць паэмы мясцовыя
паэты. Яго ўслаўляюць у песнях і танцах вядо-
мыя калектывы. <...> Ён адзін для ўсіх і адзіны
для кожнага. З гонарам і любоўю называюць яго
жыхары сваім **маленькім Парыжам**” [6, с. 3, 51,
55]. Аўтар больш як дваццаці паэтычных збор-
нікаў і ста песень, Л. Кебіч наталяецца сваім го-
радам, знаходзіць тут сваю музу, Гродна для яе –
“і песня, і пашана, і любоў...” [5, с. 3]:

*Не ружа я... я палявая кветка,
І маю ўласны гучны голас свой.
Я Прынямоння вечнага паэтка
І тчэцца тут жыцця майго сувой!* [5, с. 49].

Васіль Быкаў, які пражыў у Гродне каля
трыццаці гадоў і чый талент фарміраваўся ме-
навіта тут, слухна адзначыў: “**Славу гораду, як
і зямлі, робяць славу тыя людзі**. У гэтым сэнсе
Гародні пашанліва – у ёй жыло нямала выдат-
ных, славу тыя людзей...” (цыт. паводле: [20,
с. 3]). Сярод іх палкаводзец Давыд Гарадзенскі,
навуковец Жан-Эмануэль Жылібер і рэфарма-
тар Антоній Тызенгаўз, педагог Ян Каханюўскі,
пісьменнікі Эліза Ажэшка, Аляксей Карпюк,
Аляксей Пяткевіч, Данута Бічэль...

Беларускія пісьменнікі часта згадвалі пра сла-
вуты горад у творах. Так, гродзенская пісьмен-
ніца **Эліза Ажэшка** (жыла тут у 1869–1910 гг.)
стварыла каларытны вобраз велічна магутнага
Нёмана: яе раман “Над Нёманам” – візітоўка
Беларусі. А ў нарысе “Людзі і кветкі над Нёман-
ам” гарадзенцы ва ўяўленні аўтаркі, асветні-
цы-гуманісткі, – найярчэйшыя кветкі зямлі...
Яны ў адказ шчыра шануюць славутую зямляч-
ку. Сучасная паэтэса з гродзенскага краю **Лю-
боў Русілка** так пашанліва выказваецца пра лі-
таратарку:

*...Вядомая пані ў гародзенскім свеце.
Яна – каралева і слова жывога,
І места над Нёмнам, і краю святога,
Дзе ўвысі заўсёды, і заўтра, і сёння
Жанчына-легенда, патронка Гародні* [16, с. 66].

Гродзенскі краязнаўца, паэт **Апанас Цыхун**
у велічальнай “Баладзе пра Элізу Ажэшка” ад-
значыў знакаваць яе асобы для горада:

*На Гродна Эліза спакойна глядзіць.
А ў ціхую ноч на Купалле Ажэшка,
Як папараць-кветка ў барах зацвіце,
З свайго п’едэстала зыходзіць з усмешкай
І ціха да роднага Нёмана ідзе* [5, с. 120].

Першыя творы на беларускай мове нашаніўская
падзвіжніца, вядомая мемуарыстка ХХ ст. **Людві-
ка Сівіцкая (Зоська Верас)** пачала пісаць менаві-
та ў Гародні. Нашаму гораду “апошняя з магікан”
(так сама сябе называла) прысвяціла два знакавыя
тэксты: “Старое Гродна” і “Гарадзенскі гурток бе-
ларускай моладзі”. У згаданых нарысах З. Верас дае
дэталёвы эскізны партрэт горада: “Ехалася гэтай
шырокай вуліцай пад гару, побач Бернардынска-
га касцёла і далей аж да Фары. Гэта для мяне быў
самы цэнтр горада, дзе цяперашняя вуліца Карла
Маркса, а тады Купецкая. Яна не раз мяняла свой
назоў, бо да Купецкай называлася Брыгіцкай. Гэ-
ты апошні назоў зноў ужывалі з 1908 года. За Фар-
ным касцёлам жылі мае дзяды Сівіцкія” [3, с. 419].
Восеньскі пейзаж акрэслівае маляўнічыя абрысы
старога Гродна: “Восенню хадзілі на бераг ракі на-
супраць Францішканскага касцёла. Ціха стаялі
цеснай групкай і чакалі, пакуль туман не пады-
мецца настолькі, каб закрыць ніжнюю частку кас-
цёла. Тады вежы, здавалася, плылі ў небе высока,
нібы адарваныя ад зямлі. Як у казцы...” [3, с. 422].
Дарэчы, менавіта ў 1909 г. пачаў працу Гарадзен-
скі гурток беларускай моладзі, дзякуючы якому
маладая актывістка “стала на сцэжку” бурлівага
ахвярнага нацыянальнага жыцця.

Сучасная гродзенская паэтэса **Данута Бічэль**,
аўтарка больш як дваццаці паэтычных зборнікаў,
стваральніца і захавальніца Дома-музея Максіма
Багдановіча, у эсэ “Валодзя Караткевіч” апраўд-
вае заповіт-нарачэнне У. Караткевіча: «**Карат-
кевіч прыехаў у Гародню, каб праверыць, ці горад,
які ён прыдумаў у кнізе “Хрыстос прызямліўся
ў Гародні”, адпавядае таму гораду, які ёсць на са-
май справе. Аказалася, што два гарады ідэнтыч-
ныя. У галаве ў пісьменніка была ўкладзена яго
найпрыкраснейшая (яго слаўцо) кніга-прытчка ад
свой даўніны з праекцыяй на будучыню – “Хрыс-
тос прызямліўся ў Гародні”»** [2, с. 193]. Варта зга-
даць, што ў творчасці Д. Бічэль гродзенскія ма-
тывы дамінантныя, спавядальныя: гэта Нёман,
Каложа, Стары замак Вітаўта, катэдра, Дом-му-
зей Максіма Багдановіча (вершы “Гародня”, “Наш

горад”, “Анёлы Гародні”, “Жыў у Гародні лекар Галюн”, “Каложа”, “На Арэшчыным ганку”, “Вандроўка па Гародні”, “Перад Нёманам”, “Санет да Нёмана”, “У Тваім доме” і інш.). Так, векавечны Нёман – “сумленне чыстае”, “слязіна першая, / першая і апошняя”, “адзіны каханы”, “шлях маіх продкаў, / шлях маёй споўненай долі”; сівая Каложа – “і вера, і цвёрдасць мая”, “бясмерце продкаў маіх”; Дом-музей Максіма Багдановіча – “саламяная казка”, “наш амаль вясковы домік”...

Салідны ўнёсак у краязнаўства Гродзеншчыны зрабіў вучоны, былы прафесар кафедры турызму і культурнай спадчыны Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы **Аляксей Пяткевіч**, якога ведаюць усе гродзенцы без выключэнняў. Менавіта ён папулярызаваў Гродзеншчыну як пачатак радзімазнаўства (“Літаратурная Гродзеншчына: Мястцыны. Людзі. Кнігі”, 1996; “Людзі культуры з Гродзеншчыны: Даведнік”, 2000; “Маршруты кніжнага слова: з гісторыі кнігі, друку на Гродзеншчыне”, 2002; “Старонкі спадчыны. Культурнае памежжа Гродзеншчыны: працэсы, з’явы, асобы”, 2006; “Слова і кніга Прынёмання”, 2016; “Беларускі настольны перакідны краязнаўчы календар на матэрыяле Гродзеншчыны”; “Водгулле з маёй дарогі. Успаміны”, 2021 і інш.). Так, у апошняй кнізе “Водгулле з маёй дарогі. Успаміны” аўтарытэтны вучоны адзначае: “Горад над Нёманам і ўніверсітэт імя Янкі Купалы сталі часцінкай мяне самога. Так склаўся лёс. Благі ці шчасны – гэта ўжо не мне ацэньваць. Але мой уласны. І роднае беларускае слова ў ім заўсёды было са мною” [15, с. 138]. На пачатку 1990-х гг. пад кіраўніцтвам прафесара Аляксея Пяткевіча ў Гродзенскім дзяржаўным ўніверсітэце імя Янкі Купалы была створана першая ў Беларусі кафедра беларускай філалогіі і культуры.

Паэтэса, даследчык літаратуры **Ала Петрушкевіч** прысвяціла літаратурнай Гродзеншчыне змястоўны дапаможнік “Старонкі Гарадзеншчыны літаратурнай” (2015) [14]. Манаграфія “Літаратурныя дыялогі” (2022) [17] літаратуразнаўцы **Аліны Сабуць** змяшчае раздзел “Літаратурная Гродзеншчына сёння”, прысвечаны адметным гродзенскім творцам.

Вызначальную місію ў жыцці сучаснай літаратурнай Гродзеншчыны выконвае **Гродзенскае абласное аддзяленне грамадскай арганізацыі “Саюз пісьменнікаў Беларусі”** (<http://www.risateli.by>), якое ўзначальвае паэтэса, празаік, перакладчык Людміла Антонаўна Кебіч. Выдаецца перыядычны літаратурны альманах “На Нёманскай хвалі”.

Літаратурная **Гродзеншчына** – радзіма самабытных талентаў, з’яў і адкрыццяў. Яе творчыя краявіды нельга ўявіць без элітнага прачытання класікі літаратуразнаўцаў Ігарам Жуком і энцык-

лапедычнага вивучэння рэгіянальнай культуры Аляксеем Пяткевічам, без музычна-паэтычнага светаадчування Людмілы Кебіч і Людмілы Шаўчэнкі, апантанай улюбёнасці ў Багдановічаў “наш амаль вясковы домік” Дануты Бічэль і філіграннай паэтычнай філасофіі Анатоля Апанасевіча, без займальнай дзіцячай паэзіі Віктара Кудлачова і майстравітага празаізаванага радка з лірычнай падсветкай Ірыны Фамянкавай і інш. На гродзенскім небасхіле зайздросна багата “хараводаў зорак” – і ў гэтым відавочна сумоўе з папярэднікамі, якіх гадала тутэйшая зямля і хто думамі-запаветами мроіў пра яе (М. Багдановіч і Цётка, В. Быкаў і У. Караткевіч).

Хто як не паэты Гродзеншчыны так панарамна праславілі свой горад: рамантычныя вулкі з белымі свечкамі каштанаў і званы на гарадзенскай Фары; сівая святая Каложа і раскошны парк Жылібера; гасцінны прытулак Элізы Ажэшкі і Дом-музей Максіма Багдановіча, паўнаводны Нёман... Для кожнага з мясцовых творцаў, па словах Л. Кебіч, Гродна – “мой лёс, мая находня”. Сведчаннем – выдатная калектыўная кніга “Гродна ў вершах і песнях: і памяць, і пашана, і любоў...” (2008) [5].

Каложская царква Святых Барыса і Глеба – унікальны помнік XII ст., аздоблены крыжыкамі з паліванай керамікі. Храм узведзены ў 1160-я гг. на высокім беразе Нёмана падчас кіравання гродзенскіх князёў Барыса і Глеба Усеваладкавічаў. Царкву яшчэ называюць Каложскай, таму што яна размешчана на месцы ўрочышча Калажань. Каложа – святое месца для гарадзенцаў, гонар горада і яго жыхароў, увасабленне нацыянальнай сафійнасці мыслення многіх пакаленняў. Пра гэта – урачыстыя, гімнічныя песенныя радкі Л. Кебіч: “А над царквою / Барыса і Глеба – / зорнае неба, / мірнае неба. / Вулкі Гародні, / хай вам прысніцца / светлы, як мара, сон” [5, с. 179].

Вольга Іпатава (родам з Гродзеншчыны) пашанліва адарыла Каложу прыгожай метафарай: “Стаіць здаўна над Нёманам Каложа / Сіваю беларускаю жанчынай” (“Каложа”) [5, с. 44]. Для паэтэсы са Смаргоні **Алы Клемянок** Каложа – ахоўніца адзінай святой веры ў Бога, што яднае гараджан у грамаду, сее зярнятны спагады і любасці, узаемаразумення: “Наша вера яшчэ жывая! / Мы адновім яе, як калісьці / Аднавілі святую Каложу. / Для народа адзінае выйсце – / Еднасць веры ў Цябе, мой Божа” [5, с. 56]. Каложа – “імненне... і вечнасць”, беражніца святла і цяпла, велічнага спакою і добраславення ў імпрэсіі **Алы Нікіпорчык**: “Яна ўзнеслася / На ускрайку зямлі / І на вяршыні часу / Каложа – ахоўніца лёсаў нашых / Каложа – выратавальніца душаў нашых / Яна – нібы крыло – у Неба” [5, с. 88]. Пра Каложу – хвалебныя, шчымліва балесныя вершы **Ірыны Данік** (“Мы”), **Юркі Голуба** (“Таласнікі Каложы”) і інш.

Рака Нёман – сімвал Гародні, яна палоніць душу, наталіе яе сакральным жыватворным духам. Адзіная беларуская рака, якая бярэ выток на нашай зямлі, сілкуе яе сваёй плынню (каля 500 кіламетраў), пакуль не ўпадае ў Балтыйскае мора. Нёман – рака-сведка, рака-памяць, ува-сабленне гістарычнага лёсу беларусаў, зрэшты, усяго нацыянальнага, беларускага. Ці не ён межаваў усходніх славян ад заходніх?.. У эсе “Мой Нёман” гродзенскі краязнаўца Аляксей Пяткевіч дзеліцца шчымлівымі згадкамі пра любую раку: “Яна патрэбна мне заўсёды, **рака майго лёсу**. Так дзіўна і так стала трымае мяне жыццё на яе берагах” [15, с. 290]. Ірына Данік у вершы “Гродна” ўславіла Нёман – гонар і заступніка гарадзенцаў і беларусаў, а таксама Каложу, сцены якой засталіся маўклівымі сведкамі старажытнага каралеўскага горада Гродна:

*А Нёман велічна плыве
Малітвай да Каложы
і ўсім гаворыць, што жыве
У Гродне вобраз Божы!* [5, с. 30].

Вобраз Хронасу-часу люструецца ў старажытным Нёмане – рацэ часу, пра што красамоўна сведчыць беларускі краязнаўца **Уладзімір Кісялёў** у нарысе “Які ён, наш Нёман?»: «*Наши мудры і вялікі Нёман у старажытнасці зваўся Хронасам! Аб гэтым адзначае ў сваім васьмітомным Геаграфічным апісанні Клаўдзіў Пталамей (ІІ ст. н. э.). На так званай “радзівілаўскай” карце, выдадзенай у XVI ст. у Амстэрдаме, наш Нёман мае падвоеную назву Chronon-Niemen. Выканаў карту гравіраваннем у сваёй майстэрні Гесэль Герытс. ...яна была складзена і выдадзена пры садзеянні і пад наглядом на сродкі Мікалая Радзівіла... па прызначэнню Сіротка... <...> У кнізе “Нёман ад вытокаў да вусця” Сыракомля ўсклікае: “Гэта Хронас для старажытных, гэта наш Нёман!”» [8, с. 19].*

Адвечную моц Нёмана-праўдалюба ў шумнаецнай плыні часу ўславіў вядомы гродзенскі паэт **Пётр Сямінскі**:

*Жорсткі Крон, як Бог Часоў няўмольны,
Даў імя рацэ і старане...
Хай цякуць гады ў нябыт павольна,
Кронан, зразумееш ты мяне* [5, с. 115].

Шчырыя словы да нескаронай ракі гучаць у вершах Марыі Шаўчонак, Марыі Цігарчук, Ганны Белавус, Юркі Голуба і інш.

Гродзенскі **Стары замак** размешчаны на высокім трохвугольным мысе пры ўпадзенні ракі Гараднічанкі ў Нёман. Будынак найстарэйшы з велікакняжацкіх і каралеўскіх беларускіх замкаў. У канцы XIII ст. ён стаў адной з самых непрыступных крэпасцяў Вялікага Княства Літоўскага, а ў XVI ст. яго ўпадабаў польскі кароль

Стэфан Баторый. Гродзенская паэтэса і кампазітар **М. Пятрова** прысвяціла яму радкі песні:

*Мерна Нёман цячэ ціхаплынны,
Стары замак на стражы стаіць,
Горад родны мой, горад гасцінны,
Як магу я цябе не любіць!* [5, с. 191].

Пры ўваходзе ў палацава-паркавы комплекс Старога і Новага замкаў – помнік **Давыду Гарадзенскаму** – абаронцу горада ад крыжацкай навалы (велізарны помнік-валун Давыду Гарадзенскаму знайшоў пачэснае месца і ў Каложскім парку, што пацвердзіла легенду пра пахаванне слаўнага гарадзенскага палкаводца каля сцен Каложы). Л. Кебіч у “Баладзе пра Давыда Гарадзенскага” ўшанавала ганаровае імя заступніка горада [5, с. 55].

Фара Вітаўта – гэта першы каталіцкі храм у Гродне (1389). Драўляны ад XIV ст., у XVI ст. заменены на мураваны, у 1804 г. пераўтвораны ў праваслаўны Сафійскі сабор. Будынак быў знішчаны ў 1961 г., хоць гродзенцы не хаваюць надзеі на ўзнаўленне Фары Вітаўта. Паэт **Данат Кур’яновіч** прысвяціў ёй радкі:

*Гучыць арган пад купаламі храма,
Лагодзіць устрывожаныя твары.
Гучыць арган – адкрыта насцеж брама,
Звіняць званы на Гарадзенскай Фары* [5, с. 72].

Фарны (былы езуіцкі) касцёл (касцёл Святога Францыска Ксаверыя) на Савецкай плошчы – адна з архітэктурных дамінантаў горада, ён мае дзве характэрныя пластычныя вежы і вялікі купал. Найстарэйшы з усіх еўрапейскіх гадзіннікаў такога тыпу, гадзіннік XVII ст. на Фарным касцёле мае хістальны механізм, быццам адмервае ход часу, вымярае светаадчуванне гарадзенцаў у прасторы і часе. Тонка гэта падмеціў Ю. Голуб у трыялеце “Спазненне”:

*Гадзіннік на Фарным касцёле
Не лічыць спазненне за грэх,
І хоча чаканне сагрэць
Гадзіннік на Фарным касцёле.
Спяшаюцца кроны згарэць,
Шпурляючы лісце пад кола.
Гадзіннік на Фарным касцёле
Не лічыць спазненне за грэх* [5, с. 23].

Пра сучасную галоўную плошчу горада чытачу расказвае вядомы не толькі ў Беларусі дзіцячы паэт **Віктар Кудлачоў**: “*Савецкая плошча / У горадзе Гродна / Глядзіцца ўтульна, / Прывабна, свабодна. / Тут Фарны касцёл / І аптэка-музей, / І танк наш як помнік / Ваенных падзей*” [10, с. 8].

Пакроўская царква пабудавана ў пачатку XX ст., размешчана на вуліцы Элізы Ажэшкі, самай багатай на ранейшыя па часе назвы: *Верцялішская, Язерская, Басняцкая, Раскоша, Садовая, Губернатарская, Мураўёўская.*

Вуліца Элізы Ажэшкі – у цэнтры грамадскага жыцця Гродна. Да яе прымыкалі тагачасны будынак медыцынскай школы, палац Тызенгаўза і батанічны сад. І **Дом-музей Элізы Ажэшкі** для гродзенцаў – знакавае месца; памятка глыбокай павагі да “каралевы пакутлівай праўды” (Ф. Багушэвіч). Л. Кебіч у вершы “Да 170-годдзя з дня нараджэння Элізы Ажэшкі” прысвяціла музею кранальныя радкі:

*І гасцінна расчынены дзверы –
у нашчадкам пакінуты Дом.
Спрычыніцца да Праўды і Веры
мы сюды, па-ранейшаму, ідзём [13, с. 61].*

Польскамоўнай пісьменніцы і яе дому ахвяравалі вершы многія літаратары: **Мар’ян Дукса** («Дазволь, о “пані Ажэшкова”, / Табе паклон, як дар, паднесці... І без цябе няма Гародні, / З табой Гародня ажывае. / Ты недзе побач – людзі вераць» [12, с. 17]), **Браніслаў Ермашкевіч** (“Дом Ажэшкі, найлепшы на свеце, / Пра мінулае мне раскажы...” [11, с. 31]).

Музей Максіма Багдановіча – гонар сучаснага Гродна. Тут жыве дух нашага класіка, які фанатычна любіў Беларусь, беларусаў і пакінуў светлыя згадкі пра маці, пра горад, дзе пачаў пазнаваць гэты “раздольны, вольны свет”. Чатыры гады і чатыры месяцы (1892–1896) пражыла сям’я Багдановічаў у Гродне. Адсюль паэт забраў самыя чыстыя дзіцячыя ўражанні: светлыя і самотныя. **Браніслаў Ермашкевіч** напісаў верш-прысвячэнне “Дом Максіма Багдановіча”: “Разам будзьма ў Максімавай хаце / Мы душою сваёй багацець, / Усхваляць роднай мовы багацеце, / Разам з ім узрастаць і сталець” [5, с. 42]. У вершаваным перазове – твор дзіцячай паэтэсы **Тацяны Сучковай** “У музеі М. Багдановіча”: “Музей ля парку Жылібера: / Прытульны, дарагі куток. / З цудоўных вершаў на паперы / Паэтам сплецены вянок” [18, с. 3].

Побач з Музеям Максіма Багдановіча – знаёмы кожнаму гродзенцу раскошны **парк Жылібера** з адметнай *Швейцарскай далінай*. Француз Жан-Эмануэль Жылібер заснаваў у Гродне ў канцы XVIII ст. медыцынскую школу і батанічны сад. Паэтэса са Скідзеля, што на Гродзеншчыне, **Тамара Мазур** лечыцца душою “між сваіх землякоў”, трапятліва піша пра сённяшнюю фестывальную Гародню-сястрыцу:

*У Швейцарскай даліне
Даўні смутак пакіну
Абмываць у рачуліцы,
Што цячэ тут здавён.
З маладым Жыліберам
Пабратаюся ў веры,
Да якой праз стагоддзі
Далучыў мяне ён [11, с. 62].*

Чароўныя пейзажы гродзенскіх краявідаў не пакінуць раўнадушным ніводнага госця: “О, як раскашуюць каштаны / на травеньскіх вуліцах Гродна” (Л. Кебіч), “І зоры ў аксаміце хмар / У Нёмане дрыжаць” (М. Цітарчук), “Белыя свечкі каштанаў / Па-над Гародняй ізноў. / Я гаварыць з імі стану / Толькі ўвесь час пра любоў” (М. Шаўчонак), “Сатканы ён з траў і расінак, / З каменчыкаў, зорных вятроў... З вяселькі і зоркавых сцежак, / Царкоўных, касцельных званоў, / І гродзенцаў шчырых усмешак” (Т. Сучкова).

Воблік начнога горада адметны зажуранай маўклівай цішынёй, глыбокай і таемнай. Неардынарны гродзенскі паэт-дэкадэнт **Анатоль Брусевіч** у вершы “Гародня” прызнаецца: “Прыемна вярнуцца аднойчы ў Гародню / Апошнім аўтобусам ноччу, / Ubачыць над горадам поўні находню / І зоры – анёлавы вочы” [5, с. 14]. У “Гродзенскай імпрэсіі” Ю. Голуба – шыкоўны метафарычны жывапіс ночы: “Калі сустрэнецца спакойнага чалавека / апоўначы ў квартале / дзе ў бліскучы асфальт / углядаюцца вокны / і ў пакінутым скверы / атрасае плашч навальніца – / гэта ходзіць сон горада” [5, с. 20].

Слаўная візітоўка горада – яго людзі. Продкам і сучаснікам – пашана і ўдзячнае паэтычнае слова гродзенскіх творцаў: А. Апанасевіча (“Гарадзенскія майстры”, “Гарадзенскі вальс”), Р. Байковай (“Фестывалю нацыянальных культур”), Д. Бічэль (“У Гародні вясною з Валодзем Караткевічам”), М. Іваноўскага («Скарбы “Нёмана”», «Любы “Азот”»), Л. Кебіч (“Майму гораду”, “Максімавы песні”, “Казаў Максім”, “Дзявятае снежня”, “Лепшыя жанчыны”), Р. Кныша (“У Р. Ніксана”, “Мой горад Гродна”), Д. Радзівончыка (“Размова з Максімам”, “Заўсёды Ваш”), А. Руцкай (“На спатканне з Элізай”), В. Смолкі (“Гарадзенская моладзь”), М. Шаўчонак (“М. Багдановічу”), Л. Шаўчэнкі (“Максіму Багдановічу”), Я. Петрашэвіча (“Беларусачка з Гародні”) і інш. Гродзенскі паэт Рэнальд Кныш (заслужаны дзеяч фізічнай культуры Беларусі, вучаніцы якога Алена Ваўчэцкая і Вольга Корбут прынеслі Беларусі ажно пяць залатых алімпійскіх медалёў) напісаў лірычную паэму “Мой горад Гродна:

*Немало личностей известных
Творило в городе моём,
Оставив много слов чудесных
И память светлую о нём.
Ожешко, Реймонт, Карский, Тётка,
Пестрак, Алеша, Василёк,
Карпюк, Бичель – вот лучших сколько,
Кем город мой гордится смог! [9, с. 88].*

Маладая паэтэса **Вікторыя Смолка** ў вершы “Гарадзенская моладзь” пранікнёна звяртаецца да аднагодкаў: “пабывай у Максімавым свет-

лым маленстве”, “заспявай, як няе фестывальнае звонкае лета”.

*І нашто табе марыць пра дальнія свету краіны,
Пра нязведаны рай у вялікіх замежных палацах?
Па маленькім Парыжы, па мілай Швейцарскай
даліне*

*Запрашаю цябе, гарадзенская моладзь,
на шпацыр! [13, с. 142].*

З гонарам і пашанай, цеплынёй і шчырасцю малюе Л. Кебіч гродзенскую жаночую інтэлігенцыю – “жанчын Прынямоння”: яны “з сонечнымі тварамі”, “стагоддзя новага аздобы”. Ці не вабны перазоў з дарагой сэрцу паэтэсай-зямлячкай Цёткай, якая так замілавана пісала пра “вясковых сястронок”, “кветак прызавятых”, “птушак бескрылатых”?.. Бо найбольшым цудам для першай беларускай паэтэсы былі людзі, іх бясхмарная будучыня, высокая місія жанчыны-стваральніцы. І жыве нацыянальная ліра Пашкевічанкі нанова – у праўдзівых вітальных радках з верша “Жанчынам-пераможцам літаратурнага конкурсу імя Цёткі” Л. Кебіч: “І, здаецца, з нябёсаў дрыготкіх, / Дзе анельскія хоры няюць, / Вас вітае шчаслівая Цётка: / Маўляў, доўжыце справу маю” [7, с. 148].

Шматфарбны і шматгалосы велічны Гродна паўстае ў творцаў Гродзеншчыны ў самых розных вітальных праявах: “Ад прынёманскіх зор, / Сініх рэк і азёр / Гарадзенскага шчодрога краю / Вы прыміце, сябры, / Прывітальны паклон, / Мы вас шчыра, сардэчна вітаем” (“Гарадзенскаму літфэсту” Л. Кебіч), “Мой Гродна – мая даражэйшая сэрцу маёмасць, / Мой спадчынны кут, дзе сумленне спаткала свядомасць” (“Гарадзенскі вальс” А. Апанасевіча), “горад светлай мары” (“У Гародні” І. Данік), “руплівы, хлебасольны Гродна, / як беларуская душа” (“Родны горад” М. Губернатарова), “Мой маленькі Парыж, / весь в неманских улыбках” (“Мой Гродно” Р. Байковай), “Мой любви горад, слаўны Гродна, / Заўжды душы і сэрцу родны” (“Любы Гродна” М. Іваноўскага), “Прыгажун, што не лічыць гады” (“Прызнанне ў любові” В. Кудлачова), “Краінай замкаў называлі / Наш край, наднёманскі шырокі” (“Сляды вякоў” М. Шаўчонак), “Наш Гродна – жамчужына Нёмана, / У светлых карунках садоў” (“Гродна” Т. Сучковай), “Гродна на Прынёманскай старонцы / Ружаю квітнее векавой” (“Нёман” П. Сямінскага) і інш.

Безумоўна, мы дакрануліся толькі да некаторых святыняў і славукасцяў Гродна, горада, бадай самага багатага на культурна-гістарычныя помнікі, за якімі – падзеі сёвай гісторыі і велічныя асобы. Ведаць гісторыю радзімы, адчуваць свой горад – значыць самавызначыцца, усвядоміць сябе дастойным грамадзянінам. З нястомнай абаяльнасцю і дасціпнасцю знаёмяць творцы чытачоў са святынямі тутэйшай зямлі, адкрываюць светаадчуванне гараднічан і гараднічанак, далучаюць

да нацыянальнай гісторыі, маляўнічых краявідаў каралеўскага горада і беларускага краю.

Сёння Гродна адметны гасціннасцю і патрыятычнасцю жыхароў, годнай і гожай культурнай творчасцю. Дакрануцца да святынь, нагаліцца водарам старадаўняй мудрай Гародні і сённяшняга расквітнелага Гродна дапамогуць чытачам пранікнёны радкі паэтаў пра сваю святую зямлю:

*Чытайце гродзенскіх паэтаў
І пераконвайцеся ў тым,
Што словам іх зямля апета,
Абнята сэрцам трапяткім [7, с. 49].*

Спіс літаратуры

1. **Бацька наш Нёман** : вершы, аповяданні, нарысы, эсэ : для ст. шк. узросту / уклад. Я. І. Хвалей. – Мінск : Юнацтва, 2001. – 510 с.
2. **Бічэль, Д.** Хадзі на мой голас / Д. Бічэль. – Гародня – Wrocław, 2008. – 330 с.
3. **Верас, З.** Старое Гродна / З. Верас // Бацька наш Нёман : вершы, аповяданні, нарысы, эсэ. – Мінск : Юнацтва, 2001. – С. 417–423.
4. **Горадна, Горадзен, Гродна** : нарысы / аўт. тэксту А. Марціновіч; фотаздымкі А. Ласмінскага. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 112 с. – (Твае гарады, Беларусь).
5. **Гродна ў верхах і песнях**: і памяць, і пашана, і любоў... / уклад.: Л. А. Кебіч, А. І. Ласмінскі. – Гродна : Гродзенская друкарня, 2008. – 240 с.
6. **Кебіч, Л. А.** Гродно – горад каралей : для сред. і ст. шк. возраста / Л. А. Кебіч. – Мінск : БелЭн, 2014. – 56 с.
7. **Кебіч, Л. А.** Мае начныя бліскавіцы : зборнік паэзіі / Л. Кебіч. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2023. – 236 с.
8. **Кісялёў, У.** Які ён, наш Нёман? / У. Кісялёў // Бацька наш Нёман : вершы, аповяданні, нарысы, эсэ. – Мінск : Юнацтва, 2001. – С. 11–22.
9. **Кныш, Р.** Мой горад Гродно : лірычная поэма / Р. Кныш. – Гродно : ЮрСаПрынт, 2015. – 96 с.
10. **Кудлачэў, В. С.** Здравствуй, Гродно! : стихи для детей / В. С. Кудлачэў. – Гродно : Гродзенская типографія, 2016. – 41 с.
11. **На Нёманскай хвалі** : літаратурны альманах. – 2009. – № 1.
12. **На Нёманскай хвалі** : літаратурны альманах. – 2012. – № 3.
13. **Песнярам Айчыны** : зборнік твораў-прывсячэнняў пісьменнікаў Гродзеншчыны класікам беларускай літаратуры / склад. Л. А. Кебіч, А. Э. Сабуць. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2022. – 204 с.
14. **Петрушкевіч, А. М.** Старонкі Гарадзеншчыны літаратурнай : дапаможнік / А. М. Петрушкевіч. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2015. – 369 с.
15. **Пяткевіч, А. М.** Водгулле з маёй дарогі : успаміны / А. М. Пяткевіч. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2021. – 308 с.
16. **Русілка, Л.** Зямлі і людзям : паэма / Л. Русілка. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2013. – 162 с.
17. **Сабуць, А. Э.** Літаратурная Гродзеншчына сёння / А. Э. Сабуць // Літаратурныя дыялогі: мастацкія пошукі беларускай літаратуры XX–XXI стагоддзяў : манаграфія / А. Э. Сабуць. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2022. – С. 197–246.
18. **Сучкова, Т. А.** Сонечная карусель : вершы, смяшынікі, казкі / Т. Сучкова. – Мінск : Ковчег, 2022. – 76 с.
19. **Сыракомля, У.** Нёман ад вытокаў да вусця / У. Сыракомля // Бацька наш Нёман : вершы, аповяданні, нарысы, эсэ. – Мінск : Юнацтва, 2001. – С. 380–384.
20. **“Я хацеў бы спаткацца з Вамі...”**: Да 100-годдзя з дня нараджэння Максіма Багдановіча. – Гародня : Дом-музей Максіма Багдановіча, 1991. – 88 с.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Асобы

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук

ШМАТГРАННАСЦЬ ТАЛЕНТУ МІКАЛАЯ БІРЫЛЫ

ДА 100-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ

Другая палова XX ст. у гісторыі беларускага мовазнаўства вызначаецца плённай тэарэтычнай распрацоўкай усіх узроўняў мовы і заснаваннем новых раздзелаў айчыннага мовазнаўства, што паспрыяла з’яўленню выдатных лінгвістаў. Адна з найбольш яркіх асоб на беларускім лінгвістычным парнасе гэтага перыяду – Мікалай Васільевіч Бірыла.

Нарадзіўся Мікалай Бірыла 10 верасня 1923 г. у вёсцы Скварцы Дзяржынскага раёна і быў адзіным дзіцем у сялянскай сям’і. У школьныя гады выявіў філалагічныя схільнасці і цікавасць да роднай мовы. Сярэдняю адукацыю атрымаў у Станькаўскай школе, пасля заканчэння якой паступіў на філалагічны факультэт Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя М. Горкага (1940). У час вайны мужа бараніў родную зямлю ў складзе партызанскай брыгады, дзе таксама ваяваў Марат і Арыядна Казеі. Быў узнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны II ступені, медалём “За адвагу”. Пасля вайны ўзнавіў

навучанне ў Мінскім педінстытуце. У гады вучобы годна адстойваў гонар курса і факультэта на інстытуцкіх спартыўных спаборніцтвах. Выдатна скончыў інстытут у 1947 г. і быў залічаны малодшым навуковым супрацоўнікам сектара дыялекталогіі Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва (пазней – Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа) Акадэміі навук Беларусі. Усё далейшае навуковае жыццё вучонага было звязана менавіта з названай установай. Якраз тады рыхтаваліся праграма па зборы матэрыялаў для складання “Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы” і план арганізацыі палявых даследаванняў. З уласцівай яму стараннасцю М. Бірыла актыўна ўключыўся ў дыялекталагічныя даследаванні інстытута. Адначасова малады вучоны працаваў пад кіраўніцтвам прафесара Р. Аванесавы (Масква) над кандыдацкай дысертацыяй “Гаворкі Чырвонаслабодскага раёна Бабруйскай вобласці”, якую паспяхова абараніў у маі 1953 г., і адразу ж быў пераведзены на пасаду старшага навуковага супрацоўніка сектара дыялекталогіі.

У сярэдзіне 1950-х гг. у Варшаўскім універсітэце пачалася падрыхтоўка настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры, што патрабавала стварэння ўласнай кафедры беларускай філалогіі. Вялікую дапамогу ў гэтым аказалі беларускія навукоўцы, якія выязджалі ў Варшаўскі ўніверсітэт для падрыхтоўкі польскіх студэнтаў па спецыяльнасці “беларуская мова і літаратура”. У 1956–1958 гг. Мікалай Бірыла таксама выкладаў беларускую мову ў Варшаўскім універсітэце. Пасля вяртання з Польшчы ён быў прызначаны загадчыкам сектара навуковай тэрміналогіі (1959), а ў 1965 г. абраны загадчыкам сектара сучаснай беларускай мовы і культуры маўлення, якім кіраваў да канца жыцця (з 1977 г. – на грамадскіх пачатках). У 1969 г. паспяхова абараніў першую ў беларусістыцы доктарскую дысертацыю па анамастыцы на тэму “Беларуская антрапанімія”. У 1971 г. ву-

Спіс літаратуры даступны па QR-кодзе.

АН БССР. З 1992 г. працаваў саветнікам пры Прэзідыуме Акадэміі навук Беларусі.

Памёр Мікалай Бірыла 1 кастрычніка 1992 г., пахаваны ў Мінску на Маскоўскіх могілках.

Кола навуковых даследаванняў вучонага было досыць шырокае і разнастайнае: беларуская дыялекталогія і лінгвагеаграфія, анамастыка, сучасная беларуская літаратурная мова, лексікаграфія, тэрмінаграфія і інш.

З першых дзён працы ў Акадэміі навук М. Бірыла зарэкамендаваў сябе як актыўны і мэтанакіраваны навуковы супрацоўнік. Ён удзельнічаў у падрыхтоўцы “Праграмы па вывучэнні беларускіх гаворак і збіранні звестак для складання дыялекталагічнага атласа беларускай мовы” (1950), збіранні дыялектных матэрыялаў для атласа (абследаваў гаворкі жыхароў 23 населеных пунктаў Беларусі). Значная частка сабраных фактаў маўлення, а таксама багатая картатэка атласа сталі асновай кандыдацкай дысертацыі “Гаворкі Чырвонаслабодскага раёна Бабруйскай вобласці” (1953). Сёння гэтая тэрыторыя ўваходзіць у склад Салігорскага, Капыльскага, Клецкага і Слуцкага раёнаў. На аснове аналізу асаблівасцей мясцовых гаворак на ўсіх узроўнях мовы ён пераканаўча даказаў іх прыналежнасць да адной з груп паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы [1, с. 189]. Вучоны склаў для “Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы” (ДАБМ) 31 лінгвістычную карту з каментарыямі да кожнай з іх, а пазней узяў удзел у манаграфічным даследаванні па матэрыялах ДАБМ, што апублікавана ў дзвюх кнігах пад назвай “Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак” (1968–1969). Адначасова калектыў вучоных, у тым ліку і М. Бірыла, пад кіраўніцтвам Р. Аванесавы падрыхтавалі і апублікавалі “Хрэстаматэю па беларускай дыялекталогіі” (1962) і “Нарысы па беларускай дыялекталогіі” (1964) – першыя вучэбныя дапаможнікі для студэнтаў ВНУ Беларусі па названай дысцыпліне. За ўвесь комплекс гэтых прац па беларускай дыялекталогіі М. Бірыла сумесна з аўтарскім калектывам быў адзначаны ў 1971 г. Дзяржаўнай прэміяй СССР.

Дыялекталагічная праблематыка ў навуковай дзейнасці вучонага не вычарпана назва-

нымі буйнымі манаграфічнымі і картаграфічнымі публікацыямі. Пасля IV Міжнароднага з’езда славістаў у Маскве (1958) вялікі міжнародны калектыў навукоўцаў пачаў працу над “Агульнаславянскім лінгвістычным атласам” (АЛА), у склад камісіі якога ад Беларусі ўключылі М. Бірылу (з 1978 г. быў намеснікам старшыні камісіі АЛА). Ён удзельнічаў у зборы матэрыялаў для атласа, пасяджэннях Міжнароднай камісіі АЛА, складаў лінгвістычныя карты для яго, кіраваў нацыянальнай групай беларускіх вучоных. З пачаткам працы беларускіх дыялектолагаў над “Лексічным атласам беларускіх народных гаворак” (ЛАБНГ) М. Бірыла таксама ўдзельнічаў у гэтым лінгвагеаграфічным праекце айчынных вучоных: ён суаўтар 18 лінгвістычных карт у першым томе атласа і сурэдактар першага і другога тамоў выдання.

Значнае месца ў навуковай спадчыне Мікалая Бірылы займае лексікаграфічная праблематыка, адметным пачаткам якой варта лічыць глыбокі тэарэтычны артыкул “Да пытання аб тыпах і прынцыпах укладання беларускіх абласных слоўнікаў” (1958). У ім вызначаны крытэры адбору лексікі для дыялектнага слоўніка (13 пунктаў), а таксама акрэслены тэрыторыі даследаванняў па асобных рэгіёнах. Было прапанавана скласці слоўнікі цэнтральных беларускіх гаворак, або мінска-маладзечанскіх; слоўнікі полацкіх і віцебскіх гаворак; слоўнік Магілёўшчыны; слоўнік Гомельшчыны; слоўнік палескіх гаворак; слоўнік пераходных, або брэсцка-пінскіх, гаворак; слоўнік Гродзеншчыны і слоўнік Слуцка-бабруйскіх гаворак. Рэалізацыя гэтай праграмы, на думку вучонага, павінна была паспрыяць захаванню лексічнага багацця беларускай мовы для будучых пакаленняў і мець вялікае значэнне для ўдасканалення нормаў беларускай літаратурнай мовы.

Распрацоўка пытанняў тэорыі лексікаграфіі, несумненна, дазволіла вучонаму ў далейшым выкарыстаць іх у канкрэтных слоўнікавых праектах. Пры ўдзеле М. Бірылы і пад яго кіраўніцтвам былі створаны і апублікаваны “Русско-белорусский словарь общественно-политической терминологии” (1970), “Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” (1987), “Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа” (1990), “Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі” (1994). Акрамя гэтага М. Бірыла быў адным з навуковых рэдактараў іншых адметных у беларусістыцы лексікаграфічных прац: “Падручны польска-беларускі слоўнік” (1962), “Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны” І. Бялькевіча (1970), “Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы” (1974), “Украінска-беларускі слоўнік” В. Лемцю-

говай (1980), “Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны” Т. Янковай (1982), “Слоўнік цяжасцей беларускай мовы” Г. Арашонкавай і В. Лемцюговай (1987), “Русско-белорусский словарь лингвистических терминов” калектыву аўтараў (1988), “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” П. Сцяцко, М. Гуліцкага, Л. Антанюк (1990), “Кіраванне ў беларускай і рускай мовах: Слоўнік-даведнік” Г. Арашонкавай і В. Лемцюговай (1991) і інш.

Вельмі важным і актуальным да гэтага часу, на нашу думку, застаецца менавіта “Слоўнік беларускай мовы” (1987). Яго публікацыя ў выдавецтве “Беларуская Савецкая Энцыклапедыя” засведчыла нарматыўнасць выдання і супала з абуджэннем у грамадстве цікавасці да роднай мовы і нацыянальнай культуры ўвогуле, нярэдка з дастаткова вострымі публічнымі дыскусіямі па пытаннях культуры беларускай мовы, праблемамі правапісу і яго ўдасканалення. На той час гэта быў самы вялікі па аб’ёме (больш за 118 000 слоў) лексікаграфічны даведнік па арфаграфіі, арфаэпіі, акцэнтацыі і словазмяненні ў беларускай мове, які запоўніў многія прабелы, што існавалі ў гэтых галінах, і, з аднаго боку, паспрыяў “далейшаму павышэнню культуры беларускай літаратурнай мовы” [2, с. 5], а з другога – дапамог значна зменшыць вастрыві публічных дыскусій па пытаннях унармавання літаратурнай мовы і перагляду тагачаснага правапісу, накіраваўшы яго ў больш канструктыўны, навуковы кірунак – стабілізацыю норм шляхам маўленчай практыкі. Вучоны слухна заўважаў у прадмове да слоўніка, што “літаратурная мова, якой бы багатай і апрацаванай яна ні была, не мае раз назаўсёды замацаваных норм. У кожнай літаратурнай мове адбываецца паступовае намнажэнне фактаў, моўных сродкаў, якія прыводзяць да пэўных змен, да эвалюцыі мовы, новага элемента ў развіцці мовы” [2, с. 3]. Таму ў “Слоўніку беларускай мовы” нярэдка падаюцца як дапушчальныя, нарматыўныя па два варыянты форм, што шырока сустракаюцца ў вусным і пісьмовым маўленні. І абгрунтоўваў вучоны гэта тым, што “як правіла, рост тэндэнцыі да ўдакладнення норм звязаны з расшырэннем функцый літаратурнай мовы і павелічэннем колькасці яе карыстальнікаў” [2, с. 3]. Прышоў даследчык да такога разумення праблемы ўнармавання літаратурнай мовы праз многія гады ўласнай працы над ёю. Раздзелы па фанетыцы, арфаэпіі і акцэнтацыі ён распрацоўваў у вучэбных дапаможніках для студэнтаў” [3], двухтомных акадэмічных выданнях “Граматыка беларускай мовы” (1962, 1966) і “Беларуская граматыка” (1985–1986), а таксама ў навуковых артыкулах [4].

Важнае значэнне для айчынай лінгвістыкі маюць працы Мікалая Бірылы і па акцэнталогіі

[5]. У дапаможніку “Націск назоўнікаў у сучаснай беларускай мове” (1986) устаноўлены тыпы націску па родах назоўнікаў і вызначаны групы слоў, якія належаць да кожнага тыпу націску. Аўтар абгрунтоўвае як нарматыўнае месца націску ў літаратурнай мове, так і магчымыя варыянты ў пачатковай форме слова і яго розных граматычных формах. У канцы даследавання, прызначанага для работнікаў друку, радыё, тэлебачання, выкладчыкаў беларускай мовы ВНУ і сярэдніх школ, студэнтаў і вучняў, ёсць невялікі па аб’ёме (каля 2000 адз.) слоўнік націску назоўнікаў, у якіх падчас моўнай практыкі часта парушаюцца акцэнталагічныя нормы. У асобным даведніку “Слоўнік націску ў беларускай мове” (1992) змешчана толькі тая лексіка, “якой уласцівы дублетныя акцэнтныя варыянты ці ў маўленчай практыцы зафіксаваны ваганні ў месцы націску, адхіленні ад нормы” (с. 3). Слова размешчаны ў алфавітным парадку з граматычнай, семантычнай, функцыянальна-стылістычнай характарыстыкай і з указаннем месца націску.

Выдатная тэарэтычная падрыхтоўка, шырокая навуковая эрудыцыя і высокая агульная культура дазволілі М. Бірылу весці паспяховае даследаванне ў розных галінах беларускага мовазнаўства. Ён лічыцца заснавальнікам анаматычнага кірунку ў беларусістыцы, а найперш антрапанімікі. Гэтая праблематыка зацікавіла вучонага яшчэ на пачатку 1960-х гг. У выніку ён апублікаваў трохтомную працу пад агульнай назвай “Беларуская антрапанімія”, дзясяткі навуковых артыкулаў і шэраг дакладаў на розных міжнародных з’ездах, канферэнцыях, нарадах і інш. Першы том працы (1966) прысвечаны аналізу ўласных асабовых імёнаў, імёнаў-мянушак, імёнаў па бацьку і прозвішчаў у беларусаў. Матэрыялы даследавання сабраны з пісьмовых помнікаў XVI–XVIII стст. У раздзеле “Уласныя асабовыя імёны” (с. 11–181) змешчаны афіцыйныя хрысціянскія моўныя формы мужчынскіх (усяго 322) і жаночых (усяго 47) уласных імёнаў, а таксама іх розныя фанетычна-марфалагічныя варыянты. Імёны-мянушкі, занатаваныя ў беларускіх пісьмовых помніках XVI–XVIII стст., пададзены аўтарам у алфавітным парадку з адпаведнымі ілюстрацыямі ў другім раздзеле кнігі (с. 184–284; каля дзвюх тысяч антрапонімаў). У заключнай частцы вучоны прааналізаваў двух-, трох- і чатырохслоўныя найменні асобы ў XVI–XVIII стст., а таксама нешматлікія антрапонімы, што маюць ажно да сямі элементаў у складзе.

Другая манаграфія “Беларуская антрапанімія” (1969) прысвечана прозвішчам адапелятыўнага паходжання, якія істотна пераважаюць у антрапанімічным фондзе беларусаў у параўнанні

з прозвішчамі антрапанімічнага і тапанімічнага ўтварэння. У гэтай кнізе аўтар ажыццявіў этымалагічны аналіз прозвішчаўтваральных асноў і структуры сучасных беларускіх прозвішчаў, якія ўзніклі на базе апелятыўнай лексікі, а таксама на аснове ўласных імёнаў цюркскага і літоўскага паходжання. Матэрыялам для даследавання сталі прозвішчы, выяўленыя ў пісьмовых помніках XVI–XVIII стст., і сучасныя прозвішчы, сабраныя ў 930 населеных пунктах Беларусі і перыядычным друку. Усяго ў алфавітным парадку змешчана 1040 слоўнікавых артыкулаў, “у якасці загалоўных слоў выкарыстоўваецца звыш тысячы рэканструяваных апелятыўных асноў у пачатковай форме і каля 400 апелятыўных эмацыянальна-ацэначных форм” (с. 11). Паколькі праца стваралася ў 1960-я гг., калі вучоны меў у карыстанні досыць абмежаваную колькасць беларускіх дыялектных слоўнікаў, то даволі значная частка рэканструяваных утваральных асноў засталіся без тлумачэнняў (прыкладна каля 33%). Па моўнай прыналежнасці ўтваральныя асновы прозвішчаў – словы беларускай мовы (каля 55%), рускай мовы (6%), украінскай мовы (3%), літоўскай і цюркскіх моў (3%).

У трэцім томе манаграфіі “Беларуская антрапанімія” (1982) аналізуюцца беларускія мужчынскія імёны: хрысціянскія імёны XVI–XVIII стст.; імёны, рэканструяваныя па сучасных беларускіх прозвішчах; сучасныя мужчынскія беларускія імёны. Паказаны асаблівасці адаптацыі кананічных імёнаў у беларускай мове з улікам яе адметнасцей, падрабязна паказана словаўтваральная структура поўных афіцыйных, размоўных і эмацыянальна-ацэначных формаў мужчынскіх імёнаў. Усяго ў манаграфіі прааналізавана 220 сучасных беларускіх мужчынскіх імёнаў. Шкада, што чацвёртая кніга, прысвечаная аналізу жаночых імёнаў, не была завершана вучоным.

Важнае значэнне для беларускай анамастычнай навукі маюць і тры даклады Мікалая Бірылы, выдадзеныя асобнымі брашурамі, на VI Міжнародным з’ездзе славістаў “Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы” (1968, сумесна з А. Ванасам), на VII Міжнародным з’ездзе славістаў “Анамастычныя словаўтваральныя элементы ва ўсходне- і заходнеславянскіх мовах: Адантрапанімічныя айконімы” (1973, сумесна з В. Лемцюговай) і X Міжнародным з’ездзе славістаў “Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў” (1988). На працягу многіх гадоў М. Бірыла асабіста і з дапамогай мясцовых карэспандэнтаў збіраў і ўпарадкоўваў картатэку беларускіх прозвішчаў. У выніку ён падрыхтаваў у чарнавым выглядзе “Слоўнік беларускіх прозвішчаў” (1992), рукапіс якога складае 4380 старонак машынапісу і ў якім змешчана 58 130 прозвішчаў з пазначэннем, дзе

яно занатавана і як утворана [6, с. 11]. На жаль, слоўнік да гэтага часу не надрукаваны. Сумесна з В. Лемцюговай падрыхтаваў і апублікаваў бібліяграфічны ўказальнік па беларускай анамастыцы за перыяд 1955–1991 гг. у чатырох выданнях навуковага зборніка “Беларуская анамастыка” (1977, 1981, 1985, 1992). Навуковая грамадскасць высока ацаніла заслугі вучонага ў гэтай галіне, і яшчэ ў 1968 г. яго абралі членам Міжнароднай камісіі славянскай анамастыкі (МКСА). Згодна з рашэннем МКСА (1959) яе членамі быў падрыхтаваны першы сістэматызаваны пералік славянскіх анамастычных тэрмінаў і апублікаваны слоўнік “Основная система и терминология славянской ономастики” (Скоп’е, 1983). Беларускую анамастычную тэрміналогію для яго распрацаваў М. Бірыла. Пазней беларуская анамастычная тэрміналогія была апублікавана асобна ў “Тэрміналагічным зборніку: 87–88” (1993).

Значную ўвагу аддаваў вучоны распрацоўцы тэарэтычных асноў і методыкі ўпарадкавання беларускай навуковай тэрміналогіі і падрыхтоўцы тэрміналагічных слоўнікаў. Для гэтага пры Акадэміі навук БССР на пачатку 1980-х гг. была створана Тэрміналагічная камісія на чале з акадэмікам М. Бірылам, якая складалася з дзевяці секцый і налічвала каля 180 вядучых вучоных з розных галін навукі і тэхнікі. Пазней з мэтай вырашэння актуальных практычных і тэарэтычных задач упарадкавання беларускай тэрміналогіі розных галін ведаў камісія распачала выданне “Тэрміналагічнага зборніка” (падрабязней гл.: [7, с. 3–4] і інш.). У ім друкаваліся новыя працоўкі беларускіх вучоных па розных галінах навукі і тэхнікі, сурэдактарам апошніх выпускаў зборніка быў М. Бірыла. Некаторыя з гэтых матэрыялаў пазней пашыраны і апублікаваны асобнымі лексікаграфічнымі выданнямі.

Значная заслуга Мікалая Бірылы і ў падрыхтоўцы маладых навуковых кадраў для айчынай навукі. Пад яго кіраўніцтвам падрыхтавана і абаронена 20 доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый. Вучоны актыўна ўдзельнічаў у працы саветаў па абароне дысертацый, кампетэнтна, паважліва і карэктна выступаў апанентам па такіх даследаваннях.

Дзяржава высока ацаніла працоўныя заслугі М. Бірылы. Ён узнагароджаны ордэнамі “Знак пашаны” (1976) і Працоўнага Чырвонага Сцяга (1982), у 1978 г. вучонаму прысвоена ганаровае званне заслужанага дзеяча навукі БССР.

Па жыцці Мікалай Бірыла быў чалавекам добразычлівым і спагадлівым, да яго цягнуліся людзі, ён кожнаму імкнуўся дапамагчы і падтрымаць. Такім ён і застаўся назаўсёды ва ўдзячнай памяці тых, хто ведаў гэтага выдатнага чалавека і вучонага.

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук

ДУХОЎНАЕ І МАЎЛЕНЧАЕ БАГАЦЦЕ ПАЭЗІІ СЯРГЕЯ ГРАХОЎСКАГА

УДК 82-16(=161.3)Грахоўскі

У артыкуле асэнсоўваецца эстэтычная вартасць і духоўнае харавство паэзіі Сяргея Грахоўскага. Пацвярджаецца тэзіс пра маўленчае багацце вобразных сродкаў яго паэзіі, якое праяўляецца праз прадуктыўнасць тропай, стылістычных фігур, іх структурна-граматычную разнастайнасць і індывідуальна-аўтарскую лексічную напаяўняльнасць.

Ключавыя словы: *афарызмы, фразеалогія, вобразныя сродкі мовы, тropy (эпітэт, метафара, параўнанне, перыфраза), стылістычныя прыёмы (паўтор, антытэза, анафара, стык, кальцо, аднародныя члены сказа, эліпс, недаказ).*

The article considers the aesthetic value and spiritual beauty of the poetry of Siargiej Grahowski. We confirm the thesis about the verbal wealth of figurative means of his poetry, which is manifested through the productivity of tropes, stylistic figures, their structural-grammatical diversity and individual author's lexical content.

Паэзія Сяргея Грахоўскага непаўторная, як творчасць кожнага таленавітага аўтара. Каб ацаніць вартасць мастацкага тэксту, можна прымерыць яго змест і маўленчае багацце да асветлення самых розных мовазнаўчых пытанняў і да раскрыцця актуальных літаратуразнаўчых тэм. Пра што б ні пісаў знакамiты паэт, якія аспекты яго творчасці мы ні разглядалі б, на яго паэтычных радках стаіць трывалы знак мастацкай вартасці, эстэтычнай якасці.

Паэта хвалюе шчасце і гора, каханне і расстанне, мастацтва і стваральная праца. Усё, чым жыве чалавек, паэтызуецца, ухваляецца, асэнсоўваецца, уздымаецца на п'едэстал паэтычнага помніка. Сяргей Грахоўскі ўпэўнены: *Паэт павiнен адкрываць, / Паэт павiнен хваляваць, / Ісцi сваёй дарогай, / Паэт павiнен шчыраваць, / За ўсiх павiнен гараваць, / Як за сябе самога.* Ён шчыруе заўсёды, дзелячыся вялікім вопытам і магутным талентам. Ён пакутуе праз тое, што *“забыты прашчураў магiлы”* і што *“чалавека точыць... вірус недаверу, / Чэрствасцi, спакою, глухаты”*. Аднак яму верыцца, што *“душа душу не будзе мучыць, / І мы не будзем варажыць, / Калi жыццё і нас навучыць / Прасцей на ўсё глядзець і жыць, / І з глупства не рабiць трагедыi, / Зацiснуць боль і прамаўчаць, / Другiм не павялiчваць беды / І радасцi не скарачаць”*. Аўтар перакананы: *Усё праходзiць, быццам дождж няроўны, – / І боль, і злосць, і дробная брыда, / А застаецца важны і галоўны / І самы светлы талент – дабрата.*

Многія паэтычныя радкі – гэта афарыстычныя выразы: яны маюць абагульняльны змест, адлюстроўваюць глыбокія думкі, таму вартыя цытавання. Безумоўна, яны могуць папоўніць скарбонку беларускай афарыстыкі як часткі нацыянальнай фразеалогіі: *Тварыць дабро патрэбен талент / Прыносіць гора – толькі злосць; Як лёгка нам з табою ўлад ісцi / З дрыгвы і багны на круты пагорак, / Бо радасць на дваіх – дзве радасцi, / А гора на дваіх – паўгора; Але сустрэч*

і шчырае спагады / Не адкладай ніколі на пасля; І шчодро безваротна аддаваў / Усё, што меў, і гэтым быў багаты; Не важна, колькі жыць на свеце, / А як і для чаго жыву; Пачнеш вучыцца і старацца, / Глядзiш – і выйдзе чалавек.

Акрамя таго, паэтычнаму маўленню Сяргея Грахоўскага ўласціва выкарыстанне фразеалагічных выразаў з узвальнай функцыяй; ужытыя аўтарам залацінкі народнай мудрасці ўзбагачаюць радок: *А я ўсё ж праўду гавару, / Што нават бліжкім вочы коле; Развейвалiся летуценнi прахам; Калi жыццё было на валаску; Кажу сабе: душою не крывi; А ўжо адтуль падаць рукою; І сцежку нашага расстання / Пазамятала, як на грэх.*

Адметнасцю вершаванай мовы С. Грахоўскага з'яўляецца **аманімія**: як моўная з'ява не проста яна адлюстроўвае “гукавыя сустрэчы”, а дапамагае стварыць дакладныя рыфмы, вынайсці праз поўнае ці няпоўнае гукавое сугучча і сэнсавыя адрозненні тыя каламбурныя метамарфозы слоў і сэнсаў, якія надаюць мове захапляльнасць, лёгкасць, а вобразам – арыгінальнасць і той спецыфічны ракурс, праз які імі набываецца запамінальнасць: *Прахаплюся я са сну / І на елку ці сасну / На свiтаннi зноў лячу – / Дрэва кожнае лячу... Я на елку палячу – / Усе галiнкi палячу: / Дзюба ў мяне доўгая, / Буду стукаць доўга я. Назiраю я гады, / Як буяюць ягады... З журавiн зрабiў каралi – / Журавы мяне каралi, / Што не ўсе яны паспелi, / А дразды скляваць паспелi. / Я спалохаў iх як след, – / І прапаў драздзiны след.* Як сцвярджаюць навукоўцы, “мастак імкнецца сутыкнуць два словы, розныя па паходжаннi, якія гучаць падобна – і ўстанавіць памiж імі семантычную сувязь. Такія паранамазіі ў славянскiх лiтаратурах дастаткова частыя, і многія з iх – агульныя для паэзіi ўсiх славянскiх народаў!” [1, с. 35]. Што да паэтычнага маўлення Сяргея Грахоўскага, то пры ўсiм падабенстве агульнамоўных характарыстык гэтай з'явы відавочная яе аўтарская структурна-семантычная індывідуальнасць і спецыфічнае

функцыянальнае прызначэнне – стварэнне вершаваных каламбураў.

Асаблівасць паэтычнай манеры пісьменніка – **рэмінісцэнцыя** як фігура інтэртэксту; яна праяўляецца ў паэтычным маўленні, напрыклад, праз згадванне слоў, вобразаў, радзей – радкоў з твораў іншых аўтараў, якое варта кваліфікаваць як ускоснае цытаванне, што ўзнікла ў выніку інтэртэкстуальных сувязей. Асабліва часта Сяргей Грахоўскі гэты прыём выкарыстоўвае ў вершах-прысвячэннях (Янку Купалу, Якубу Коласу, Петрусю Броўку, Алесю Пальчэўскаму, Анатолю Сербантовічу, Аркадзію Куляшову, Міхасю Лынькову, Івану Мележу і інш.). Ствараючы пісьменніцкую галерэю, аўтар дэманструе веданне творчасці калег, згадвае персанажаў, геаграфічныя назвы з іх твораў, а таксама ключавыя словы, сэнсава важныя радкі, ужо вядомыя чытачу, за кошт чаго павялічваецца эфект эстэтычнага ўздзеяння. У такіх вершах гучыць вялікая павага да кожнага з пісьменнікаў, захапленне творчасцю, шкадаванне пра кароткі лёс, пра незваротнасць жыццёвага шляху: *Над Нёмнам схіліліся рабіны, / Маўчаць над Сожам пушчы і сады. / Мой родны кут, якога сына, / Якога друга страціў ты! / Маўчаць палі у кроплях буйных рос, / Маўчаць бары, а сэрца плача ўголас. / Мой родны кут, упаў буйнейшы колас, / Што на тваёй зямлі ўзрос; / Купала ходзіць па зямлі. / Ходзіць па снягах і па расе, / Заначуе ў полі або ў хаце, – / Ён такую спадчыну нясе, / Што не можна ні забыць, ні страціць. <...> **Спадчына** – адзіны заповіт, / **Спадчына** – усіх асноў аснова, / І нясе цераз вякі паэт / **Матчына** няскоранае слова; / І зноў па памяці чытаю: / “**Ад прадзедаў спакон вякоў...**” / І тчэцца пража залатая / Жывых і трапяткіх радкоў; Броўкава слова толькі краніце, – / **Запахне чаборам, зазвоніць крыніцай.***

Паўторы ў паэтычным радку вызначаюцца самымі рознымі структурна-сэнсавымі разнавіднасцямі і функцыянальнымі адметнасцямі, невыпадкова сцю ўжывання тых самых слоў ці аднакаранёвых, акцэнтуючых увагі на сэнсе тых ці іншых паняццяў, з’яў, а значыць, эстэтычнай апраўданасцю, што пацвярджаецца афарыстычным зместам некаторых з іх: **Жыццё** дзеля **жыцця** аддаць; *Мая дарагая Радзіма, / Жыву для цябе і табой; / І дзень у дзень, без лішніх сведак, / Тварыць дабро. Адно дабро; / А вось паэтам нельга ўладкавацца – / **Паэтам** нараджаецца **паэт**; Грымяць камбайны, а маланка піша / На сінім небе: “**Жыту** вечна **жыць**”*. Нягледзячы на тое, што “разнастайнае маўленне свабоднае ад рознага роду паўтараў” [2, с. 404–405], стылістычна апраўданы паўтор стварае выразнасць радка, узмацняе ўражанне, робіць запамінанне больш лёгкім.

Сярод усіх відаў паўтараў у прааналізаваных тэкстах прадуктыўнасцю вызначаюцца **лексіч-**

ныя паўторы. Іх можна разглядаць па часцінамоўнай прыналежнасці, аднак у кантэксце маўленчай выразнасці дастаткова закцэнтаваць увагу на іх структурных адметнасцях і вылучыць: а) паўтор таго самага слова (розных часцін мовы) у адной форме два і больш разоў – такі від паўтору адлюстроўвае інтэнсіўнасць дзеянняў, працэсаў, забяспечвае колькасныя характарыстыкі з’яў, прадметаў: *Вось і сцежка праз поле **бяжыць і бяжыць**; Мiane апанавалі **страты і страты***; б) паўтор слова ў розных формах (як правіла, назоўнік), што дазваляе падкрэсліць сэнсавыя і вылучыць стылістычныя нюансы з’яў, паэт нібы хоча пазбегнуць двухсэнсоўнасці: *Быццам вершаў калонкі, – / **Гарады, гарадкі**; Ты прагна **жыў, жывеш, жыві** / **Крывінкай у маёй крыві**; Ён бачыць за **мэтаю** новую **мэту**, / За першым **палётам** – наступны **палёт***; в) скразны паўтор, умова якога – паўтор слова праз увесь твор; такая лексема ключавая, выконвае лейтматыўную або ўзмацняльную функцыю: *Вось ізноў не да сну. / Літасцівы мой лёсе, / **Падары** мне вясну / І даспелую восень, / **Падары** туманы / І агонь лістападу, / **Беражы** ад мань, / Ад паклёну і здрады. / Добры лёс, **падары** / Ясны дзень напрудвесні / І на золкай зары / Жураўліныя песні. / І яшчэ **падары** / Хоць малую ўцеху – / У світалым бары / Перакатнае рэха. / Заслані ад бяды / І дарэмнай напасці, / Каб рады ў гады / Не абходзіла шчасце. / **Падары** мне яшчэ / **Завірушныя зімы** / І ўсмешку вачэй / Дарагое **Радзімы**, – самыя каштоўныя рэчы, як сцвярджае аўтар, настойліва паўтараючы слова *падары*, – нематэрыяльныя, г. зн. тое непаўторнае, светлае, што ўзбагачае душу; г) паўтор кораня ў словах розных часцін мовы – таўталогія: *І ўся зямля **святкуе свята**; Пайшоў **пясняр**, а **песня** засталася; Каб сто **разгада-ных загадак** / Трымала кожняя рука*; д) паўторы як умову стварэння антытэзы: *Што некаму даўгі пакінуў – / **Мая і не мая** віна; Няхай **не прычкаю**, а **чакаць** / Цябе не перастану я ніколі*. Паэт тонка адчувае мову: паўтарае сутучныя словы, роднасныя аднакаранёвыя лексемы і блізкія па сэнсе адзінкі, аднак пры гэтым не паўтараецца, а ўзбагачае маўленчую палітру, вобразны змест вершаў.*

Вобразныя сродкі паэтычнага маўлення Сяргея Грахоўскага захапляюць багаццем аўтарскіх асацыяцый, разнастайнасцю іх лексіка-граматычнага ўвасаблення. Прычым адметнасцю іх увядзення ў радок з’яўляецца, на наш погляд, каскадная плынь [3, с. 283]: так, напрыклад, эпітэт частаўжывальны не толькі як самастойны троп, але і як кампанет метафары ці параўнання, перыфразы, антытэзы, аксюмарана ці іншых прыёмаў, часам іх немагчыма разглядаць адасоблена, вылучыць з метафарычнай плыні словаўжывання. Спынім увагу на стылеўтваральных прыкладах, якія дазваляць гаварыць пра

маўленчае багацце паэта, адметнасць яго мыслення, асацыятыўных сувязей.

Эпітэт – вобразнае, яркае, метафарычнае азначэнне: у ім сэрца вобраза, тая рыса, якая вылучае яго з шэрага іншых аднародных прадметаў, аднастайных у агульнамоўным слоўным апісанні: *І чую, як ступаюць на градзе / І як бушуюць радасныя ліўні; І коціцца / У залатое мора / Па небе звонкі / Сонечны абруч; Гляджу, як на горад, блакітны і юны, / Нацягвае сонца гарачыя струны; На пераспелай пурпуровай гронцы / Гайдаюцца сівыя верабі; А я лаўлю зялёны след маланак, / Спеў саляў і спелыя грамы.* Аўтар не ідэалізуе тое, што вакол яго, таму яго паэтычнаму маўленню, акрамя ахарактарызаваных фактаў, уласцівы эпітэты з негатыўнай канатацыяй: *І не дайшлі да тых, каму пісаў; / Хоць шчырыя, але глухія словы; Калі ж спакойна на душы, / Парожнім словам не грашы; Я ведаю заплаканыя вёскі; Птушыны пух адносіць вецер / На пасівелья лугі; Іду на Нямізе адзін уначы / У замеці лютай, калючай і белай.* Аказіянальна эпітэты ў прааналізаваных вершах – часцей за ўсё адзіночныя (рэдка ўтвараюць прыём ампліфікацыі), выражаюцца, як правіла, прыметнікамі ці дзеепрыметнікамі з пераносным значэннем.

Аднак гаспадыня паэтычнага радка Сяргея Грахоўскага – **метафара**: праз яе аўтар адлюстравваў не толькі навакольны свет, але і свой душэўны стан. Ад метафары так ці інакш залежаць усе тропы: яны ці ўзаемадзейнічаюць з ёй, ці ўтвораны на аснове яе. Пераноснасць назваў узнікае праз атаясамленне дзвюх з’яў, якія ствараюць у выніку адзін вобраз. Навакольны свет у вершаваных творах паэта знаходзіцца ў пастаянным руху, зменлівасці, таму ў тэкстах дамінуе дзеяслоўны від тропы, прычым яго антрапаморфная разнавіднасць, праз якую жывёлы, расліны, прадметы атаясамляюцца з чалавекам [2, с. 127]: *Гукаюць расяныя травы / І пасівелья лугі; На тонкіх тэлеграфных правадах / Праводзяць ластаўкі нарады; Чуваць, як жнівень у прыполе / Дажджынкi хмельныя нясе; Табе шытшыннік шчокі коле, / Малоціць дождж у тры цапы; І журацца пры студнях жураўлі; Што недзе вербы ў завушніцах / Стаяць на плечы ў вадзе; Галосіць завая і просіцца ў сенцы, / То белую шапку адзене на кол, / То круціць і круціць свае вераценцы.* Такі прыгожы свет можа намаляваць толькі творца з прыгожай душой: кожны дзеліцца тым, што ў яго ёсць.

Не толькі з’явы прыроды паэт надзяляе магчымасцямі чалавека – сэрца, бяда, знявага і памяць таксама жывыя, дзейнічаюць як асобы: *А што рабіць, як дома і на працы / Адны трывогі рупяць і гараць; І запрашаю ў госці не гасцей, / А сэрца запрашае сэрца друга; Знявага поўзае на следу, / Увага абмінае нас; Калі ў твой дом пастукае бяда, / апошняю скарынкай падзялюся.*

Рэдка выкарыстоўваецца назоўнікавая разнавіднасць тропы, праз якую аўтар працягвае дэманстраваць непаўторнасць асацыяцый і ўяўленняў пра навакольны свет, жыццё, людзей: *Паклёпаў ледзяшы расталі; І кожным ранкам над жытнёвай даллю / Усходзіць сонца хрусткі каравай; Я пахвалы і крыўды не прывык / Хаваць у тайнікі сваіх памылак; Шляхоў і сцежак хістка радкі / Расходзяцца і сходзяцца з разбегу.*

Разнастайнасць метафарычных найменняў дазваляе вылучыць іншыя тропы, заснаваныя на пераносна-вобразным ужыванні слова, сярод іх **метанімія** (*лес шчабятаяў на ўсе лады; партэр, бельетаж і галёрка / Ад воплескаў доўга гулі*); **зеўгма** (*Хлапцы, што пад бляшанай зоркай / І пад Палярнай зоркай спяць; За ноч пабялелі маўклівыя сосны. / Нібыта шклянныя, ільдзінкі вісяць. / Снуе завіруха кужэльныя кросны, / Аж хочацца белыя вершы пісаць*); **гіпербала** (*Здалося – зорку зачарпнулі, / З далоняў Млечны Шлях пілі; Табе ў вочы сонца паглядзела, / Зажмурыўшыся ад твайго цяпла*); **пранамінацыя** [2, с. 159] (*Не кожны здатны выбіцца ў Калумбы*).

Параўнанне як сродак стварэння маўлення экспрэсіўнага, вобразнага таксама вызначаецца прадуктыўнасцю ўжывання; сярод тропы злучнікавага злучэння дамінуе аўтарская разнавіднасць: *Вярба застыла на мяжы, / як пасівелае паданне; Палаюць гронкі, як рубіны; І смутак, як запалы клавиш, / Глыбей у сэрца западзе; Бярэзнік, як манетны двор, / чаканіць золата штодзённа.* Часам аўтарскія асацыяцыі ўзбагачаюць радок праз некалькі аб’ектаў супастаўлення: *Сапраўдны друг, гадамі гартаваны, / Гатовы засланіць і памагчы, / Прыходзіць у бядзе неспадзявана, / Як хлеб, як соль, як вогнішча ўначы.* Ужывальнасцю вызначаецца таксама параўнанне, выражанае творным склонам назоўніка (так званы творны параўнанне – фальклорная разнавіднасць тропы): *Плывуць дамоў блакітнай хваляй / Над голым лесам жураўлі; І месяц тонкаю ільдзінкай / Плыве над белаю стралой; Сон прыляцеў блакітнай птушкай.*

Перыфраза ў прааналізаваных творах выступае ў якасці кантэкстуальнага сіноніма да назоўніка, радзей – да дзеяслова: *А позняя восень настала [старасць] – / І сніцца юнацтва часцей; Ніхто не ведае ні дня і ні гадзіны, / Калі навек яго замкнецца круг [настане смерць]; Што чарадзей срэбравалосы [Міхась Лынькоў] / Да іх не прыйдзе на расе; На жытнішча ўпаў падбіты жораў [Іван Мележ]; Хоць і ў мяне даўно на скроні / Неспадзяваны іней лёг [пасівеў].* Аказіянальная перыфраза – гэта заўсёды індывідуальнасць супастаўлення, гэта загадка, якую чытачу дапамагае адгадаць кантэкст ці тэкст: у любым выпадку экспрэсіўнасць уздзеяння дасягаецца праз слоўнае адкрыццё, праз новае ўяўленне пра з’явы, асобы, паняцці ці інш.

Адметнасць **фанетычных сродкаў** стварэння выразнасці ў тым, каб праз паўтор гукаў (галосных – **асананс**, зычных – **алітарацыя**) дамаляваць вобраз, аздобіць гукавым увасабленнем, закцэнтаваць увагу на пэўнай яго рысе. У прааналізаваных тэкстах паэт сродкамі гукапісу стварае: а) гукавыя мінівобразы (памерам у два ці ў чатыры радкі), у выніку чаго атрымліваецца нібы вобраз у вобразе: *Дзе пахнуць першыя рамонкі, / дрыжаць пад месяцам гаі / І свішчуць на світанні звонка / І традыцыйна салаўі; Цішыня. Паеўцінне трыміць на атаве, / Адсявалі над лугам журбу жураўлі;* б) вобразы беларускіх рэк праз характарыстычныя словы, сугучныя з іх назвамі, а таксама праз алітарацыю і асананс іншых лексем: *Мне на світанні часта сняцца рэкі – Струмень і Стыр, Стаход і Лань, і Цна. / Па іх шляхах з вараг у грэкі / Ізноў праклала звонкая вясна. / Да цютнай Цны ніяк не падступіцца / Ні нацянькі, ні напраткі, ні ўброд, / І Лань, нібыта грозная ільвіца, / Накінуцца гатова на Стаход. / А Прытыць настыраецца са Стырам, / Струмень, як мора грозная, гудзе, / І вербы нахіліліся над вірам, / Схаваўшыся на плечы ў вадзе;* в) цэласныя завершаныя гукавобразы, напрыклад месяца *снежань* праз словы з паўторам свісцячых, шыпячых і іншых гукаў, з якіх складаецца слова: *А снег мітусіцца, / Ляціць, не сціхае, / Блакітнай становіцца / Поўнач глухая; Захутаны ў белую / пухкую вату. / І золак наволі / Плыве сіняваты; Праз гурбы і сцюжу, / Праз дзікую замець / І ў полі збіраю / Сняжынкі на памяць; Мігаюць сняжынкі, / Як срэбныя спіцы / Такімі начамі / Не кожнаму спіцца* (“Снежань”); вобраз грому і прыроды пасля дажджу – праз алітарацыю **р**, шыпячыя і свісцячыя: *Ну, а тыя [лісты], што ўвосень апалі са свістам, / Затанталі вятры і прысыпаў пясок. / Першы гром загрыміць. / Будзе летацінім лістам / І пралескамі пахнуць бярозавы сок* (“Пасля грому”). Асаблівасць названых і іншых гукавобразаў – ужыванне алітарацыйных і асанансавых спалучэнняў праз увесь твор.

Графічныя сродкі паэтычнага маўлення Сяргея Грахоўскага дапамагаюць праз вялікую літару ў агульных назоўніках вызначыць тыя паняцці, якія пастаўлены аўтарам на п’едэстал павагі, любові, вернасці: *Літасцівы мой лёсе: Падары мне яшчэ / Завірушныя зімы / І ўсмешку вачэй / Дарагое Радзімы; Сапраўдны цуд жанчына, / але Маці – / Адзінае, вышэйшае імя; Але пакінь за мной пасаду – / Быць Чалавекам на зямлі.*

Экспрэсіўны сінтаксіс вызначаецца багаццем фігур, іх спецыфічным аўтарскім нападзеннем, а значыць, з яго дапамогай аўтар фарміруе не толькі структуру радка, але і сэнсавую змястоўнасць, акцэнтуюе ўвагу на сэнсавых і эмацыянальных нюансах. Найбольш прадуктыўны прыём – **антытэ-**

за. Яна характарызуецца разнастайнасцю лексічнага і структурнага ўвасаблення; пабудаваная на кантрасце сэнсу паняццяў, з’яў, іх характарыстык і дзеянняў, фігура падкрэслівае, вылучае тыя іх рысы, што найбольш поўна раскрываюць стан душы паэта, яго вобразнае асэнсаванне жыццёвых рэалій. У антанімічныя ўзаемаадносіны, як правіла, уступаюць: а) рознакаранёвыя назоўнікі і дзеясловы, якія дэманструюць семантычныя сувязі агульнамоўнага характару: *Больш ужо не будзе... / Ні горкае разлукі, ні сустрэчы; Спяшаюся, а на душы трывожна, / Што бачу не пачатак, а фінал; Бо жыў у продку, бо жыву ў нашчадку – / У чулым сэрцы, у жывой душы;* б) аднакаранёвыя кампаненты: *Над неспакоем і спакоем / Ляціць халодны белы пух; Ну што нас разводзіць і зводзіць, / Нібыта сівых галубоў;* в) кантэкстуальныя адзінкі, калі супрацьпастаўляецца змест слоў ці рэплік, неантанімічных у агульнамоўным ужыванні: *Бо я ў тваю праўду наверыў, / А ты ў маю казку навер; А я вандрую ад калыскі / І правандрую да труны; Але шкада, што век кароткі, / А свету не відаць канца.* Прыведзеныя антытэзы маюць аднакампанентную структуру, аднак ужывальнасцю характарызуецца і шматкампанентная разнавіднасць: *Губляла [маці] і чужых, і блізкіх, / Пажар усё прыбраў датла; / І толькі слова ад калыскі / Да дамавіны берагла; Была маёй апорай маладосць / І вера ў справядлівасць, а не ў згубу, / У дабрату, у праўду, а не ў злосць, / Таму і жыў, да болю сцяўшы зубы.*

На антанімічным супрацьпастаўленні з’яў і паняццяў будуюцца і іншыя стылістычныя прыёмы вершаванага маўлення: **антанагога**, сутнасць якой у тым, што адмоўная характарыстыка вобраза ўраўнаважваецца станоўчай: *І думка неадступна лезе: / Хоць страшна, але добра ў лесе; Незнаёмы, ды блізкі яму чалавек, / Што за ноч перамёрз і ў дарозе змарыўся; Дрыжаў, патрэскаўся, а ўсё-такі жыве / Тугі, каляны пераспелы жолуд; аксюмаран*, які толькі на першы погляд падаецца нерэальным выразам: *А на падворку, ля паркана, / Ляжаў вільготны цёплы снег; Такая знаёмая, блізкая-блізкая, / Такая далёкая наша зямля.*

Аднародныя члены сказа, незалежна ад таго, ужыты яны са злучнікамі ці без іх, з прыназоўнікамі ці без іх, – прадуктыўны сінтаксічны сродак выразнасці. Выкарыстанне ў адным сказе некалькіх радоў аднародных членаў дапамагае аўтару больш дакладна выявіць эмоцыі, іх зменлівасць, разнастайнасць праяўлення з’яў навакольнай рэчаіснасці: *Ні лекамі, ні зямлем прываротным / Ніхто цябе не зробіць бессмяротным; Успомніліся страты і пакуты, / І вера, што заўжды вяла мяне; Калі, як маладосці сны, / Даходзяць галасы вясны, – / І пах вады, і крыгалом, / І вецер, зрэзаны крылом.* Экспрэсію аднародных членаў сказа пад-

крэсліваюць **сінонімы**: уключаючыся ў аднародны рад, перадаюць дадатковыя сэнсава-эмацыянальныя адценні: *Але знікаюць смутак і туга / Пад скрытнаю рукою рэтушора; Глядзі, дзівіся, толькі не паруш / Спакой і цішу надта гучным словам.*

Анафара ў паэтычным маўленні С. Грахоўскага розная па структуры і па змесце. Адзінапачатак заўсёды акцэнтнае ўвагу на сэнсава важным слове, сістэматызуе радок, уплывае пэўным чынам на настрой чытача: *Назэўна б са светам расстаяся лягчэй, / Каб тых не запомніў кастроў і начэй, / Каб дзічкі вясной на мяжы не цвілі, / Каб песень купальскіх не чуў аніколі, / Каб жытам не пахла даспелае поле, / Каб так не любіў беларускай зямлі.* Вершам уласцівы такі від лексічнай анафары, калі ў пачатку радка ўжываецца паўтор слоў у розных склонавых формах ці ў формах рознага роду – **анамінацыя**: *Чужое шчасце мне прыносіць шчасце, / Чужое гора – горкі неспакой, / Чужы запал маёю стане страсю, / Чужая ўдача – радасцю маёй.* Паўтараюцца звычайна словы ключавыя, важныя для апісання сітуацыі, адлюстравання аўтарскага настрою і інш. Паўтор у канцы сумежных радкоў слова ў адной ці ў некалькіх розных формах кваліфікуецца як **таўталагічная рыфма**: *Шкада, што не з усімі сутрэўся, / Каго калісьці мог сустрэць, / Што каля тых агнёў не грэўся, / дзе мог і я душу сагрэць.*

На паўторы лексем і сінтаксічных адзінак рознага ўзроўню заснаваны **кампазіцыйны стык**. Аўтар карыстаецца ім, каб забяспечыць радку экспрэсіўнасць: *Я жыць для некага павінен, / Павінен некага любіць; Вецер насустрач, насустрач імклівая плынь; Сонца насустрач і сіні прастор, / Сіні прастор у вясёлкавай браме.* Ад стыку трэба адрозніваць **падхват**, калі паўтараюцца роднасныя словы ці пэўнае слова ў іншай форме: *Няхай не прычкаю, а чакаць / Цябе не перастану я ніколі; Іду па Нямізе. / Нямігі няма: / Глыбока ў бетоне булькоча рачулка.*

Фігура кальца – стылістычны прыём, заснаваны на паўторы адзінак рознага ўзроўню (ад лексем да сказа) у пачатку і ў канцы страфы, выказвання, часам цэлага твора. Сяргей Грахоўскі стварае спецыфічны від кальца, пры якім радкі пачатку і канца вылучаюцца лексічным напам'яненнем: *Вада ад сцюжы загусцела, / І пасівелі берагі – пачатак верша і Зірні, як Нарач загусцела / І пасівелі берагі* – завяршэнне верша (“Позняя размова”); *Душа заўсёды прагне ласкі, / Душа адкрытай хоча быць, / Часова скінуць абавязкі / І ўсе ўмоўнасці забыць* – пачатак верша і перасэнсаванне думкі напрыканцы: *Душа заўсёды прагне ласкі, / Надзея кружыць галаву, / Таму без выдуманай казкі / Я і паўдня не пражыву* (“Прага душы”). Названая стылістычная фігура кваліфікуецца як **кіклас**. У мове прааналізаваных

вершаў сустракаецца яшчэ адна арыгінальная аўтарская разнавіднасць кальца, калі слова-назва выступае кампанентам апошняга радка: вершы “Абруч”, “Пачатак”, “Перамога” завяршаюцца словамі *абруч, пачатак, перамагчы* адпаведна.

Эліпсіс як фігура, заснаваная на пропуску члена сказа, надае паэтычнаму радку розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні, сэнсавыя нюансы, напрыклад псіхалагічнае напружанне, боль, радасць, сум ці захапленне: *Яна [маці] у памяці маёй живе заўсёды, / Яна – ў крыві, у сэрцы, у душы; Шчасце у кожнай тваёй перамозе, / Шчасце – адолець і вецер і град, / Шчасце – нідзе не спыняцца ў дарозе, / Спынішся – плынню адгоніць назад.*

Інверсія, заснаваная на змяненні прамога парадку слоў, вылучае словы сэнсава важныя, часам адваротны парадак слоў дапамагае аўтару стварыць дакладную рыфму, захаваць паэтычны рытм: *Гудзе праспект напружана і гулка, / З аблокамі гамоняць камяніцы; Гняце заўсёды адзінота; Іду па Нямізе адзін уначы / У замецц лютай, калючай і белай.*

Умаўчанне – экспрэсіўны моўны зварот, які дапамагае перадаць унутраны стан паэта, яго эмоцыі: чытач і слухач дадумваюць сітуацыю, дамалёўваюць вобраз і тое, што мог адчуць аўтар: *...З гадамі каханне праходзіць, / Навек застаецца любоў; Хоць уласнай тугі не пазбыцца ніяк: / Развітанні... / адны развітанні; А вершы засталіся на паперы, / Ці ў сэрцах... У тым выпадку, калі ўмаўчанне пачынае радок, разважанні аўтара папярэднічаюць выснове, у сярэдзіне – перадаюць эмацыянальную напружанасць ці нечаканасць выніку дзеяння, напрыканцы – разважанне ці інш.*

Падсумоўваючы, зазначым, што паэтычная творчасць Сяргея Грахоўскага – духоўны і моўны скарб, які чакае свайго вывучэння. Мы наблізіліся да гэтай невычарпальнай скарбонкі святла і ўбачылі, як свет увасобіўся ў слове, слова адлюстравала свет, а вобразнае слова – індывідуальнае ўспрыманне майстра. Такая двухбаковая сувязь прадметнай рэчаіснасці і мыслення ў паэзіі мае, як правіла, аўтарскі змест, радзей – агульнамоўны, што дэманструе плыні аўтарскіх асацыяцый, дзякуючы якім мы бачым вобразную карціну свету Сяргея Грахоўскага: у ёй валадараць духоўнасць, высакароднасць і непераўздызены талент валодання словам.

Спіс літаратуры

1. **Якобсон, Р.** Работы по поэтике: переводы / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1987. – 464 с.
2. **Москвин, В. П.** Стилистика русского языка : теоретический курс / В. П. Москвин. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 630 с.
3. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.** – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.

Алена МІХАЛЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

СІНТАКСІЧНЫЯ АДМЕТНАСЦІ ЗБОРНІКА “СПОВЕДЗЬ” СЯРГЕЯ ГРАХОЎСКАГА

УДК (81'38 : 81'367) : 811.161.3 С. Грахоўскі

У артыкуле паказаны асаблівасці мастацкага стылю Сяргея Грахоўскага, аналізуюцца сінтаксічныя сродкі, якія выкарыстоўвае пісьменнік у аповесцях “Зона маўчання”, “Такія сінія снягі”, што ўвайшлі ў зборнік “Споведзь”. Апісаны структурныя і функцыянальныя мадыфікацыі ўжытых у згаданых творах канструкцый з аднароднымі галоўнымі і даданымі членамі сказа і канструкцый з параўнаннем, а таксама сінтаксічных адзінак з лексічным паўторам. Тут жа паказаны пісьменніцкі талент у выкарыстанні анафары, эпіфары і іншых стылістычных фігур.

Ключавыя словы: *аднародныя члены сказа, анафара, індывідуальнасць, параўнанне, паўтор, эпіфара.*

The article shows the features of Siargiej Grahowski's artistic style, analyzes the syntactic means used by the writer in the stories “Zone of Silence”, “Such blue snows”, included in the collection “Confession”. The structural and functional modifications of the constructions used in the mentioned works with homogeneous main and subordinate members of the sentence and constructions with comparison, as well as syntactic units with lexical repetition, are described. It also shows the writer's talent in the use of anaphora, epiphora and other stylistic figures.

Сёлета спаўняецца 110 гадоў з дня нараджэння Сяргея Грахоўскага (25.09.1913–11.12.2002), аўтара зборнікаў паэзіі “Дзень нараджэння” (1958), “Чаканне” (1960), “Асеннія гнёзды” (1982), “Верую” (1987), апавяданняў “Які вялікі дзень” (1966), аповесцей “Гарачае лета” (1974), “Ранні снег” (1975) і інш. Акрамя таго, С. Грахоўскі вядомы і як публіцыст, і як перакладчык на беларускую мову твораў А. Пушкіна, У. Маякоўскага, Я. Райніса, Р. Гамзатава і інш. У яго біяграфіі адлюстравалася адна з найбольш змрочных старонак гісторыі нашай краіны: у 1936 г. пісьменнік быў арыштаваны і пазбаўлены правоў на 10 гадоў. Вызвалены ў 1946 г., нядоўга працаваў настаўнікам ва Урэцкай СШ Слуцкага раёна. 19 мая 1949 г. зноў арыштаваны і рэабілітаваны толькі ў 1955 г. Пра перажытыя жахі, цяжкасці і несправядлівасці расказаў у аўтабіяграфічных аповесцях “Зона маўчання” і “Такія сінія снягі”, якія ўвайшлі ў зборнік “Споведзь” (1990).

Своеасабліва падыходзячы да мастацкага раскрыцця абранай тэмы, С. Грахоўскі рэалізаваў усе адметнасці свайго праявіўшага таленту. Яго стыль вызначаюць перш за ўсё драматызм, аналітызм і лірычнасць. Так, драматызм у паказе падзей паглыбляецца за кошт аналітычнага іх апісання, адлюстравання жорсткіх абставін і разнастайных падзей, іх аўтар падае праз сваё ўспрыманне, выступаючы адначасова і апавядальнікам, і героем. Аналітызм узмацняецца дзякуючы глыбокаму псіхалагізму, які прадугледжвае не змяненне і развіццё характараў, а нібы паступовае іх напаўненне. Гэтая асаблівасць творчай манеры дазваляе пісьменніку выразна паказаць чалавечыя пачуцці, унутраны свет зняволеных, матывы іх паводзін і ўчынкаў. Таму названыя творы вызначаюцца своеасаблівымі сюжэтам і кампазіцыяй: персанажы паказаны ў такіх умовах,

пастаўлены ў такія абставіны, што раскрываюцца не столькі з боку ўчынкаў, колькі праз багаты свет пачуццяў і думак. Лірызм індывідуальнага стылю праявіўся перш за ўсё ў стварэнні пейзажных замалёвак, вобразаў прыроды, якія садзейнічаюць перадачы думак і пачуццяў героя. Прырода наводзіць апошняга на роздум, выклікае ўспамін. Паказаная пераважна змрочнымі фарбамі, яна нібы яшчэ раз падкрэслівае цяжкае фізічнае і маральнае становішча асобы і спачувае ёй: *Наўкол стаяла змрочная, калматая тайга. Каля самай вахты гайдаліся векавыя елкі, сыталі пажоўклае лісце старыя каравыя бярозы, дрыжалі скрываўленым лісцем асіны на фоне цёмнага хвойніку* (с. 136)¹.

Паколькі творчай індывідуальнасці пісьменніка ўласціва паўната перадачы ўсяго, што бачыць і перажывае герой-аўтар, С. Грахоўскі часта выкарыстоўвае спецыфічны спосаб афармлення чужой мовы – канструкцыі няўласна-простай мовы: *Яшчэ верылася, што пераканануюца ў маёй невінаватасці і пусяць дамоў. А там мая маладзенькая жонка з дня на дзень чакае дзіцяці. Як яна? Што з ёю? Хто ёй дапаможа?* (с. 50); *Мартынюк і Самойлік просяць памагчы. Што тут зробіш? Адзіны паратунак – падсекчы бярозу і паспець адскочыць, пакуль упадуць усе счэпленыя дрэвы. А калі не паспееш? Рызыка. Чым я, уласна кажучы, рызыкаю? Жыццём? А навошта яно, каму патрэбна?* (с. 133). Афармленыя пераважна ў форме пытальных сказаў, такія канструкцыі перадаюць перажыванні героя.

Сяргей Грахоўскі, спалучаючы ў творах і грамадскія, і асабістыя матывы, паказвае, што ў той

¹ Тут і далей прыклады з пазначэннем старонкі ў дужках падаюцца паводле: Грахоўскі, С. Споведзь : аповесці і вершы / С. Грахоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 399 с.

жудаснай рэчаіснасці, тым не менш, захоўваліся найлепшыя чалавечыя якасці: дабрыня, шчырасць, спагадлівасць, узаемавыручка. І дасягаецца гэты паказ разнастайнымі, асабліва сінтаксічнымі, моўна-выяўленчымі сродкамі, дзе найбольш частымі выступаюць складаныя паводле структуры шматкампанентныя канструкцыі, якія прысутнічаюць не толькі ў тэкстах-разважаннях, але і ў тэкстах-апаবাদаннях і апісаннях: *Ён [Цымбалюк] з санітарнаю сумкаю хадзіў на лесапавал, бо няшчасныя выпадкі здараліся кожны дзень; пад спіленае дрэва траплялі не надта спрытныя, нявопытныя лесарубы, некаторыя наўмысна канчалі свае пакуты пад зваленаю бярозаю ці асінаю* (с. 124).

Сярод элементаў ускладнення ў простых сказах (або прэдыкатыўных частках складанага сказа) асаблівай частотнасцю вызначаюцца аднародныя члены сказа. Пры гэтым пісьменнік нярэдка ўводзіць у сінтаксічную адзінку некалькі радоў аднародных членаў. Так, у сказе *У сталярні чырвонадрэўшчыкі і мастакі-рэзчыкі па спецаказках робяць паліраваную, з прыгожымі інкрустацыямі мэблю, плінтусы, панэлі для кабінетаў ГУЛАГа, выражаюць шахматныя фігуры, лыжкі, точаць гузікі* (с. 124) уключаны як аднародныя не толькі дзейнікі і выказнікі, але і даданыя члены сказа – дапаўненні і азначэнні, што робіць апісанне больш вобразным, багатым на дэталі. Што да асобных членаў сказа, то ў праявітых творах найчасцей фігуруюць сказы з аднароднымі выказнікамі. Звязаныя пераважна бяззлучнікавай сувяззю, апошнія дазваляюць больш дакладна перадаць, у прыватнасці, фізічныя дзеянні арыштаваных асоб у заключэнні: *Летам брыгада касіла* (тут і далей вылучана намі. – А. М.) *сена для конбазы, ставіла стагі на ўзбярэжжы ціхай лясной ракі Кержанец* (с. 194). Стылістычнай насычанасцю вызначаюцца і аднародныя выказнікі, выражаныя дзеясловамі са значэннем ‘стан як працэс’, асабліва калі апісваюцца нечалавечыя, цяжкія ўмовы працы: *Загрузіўшы два эшалоны, людзі валіліся з ног, засыналі на хаду, ламаліся і падалі пад цяжарам сырых шпал, не здалелі ўскаціць даўжэзнае бярвяно...* (с. 108). Пры апісанні прыродных з’яў аўтар выкарыстоўвае аднародныя выказнікі са значэннем прыметы як працэсу: *Сонца ў зіхоткім небе пералівалася растопленым металам, сляпіла вочы і смаліла бязлітасна* (с. 36). Ёсць і аднародныя выказнікі, выражаныя дзеясловамі са значэннем мовы і думкі: *Усе гаварылі, успаміналі допыты, спрабавалі жартаваць, а на душы ў кожнага былі змрок і адчай* (с. 67–68). Кожны з выказнікаў-дзеясловаў нібы ўдакладняе, пашырае семантыку папярэдняга кампанента.

Як аўтарскую адметнасць варта разглядаць канструкцыі, у якіх аднародныя выказнікі звя-

заны злучальнай сувяззю. Пашыраны сродак гэтай сувязі – спалучальны злучнік *і* – знаходзіцца паміж аднароднымі часткамі састаўных іменных выказнікаў, выражаных якаснымі прыметнікамі ці дзеепрыметнікамі, якія выразна перадаюць стан асобы або пэўнага аб’екта: *Я выйшаў усцешаны і рады* (с. 94); *У вайну нават сонечныя дні здаваліся змрочнымі і чорнымі* (с. 132).

Сустрэкаюцца ў зборніку і канструкцыі з аднароднымі дзейнікамі. Такія лексічныя адзінкі выражаюцца пераважна адушаўлёнымі ўласнымі назоўнікамі і выконваюць пералічальную функцыю: *Апынуліся на адных нарах Сымон Баранавых і Барыс Мікуліч, Янка Скрыган і Міхась Багун, Уладзімір Хадыка і Васіль Шашалевіч, Сяргей Ракіта і Станіслаў Шушкевіч, Алесь Розна і Сяргей Знаёмы, Зяма Півавараў і Змітрок Астапенка, Алесь Пальчэўскі і Сымон Куціцкі, былы дырэктар Дома пісьменніка Васіль Залуцкі і начальнік Галоўліта Аляксандр Якішэвіч, яўрэйскі праяік Шыман Гарэлік, ды хіба ўсіх успомніш і пералічыш?* (с. 63).

Выражаныя неадушаўлёнымі назоўнікамі аднародныя дзейнікі звычайна ўжываюцца ў канструкцыях, што складаюць апісанне месца побыту і працы зняволеных: *Да жылой зоны прымыкае вялікі сталярны цэх, некалькі сушылак драўніны, кухня, склад піламатэрыялаў і гатовай прадукцыі, наступныя – зона швейнай фабрыкі* (с. 176).

Спецыфіку семантычнага ўжывання як аднародных лексем – назоўнікаў адушаўлёных і неадушаўлёных, уласных і агульных – аўтар перанёс і на аднародныя дапаўненні: *Неўзабаве выклікалі на этап Мяжэвіча, Такарчука, былога артыста Антона Згіроўскага і выкладчыка Платона Жарскага* (с. 83); *Былі ж нармальнымі хлапчукамі, акцябратамі і піянерамі, вучыліся і чыталі Пушкіна і Гоголя, Горкага і Гайдара* (с. 90); *Амаль усе зняволеныя, сцяўшы зубы, з апошніх сіл пілавалі, грузілі авіяфанеру і баланс на цэлюлозу, прыклады для аўтаматаў, дровы і шпальнік* (с. 119).

Моўнае майстэрства Сяргея Грахоўскага праявілася і ў выкарыстанні аднародных азначэнняў. Пры гэтым пісьменнік уводзіць у тэкст пераважна недапасаваныя азначэнні, якія дазваляюць больш поўна апісаць знешні выгляд і асабістыя якасці асобы: *Соф’я Іванаўна была ў нас увасабленнем чысціні, жаночкасці і прыгажосці* (с. 119). У апісаннях сустракаюцца рады аднародных членаў, дзе ўжываюцца недапасаваныя азначэнні побач з дапасаванымі, што таксама садзейнічае сістэматызацыі падобнага апісання: *Медсястрою і кухаркаю была сівенькая, у вялікіх акулерах інтэлігентная Валянціна Міхайлаўна* (с. 94). Нярэдка ў такіх канструкцыях выкарыстоўва-

юцца памяншальна-ласкальныя формы іменных часцін мовы, якія яшчэ раз падкрэсліваюць добразычлівыя, спагадлівыя адносіны героя-аўтара да названых асоб: *І пайшлі ў зону ў прыгожых сукеначках, жакеціках і чаравічках пераважна маладыя, яшчэ не злінялыя ў камерах прывабныя маладзіцы і зусім юныя дзяўчаты* (с. 163). Афармляецца рад аднародных азначэнняў і як адасобленых, што адносяцца да асабовага займенніка і займаюць прэпазіцыйнае становішча: *Сярэдняга росту, крутапечы, кучаравы, губасты, суровы з выгляду, у блакітнай, ссунутай на вочы чэкіскай фуражцы, ён [Цокур] быў ці не найлепшы з усіх папярэдніх начальнікаў* (с. 180). Такія канструкцыі таксама садзейнічаюць больш падрабязнаму апісанню знешнасці асобы.

Аналагічную функцыю – дэталізацыі апісання – выконваюць і аднародныя акалічнасці. Сярод іх асабліва частымі выступаюць акалічнасці месца, выражаныя назоўнікамі з прыназоўнікам, што паўтараецца некалькі разоў: *З вучэбных палігонаў, з летніх лагераў, з пагранічных застаў везлі і везлі ў турму і “амерыканку” камкораў, камдзіваў, палкоўнікаў і маёраў* (с. 59); *Прышла пара вывозіць арыштантацкую прадукцыю на будоўлі, на шахты, на заводы, у нейкія далёкія гарады...* (с. 103). Аналагічную марфалагічную структуру маюць акалічнасці мэты і прычыны: *Так мы і прыехалі ў сцюдзёную заснежаную тайгу на пакуты і на пагібель* (с. 78); *Ад сцюжы, голаду і непасільнай работы, асабліва грузіны і малдаване, падалі на хаду* (с. 112). Злучнік і – найбольш часты сродак злучальнай сувязі і паміж аднароднымі акалічнасцямі спосабу дзеяння, выражанымі прыслоўямі: *У нашым спектаклі яна [Яцэвіч] вельмі натуральна і працула іграла маці Крэчата* (с. 94). Нярэдка ў рад аднародных акалічнасцей спосабу дзеяння, акрамя прыслоўяў, уведзены дзеепрыслоўі, што таксама садзейнічае больш дэталёвай характарыстыцы пэўнага персанажа: *Сёрбаў ён [малдаванін Рубежу] баланду неяк далікатна, не хапаючы, не давячыся* (с. 113).

Аднародныя члены сказа рэалізуюць у мастацкім тэксце шматлікія стылістычныя функцыі. Пісьменнік афармляе такія кампаненты ўскладнення або як рад адкрыты, выкарыстоўваючы часцей за ўсё бяззлучнікавую сувязь ці злучнікі *і, або, і – і, то – то* (Працаваў [Шашалевіч] там **то** ў бухгалтэрыі, **то** ў санчасці рэгістратарам, с. 79), або як рад закрыты (Вайна забірала сваю даніну **не толькі** ў акопах, **а і** тут, у глыбокім тыле, с. 135).

Вялікую ролю ў раскрыцці аўтарскай задумы адыгрываюць сінтаксічныя адзінкі, што ўключаюць паўторныя словаформы з аднолькавым лексічным нападзеннем. Так, у аповесці “Зона маў-

чання” ёсць нават назва раздзела з аналагічнай структурай “*Этапы, этапы, этапы...*” (с. 158). Акрамя таго, дзеля актуалізацыі дапускаецца паўтор дзейніка і дапаўнення, выражаных асабовым займеннікам: *Туманным адліжным надвечоркам дзяжурны прывёў мяне ў маленькі цёмны пакойчык Надзеждзіна. Па дарозе ніяк не мог здагадацца, чым я правініўся і якая кара чакае мяне* (с. 149). Неаднаразовае ўжыванне згаданага кампанента дазваляе пісьменніку акцэнтаваць увагу чытача на суб’екце апісання, які адначасова з’яўляецца і апавядальнікам. Вылучальна-акцэнтную функцыю выконвае такі паўтор і ў рэпліцы Дамброўскага: *У абед адчыніліся дзверы, на парозе чалавек гадоў трыццаці пяці падняў рукі і закрычаў: “Ура! Таварышы! Я жыву. Я самы шчаслівы чалавек”* (с. 76). Варыянтам такіх сказаў выступаюць сінтаксічныя адзінкі з паўторам членаў сказа, выражаных агульнымі назоўнікамі. Так, каб адлюстраваць адпаведны стан асобы ў зняволенні, дзе час цягнецца вельмі марудна, С. Грахоўскі стварае кантэкст з паўторам кампанентаў *дзень і ноч*, ужывае прыслоўе *зноў*: *Нават на мулкіх нарах у настылай палатцы страшна ўспомніць маю адзіночку, несупынены трохмесячны канвеер – **ноч і дзень**, зноў **ноч і дзень**, калі страчана адчуванне часу, рэальнасці, а бяссонне пад невыносным прэсам пагроз, здаекаў, цынічных зняваг некалькіх змен следчых даводзілі да галюцынацый* (с. 21).

Сустрэкаецца як кантактны, так і некантактны паўтор двух выказнікаў, які звычайна служыць для выражэння семантычнага значэння працягласці дзеяння або стану як працэсу: *Ішлі, ішлі і нарэшце прыбіліся да агароджы* (с. 8). У некаторых выпадках падобныя сінтаксічныя канструкцыі ў пэўнай ступені фармальныя, бо за кошт паўтору праявіць паказвае марнасць, дарэмнасць падобных дзеянняў: *Многія з нас панеслі на УРЧ заявы з просьбаю адправіць на фронт, пісалі лісты “любімаму і роднаму бацьку, правадыру і настаўніку Іосіфу Вісарыёнавічу Сталіну”, пісалі Варашылаву, Калініну і Молатаву, наіўна верылі, што нашы “слязніцы” дойдучь, што іх прачытаюць, навераць нашай addанасці Радзіме, гатоўнасці абараняць яе да апошняй кроплі крыві* (с. 118).

Паўтор дадзеных членаў сказа ў аповесцях таксама выступае ў выдзяляльна-акцэнтнай функцыі і служыць для падкрэслівання семантычна важнага для паведамлення моўнага элемента. Так, гэта могуць быць дапасаваныя азначэнні, выражаныя займеннікамі розных разрадаў: *Нават асілак пры **тых** харчах, у **тых** умовах і пры нечалавечых нормах больш трох гадоў не вытрымліваў* (с. 28); *На волі ледзь не кожны дзень хадзіў каля гэтага будынка, таямнічы страх апа-*

ноўваў і тады, але не мог уявіць, **якія жахі, якая жорсткасць і якое** зварынае беззаконне пануе за яго сценамі (с. 53). Акалічнасць-паўтор пісьменнік звычайна афармляе як сінтаксічную анафору – паўтор у пачатку прэдыкатыўных частак як простых няпоўных сказаў у саставе складанага, за кошт чаго эмацыянальна падкрэсліваецца слова, якое паўтараецца: **Там іншы свет, там воля, там** шчаслівія людзі (с. 72); **Зноў** пераклічка, **зноў** адно і тое: прозвішча, імя, па бацьку, год нараджэння, артыкул, тэрмін (с. 66).

Майстэрства Сяргея Грахоўскага праявілася таксама і ў выкарыстанні іншых прыёмаў вылучэння семантычна важнага кампанента за кошт паўтору. Часты паўтор кампанентаў у канцы сказаў – эпіфара, якая таксама падкрэслівае пэўнае слова: *Слухалі яе [Варламаву] і забываліся, хто мы, што мы, дзе мы* (с. 143). Семантычнае ўзмацненне пэўнай словаформы рэалізуе і кампазіцыйны стык – экспрэсіўная фігура, у якой канец аднаго сказа паўтараецца ў пачатку другога: *Гэтае веданне прыйшло цяпер, а тады? Тады на найўнасці ў нешта верылі і пакорліва ішлі на пакуты* (с. 65). Дапускае пісьменнік і паўтор службовых часцін мовы, у першую чаргу прыназоўнікаў, асабліва калі трэба падкрэсліць семантыку кожнага з аднародных членаў: *Так я з ім [Шашалевічам] ніколі больш і не спаткаўся, а расказаць пра трагічны лёс гэтага чалавека выключнай даброты, таленту і сумлення на праву памяці, на абавязку апошняга сведкі я павінен* (с. 77).

Разнастайныя стылістычныя функцыі рэалізуе і яшчэ адзін пашыраны элемент ускладнення – параўнанне. Параўнальныя звароты, паводле складу як простыя (адно слова), так і складаныя (словазлучэнні і сказы), раскрываюць змест асобных кампанентаў сказа і таксама садзейнічаюць больш дэталёваму, вобразнаму кантэксту. З дапамогай параўнальных канструкцый С. Грахоўскі стварае, напрыклад, яскравае апісанне стану арыштаваных знакамітых людзей як ворагаў, як здраднікаў, якіх канваіры вядуць да месца зняволення: *Ідзём моўчкі, як пахавальная працэсія, толькі часам уздыхаюць і войкаюць старыя, а іх у хвост і ў грыву падштурхоўваюць прыкладамі* (с. 8); *Ідзём моўчкі, нібы на ўласных хаўтурах* (с. 17). Пісьменнік шырока выкарыстоўвае параўнальныя звароты дзвюх разнавіднасцей – параўнальна-раўналежныя звароты, якія не маюць метафарычнасці: *Я чакаў заходу сонца, як некалі першага спаткання* (с. 120); вобразныя параўнальныя звароты, якія метафарычна характарызуюць пэўны аб'ект праз супастаўленне з іншым аб'ектам на аснове агульных прымет: *На небе – ні воблачка, ні хмурынкі, наветра гайдаецца, як растопленае шкло* (с. 42). Акрамя таго, у аповесцях пераважаюць параўнанні, што паясняюць

дзейслоў, асабліва часта са значэннем 'стан аб'екта ці змена прыметы або стану': *Так і жывуць на высокіх акладах, кормяць сям'ю асобымі пайкамі, і разыходзяцца ад іх, як магнітнае поле, нябачныя стрэлы страху* (с. 277).

Дзейслоўныя параўнанні афармляюцца і як даданыя часткі складаназалежнага сказа, што ўяўляюць сабой пераважна двухсастаўныя кантэкстуальна няпоўныя сказы, звязаныя злучнікамі як і размешчаныя пасля галоўнай часткі. Яны выконваюць функцыю акалічнасці спосабу дзеяння: *Асаблівае ажыўленне настае за гадзіну да абеду: усе снуюць, як галодныя драпежнікі ў клетках* (с. 72).

У тэксты аповесцей пісьменнік уключае і прыметнікавыя параўнанні, якія паясняюць у асноўнай частцы прыметнікі і выражаюцца адзіночнымі назоўнікамі таксама і са злучнікамі як: *У двары следчага корпуса стаіць круглая, як вадакачка, з шэрага бетону, з маленькімі закратаванымі акенцамі ўнутраная турма* (с. 49). З дапамогай прыметнікавых параўнанняў, асабліва калі яны з'яўляюцца шматкампанентнымі, праявіліся па-мастацку ўдала стварае яркі кантэкст, дзе мае месца параўнанне рэалій турэмнага жыцця з рэаліямі мірнымі: *З ізалятара вывелі чалавек пятаццаць, абадраных, абшарпаных, бледных, як бульбяныя парасткі ў склепе, адказчыкаў* (с. 85). Паясняюць такія параўнанні і прыметнікі са значэннем 'колер і яго адценні', прычым прыметнікавыя параўнанні нярэдка ўключаюць назоўнікі ва ўскосным склоне: *Ад полымя снег і твары арыштантаў чырвоныя, як на пажары, і навакольны замецены і заінелы лес здаецца ружовым і хісткім* (с. 15).

Сустрэкаюцца выпадкі ўжывання сінтаксічных канструкцый, дзе параўнанні паясняюць прыслоўе – пераважна азначальнае якаснае. Такія параўнанні характарызуюць названыя прыслоўем прыметы дзеяння са значэннем 'перамяшчэнне ў прастору'. Напрыклад, у сказе *Ішлі доўга, як сляпыя* (с. 69) параўнанне як сляпыя паясняе прыслоўе доўга, што больш вобразна характарызуе стан зняволеных па дарозе ў турму, дзе крокі ўлева або ўправа лічыліся ўцёкамі, за што маглі і расстраляць.

Такім чынам, для пісьменніцкага адлюстравання абранай тэмы ў аповесцях зборніка "Споведзь" Сяргей Грахоўскі нярэдка выкарыстоўвае шматкампанентныя складаныя сінтаксічныя канструкцыі, сярод якіх частотнасцю вылучаюцца канструкцыі з аднароднымі членамі сказа і з лексічнымі паўторамі членаў сказа, а таксама параўнальныя звароты. Такія сінтаксічныя адзінкі вызначаюцца функцыянальнай шматпланавасцю і служаць для перадачы разнастайных семантычных адценняў.

Аляксей СОЛАХАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Барыс КРУК,
кандыдат філалагічных навук

СЛОВАТВОРЧАСЦЬ НІНЫ МАЦЯШ

ДА 80-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ

УДК 811.161.3'373

У артыкуле разглядаюцца індывідуальна-аўтарскія неалагізмы, зафіксаваныя ў тэкстах паэтычных твораў Ніны Мацяш, аналізуюцца спосабы іх утварэння. Выяўлена 30 спосабаў словаўтварэння. Гэта значна больш, чым апісана ў граматыках.

Ключавыя словы: *індывідуальна-аўтарскі неалагізм, спосаб словаўтварэння, словаўтваральнае значэнне, утваральнае слова.*

The article examines the individual author's neologisms recorded in the texts of the poetic works Nina Matyash, analyzes the ways of their formation. 30 ways of word formation have been identified. This is significantly more than described in the grammars.

Творчасць кожнага сапраўднага пісьменніка вызначаецца моўнымі адметнасцямі. У паэзіі Ніны Мацяш (20.09.1943–19.12.2008) адна з такіх асаблівасцей – выкарыстанне індывідуальна-аўтарскіх слоў, якія арганічна ўплятаюцца ў змест паэтычнага твора і гавораць пра тонкі мастацкі і моўны густ аўтара. “Ніна Мацяш, – адзначае М. Новік, – вылучаецца сваім творчым падыходам да слова, смелым абнаўленнем ягонага зместу і формы. Аналіз мовы яе твораў сведчыць, што пісьменніца свядома ўжывала... наватворы... з прадуктыўнымі ў беларускай мове суфіксамі” [6, с. 40]. Падборка з 32 індывідуальна-аўтарскіх дзееспрыметнікаў з суфіксам *-л-* пацвярджае “чуйнасць аўтаркі да слова свайго народа”, адкрывае яе “як рэфарматарку і творцу роднага слова, роднай мовы ў новым часе і прасторы” [6, с. 40].

Словатворчыя набыткі Ніны Мацяш яшчэ не былі прадметам спецыяльнага лінгвістычнага даследавання.

Мэта артыкула – з дапамогай метадаў словаўтваральнага аналізу, інтэрпрэтацыі, абагульнення і сістэматызацыі выявіць індывідуальна-аўтарскія неалагізмы (ІАН) у паэтычнай мове Н. Мацяш і прааналізаваць спосабы іх утварэння.

Найбольш прадуктыўным спосабам можна назваць суфіксацыю. Так часцей за ўсё ўтвараюцца ІАН-назоўнікі, сярод якіх вылучаецца колькасцю лексіка-семантычная група слоў з адцягненым значэннем.

ІАН-назоўнікі з суфіксам *-асць (-осць)* утвараюцца ад прыметнікаў і дзееспрыметнікаў, выступаючы са значэннем адцягненай прыметы якасці і ўласцівасці: *Так рады дружнай веснавосці вочы* [3, с. 52]; *Твая вясёлкавасць не ўскалыхне* [3, с. 76]; *Гатовасць ведаць усё і пра ўсё, / гатовасць усім памагчы* [5, с. 37]; *Ляці, мая мелодыйка, ляці! / Будзі сінічкаю дрымучасць неба* [4, с. 28]; *Знікомасць усмешкі* [5, с. 37]; *Я толькі праз яго [узнясенне] спасцігла / Мінальнасць*

хвілі [1, с. 39]; *барвяныя знакі тваёй няўзлюбнасці* [5, с. 26]; *Даруй мне полымнасць маю* [1, с. 32]; *3 горкіх хваляў перасцярогі / распрастанасць свайго сумлення* [5, с. 35]; *Распятасць – нязмерна вялікая плата / За ззянне душы?..* [2, с. 18]; *3 укарэненасці разлогай – / у яркую ўкаранаванасць* [5, с. 56]; *Няма ў ім [ліхтары] unpertасці – / ёсць unpertасць* [5, с. 25].

Пры ўтварэнні ІАН-назоўнікаў з суфіксам *-асць* нярэдка назіраецца разыходжанне семантыкі наватвора з семантыкай матываванага прыметніка: матываваны прыметнік атрымлівае новае, пераноснае значэнне непасрэдна пры ўтварэнні назоўніка. Яно ўзнікае дзякуючы магчымасцям прыметніка развіваць метафарычныя значэнні: *вясёлкавы* ‘які мае колер вясёлкі, шматкаляровы’ і *перан.* ‘поўны радасці, жыццярадасны’ – *вясёлкавасць* ‘жыццярадаснасць’; *дрымучы* ‘стары, густы, непраходны’ і *перан.* ‘ціхі, таямнічы’ – *дрымучасць* ‘цішыня, таямнічасць’ і інш.

Са значэннем стылістычнай мадыфікацыі ўжываюцца ІАН-назоўнікі з суфіксам *-от(а)*: *ліхота* (< *ліха*): *ліхота лёс людскі крышыла* [2, с. 76]; *пашанота* (< *пашана*): *Свет не варты пашаноты* [4, с. 440]; *тайнота* (< *тайна*): *Каб адчуць – зноў і зноў! – я магла / Наўзвышальную дзею тайноты / Уласнай злітнасці з гэтай зямлёй* [4, с. 449–450]. Са значэннем адцягненай прыметы якасці і значэннем фізіялагічнага стану чалавека ІАН-назоўнікі сустракаюцца не часта: *марнота* (< *марны*): *у шуканні Красы між марноты* [4, с. 447]; *весаюта* (< *весаіць*): *чым безаглядней тлум ды гамана, / тым водшыбней душа ад вesaюты* [5, с. 15].

ІАН-назоўнікі з суфіксам *-нн(е)*, які далучаецца да асноў дзеяслова на *-а*, маюць значэнне апрадмечанага дзеяння: *Ён [спакой], як бясцэнны дар, нясе / У плыні руху забыванне* [4, с. 16]; *І ты чыймусьці трудаванню ўторыш, / І хтось мацуе спраўджванне тваё* [4, с. 37]; *больш не трэба нам страчання* [4, с. 164].

ІАН-назоўнікі з ласкальным значэннем нярэдка ўтвараюцца ад назоўнікаў з адцягненым значэннем пры дапамозе суфікса *-ейк(а)*: *І не сканаць, і не забыць. / Ні апраўданнейка, ні рады* [4, с. 164]; *Матылёчак, летуценнейка дзіцячае!..* [2, с. 10]; *Што мінецца хмараў навісь – / Суцяшэннейка слабое* [4, с. 440].

Пры ўтварэнні ІАН-прыметнікаў шырока выкарыстоўваецца суфікс *-лів-*. Ён далучаецца да асноў назоўніка і надае прыметніковым утварэнням значэнне 'які характарызуецца тым, мае ўласцівасці таго або схільны да таго, што названа ўтваральным словам': *тое злавеснае, смяртлівае зелле* [5, с. 36]; *азывае яго мая светлая падзячлівая згадка* [5, с. 122]. Пры далучэнні суфікса *-лів-* да асноў дзеяслова ІАН-прыметнікі набываюць значэнне 'схільны да дзеяння, названага ўтваральным словам': *Апеклівая сляза / на шчацэ старасці адзінокай* [5, с. 52].

ІАН-прыметнікі з іншымі суфіксамі ўтвараюцца не так часта: *адзіножны* (< *адзіноч(а) + -н(ы)*): *І збаўлены ад адзіночнай мукі* [4, с. 153]; *уваскрасальны* (< *уваскраса(ць) + -ль|н(ы)*): *З блакіту задыхаецца зямля... / Ды ліўні ўваскрасальныя ўсё міма* [3, с. 75].

ІАН-дзеясловы Н. Мацяш утварае ад розных часцін мовы пры дапамозе суфіксаў *-і-* (*-ы-*), *-е-*, *-ава-*, *-а-*: *відушчыць* 'рабіцца відушчым', *гусціць* 'рабіць густым': *Над кажанамі, што гусцілі змрок, / Усходзіла гарачай чыстай зоркай / Матчына мова, – І відушчай зрок* [1, с. 25]; *водарыць* 'распаўсюджваць водар': *Вецер водарыць упарта / Першацвэтаваю цнотай* [4, с. 440]; *кужэльніць* 'станаўіцца кужэльным, падобным на кужаль': *Меркнуць апошнія зоркі, кужэльніць ўсход...* [5, с. 31]; *земнаваць* 'хадзіць па зямлі': *А мы жывём, адно пакуль зямнуем* [2, с. 63]; *цік-такаць* 'выдаваць гукі *цік-так*': *Цік-такае гадзіннік* [3, с. 55].

Прыслоўі ўтвараюцца ад прыметнікаў пры дапамозе суфікса *-а*: *Агеньчык нечае душы спагадлівай / Выратавальна ў вочы зазірнуў* [4, с. 13]; *Калі дзень усміхнуўся вяснова* [4, с. 49]; *Бяда вяшчунна пратрубіла* [4, с. 114]; *Нібы два пялёстачкі, тонем / У галавакружна расчыненых сонечных тонях* [4, с. 110].

Індывідуальна-аўтарскія суфіксальныя безасабова-прэдыкатывыя словы ўтвараюцца двума шляхамі:

а) ад прыметнікаў пры дапамозе суфікса *-а* са словаўтваральным значэннем 'пра стан паводле прыметы, названай утваральным словам': *песенна* 'пра песенны настрой' (< *песенны*): *Адзіна тут, / У Любасці дзяржаве, / І ўтульна мне, / І вольна мне, / І песенна* [2, с. 73];

б) ад назоўнікаў пры дапамозе суфікса *-на* са словаўтваральнымі значэннямі: 'пра наяўнасць (вялікую колькасць) таго, што называе

ўтваральнае слова': *Я ў сад хачу! / У той прасторны сад, / Дзе вішанна, і яблычна, і грушна* [3, с. 84]; 'пра стан паводле прыметы таго, што названа ўтваральным словам': *Цяпер зноў любам, мёдна мне* [3, с. 242].

Ярка прымета ідыястылю Н. Мацяш – **нуль-суфіксальныя** ІАН, матываваныя дзеясловамі і прыметнікамі. Аддзеяслоўныя назоўнікі маюць значэнне адцягненага дзеяння або стану: *Ты й тут, Адпомста!* [2, с. 73]; *Я не аддам цябе імгле зняверы* [4, с. 123]; *Прыгорбіла натома* [4, с. 153]; *Ён мой навекі – скарб пяшчоты гэтай, / Што мне ў суцеху ў смерці вырваў ты* [2, с. 46]. Адпрыметнікавыя ІАН-назоўнікі фіксуецца рэдка і маюць значэнне адцягненай прыкметы: *Падсвядомае мкненне тваё / Да гармоніі і дасканалля* [4, с. 49].

Часам Н. Мацяш ужывае **прэфіксацыю**, утвараючы словы розных часцін мовы, але часцей за ўсё – дзеясловы: *адвітаць* 'ажыццявіць дзеянне, названае словам *вітаць*, у адказ': *не ўсё, чым доля нас вітала, / З годнасцю мы ўмелі адвітаць* [4, с. 15]; *адшчыраваць* 'скончыць шчыраваць': *Адшчыравала радасці пчала* [2, с. 45]; *давымотваць* 'вымотваць дарэшты': *Не давымотвайце мне сілы* [2, с. 92]; *згорыць* 'пачаць зорыць' (< *зорыць*): *Агорне веснавося павеву – / І квеценню згорыць мусім, / Як абрыкосавае дрэва, / Прыручанае Беларуссю* [4, с. 340]; *прылюляць* 'супакоіць сябе, люляючы каго-н.': *Спі, мая донька, расінка малая. / Толькі табою свой боль прылюляю* [4, с. 162]; *узрунець*: *Як чыста ўзрунела трава!..* [4, с. 93].

Іншыя ІАН утвараюцца пераважна з прэфіксам *не-* (*ня-*), які надае ім супрацьлеглае значэнне ў адносінах да ўтваральных слоў: *І ў навадзі недабраты / Хоць зрэдзь чалавек чалавеку / Ёсць ласка жыцця* [4, с. 78]; *У несаступлівай журбоце* [4, с. 39]; *Белая поўня, якая / не патрапляе / заставацца святлівай / нефальшыва* [5, с. 52].

Нярэдка паэтэса звяртаецца да адной з разнавіднасцей **канверсіі – субстантывацыі** – пераходу ў разрад назоўнікаў слоў, што адносяцца да іншых лексіка-граматычных разрадаў. Часцей за ўсё адзначаецца субстантывацыя прыметнікаў, якія ўжываюцца пераважна як эмацыянальныя, эмацыянальна-ацэначныя, уласна-ацэначныя і псіхічныя паняцці: *злоснае* 'тое, што прасякнута злосцю, нядобразычлівасцю': *Ты мне не брат, ічанё рабое! – / Пачуў ён злоснае ў адказ* [1, с. 94]; *трывожнае* 'тое, што прасякнута трывогай, трывожнасцю': *Ды раптам сэрца працяло трывожнае: / А што, калі з дарогі хто зблудзіў* [4, с. 13]; *вінаватае* 'тое, што прасякнута пачуццём віны': *І чую вінаватае ў адказ: / – Нас абмінае радасць палахліва* [4, с. 22].

Асновасловаскладанне – аб'яднанне слова з асновай іншага слова (слоў). Так утвораны

ІАН-назоўнікі *небашацёр* ‘купал неба’: **Небашатра** палескага сацін [5, с. 73]; *крутабег* ‘імклівы бег’: *О ты, бяссмертны крутабег жыцця!* [2, с. 6]; *шчыравернасць* ‘шчырая вернасць’: *як хораша супадае / з пеўчым сэрцам матулі / рытм сэрца твайго – / шчыравернасцю роднай глебе рачыцкай...!* [5, с. 50].

Аднак часцей за ўсё асновасловаскладаннем утвараюцца ІАН-прыметнікі, маючы ў сваім складзе дзве або тры ўтваральныя асновы і выконваючы ролю эпітэтаў: *Ісці за рэхам, / Блізкім і загадкавым, / За водгуллем / Бяссмертна-жыватворнай музыкі* [4, с. 10]; *Абыякава атрэсі плечы / Ад гарачкава-пяшчотных рук* [1, с. 31]; **Непраглядна-чорная** вада, / *Натапыраная асакою* [4, с. 325]; *Як дзівосна туліцца гарачай ішчакою / Да шалёна-вясёлага твару завеі* [3, с. 55].

Як і іншыя пісьменнікі, Н. Мацяш нярэдка звяртаецца да **словаскладання**, утвараючы кампазіты розных часцін мовы, у т. л. назоўнікі, дзеясловы, прыслоўі: *З маёй далані ты садзьмі яго [дубовы лісток] сам / Без жалю-тугі* [4, с. 332]; *Не ты мяне любіш – / Жыццё мяне любіць, / Тваёю істотай вітае-галубіць* [3, с. 218]; *Зноўку ноч цыганкай каля ганка, / Зноў прыйшла прарочыць-варажыць* [3, с. 33]; *Я шукала чараўніцу, / Ах, шукала, / Каб мяне ад варання / Паратавала, / Каб яно штодня-штоночы / Не кружыла... [4, с. 36].*

Асноваскладанне + суфіксацыя – аб’яднаннем дзвюх уваральных асноў з дапамогай інтэрфікса і далучэннем да іх суфікса – утвараюцца пераважна кампазіты-прыметнікі з апорным кампанентам-дзеясловам і суфіксам -н-. Першы кампанент іх паходзіць ад асноў назоўнікаў або ад прыметнікаў: *Дакладнасць руху... азёрным чайкам волелюбным / Дадзена* [1, с. 12]; *Нявечнай у плоці / Чалавечай істоце / Самаруйнотаю / Не абвянчацца / З жывадзейнай святлотаю* [4, с. 386]; *Застаецца па нас – / напеўным / Лёгкім клёнікам – / цень радка. / Пад яго жыццяноснай галінкай / Пасвятлее хоць на краплінку* [4, с. 47]; *Паглянь, як спадарожнік... торыць / Свой мэтаносны шлях!* [2, с. 85]; *З нікчэмства быту – да святла, / Да святадарнага святла – / Узмах крыла!* [2, с. 57]; *Да ўласнатворнага святла – / Узмах крыла!* [2, с. 57].

Асноваскладанне + нульсуфіксацыя – аб’яднаннем дзвюх утваральных асноў з дапамогай інтэрфікса і далучэннем да іх нулявога суфікса пры адзіным націску. Прадуктыўны гэты спосаб пры ўтварэнні ІАН-прыметнікаў, апорны кампанент якіх выражаецца асновай назоўніка, а першы – асновай прыметніка або – радзей – назоўнікам: *дзіўназыкі* ‘які мае дзіўныя зыкі’: *А на кожным на лісточку, на зяліначцы / Дыяменцікам звісае па расіначцы, – / І прынада, і прытулле дзіўна-*

зыкае! [3, с. 95]; *кароткапёры* ‘які мае кароткія пёры’: [чайкі] *Над сметнікам крыкліва мітусяцца / І, нібы вераб’і кароткапёрыя, / Да хрыпу сварацца* [1, с. 12]; *сонцагаловы* ‘які мае галаву, як сонца’: *абдуванчык, / дзьмухавец, / малачайніка сонцагаловая* [5, с. 56]; *сумнавокі* ‘з сумнымі вачыма’: *А да ўсяго, / ты гэтакі сумнавокі / дасціпнік* [5, с. 42].

Кампазіты надаюць творам сцісласць і эмацыянальнасць.

Дэсуфіксацыя – скарачэнне суфікса ва ўтваральным слове. Утваральным звычайна выступае прыметнік, а ўтвораным – назоўнік: *безнадзея* (< *безнадзейны*): *У безнадзеі на краю – / Кажы ласкавыя мне словы, / Дары пяшчоту мне сваю* [4, с. 107]; *адначасе* (< *адначасны*): *Калі б прыйшоў ты на адно імгненне, / Такі, які з’явіўся ў адначасе* [4, с. 102]; *недасяжжа* (< *недасяжны*): *яны [юнак з юначкай] ужо ў недасяжжы / для косых позіркаў пракожных* [4, с. 270]; *непрагляддзе* (< *непраглядны*): *Хіба ж не гэта сведчыш Ты, прыходзячы / жывой і з непрагляддзя выраёвага?* [5, с. 22].

Прэфіксацыя + суфіксацыя – далучэнне да ўтваральнай асновы прэфікса і суфікса. У мове твораў Н. Мацяш гэты спосаб выкарыстоўваецца пры ўтварэнні назоўнікаў, прыметнікаў і дзеясловаў: *сузямельцы* ‘людзі, якія нарадзіліся на адной зямлі’: *Мае добрыя людзі, / Суайчыннікі, / Сузямельцы* [2, с. 55]; *бязжальны* ‘які не мае жалю’: *Вось гэтая смугою папяловай / у жмені часу на бязжальным ветры / згарання / на прэкрыжы любові, / надзеі, веры* [5, с. 17]; *адтаемніць* ‘зрабіць перастаць быць таемным’: *Тайнапіс лёсу, / каторы / спрабую адтаемніць* [4, с. 52]; *акрынічваць* ‘абмываць вадой крыніцы’: *Я ж чую, чую: плодная вада / Упарта акрынічвае карэнне / Маё* [2, с. 77]; *аявіць* ‘зрабіць што-н. явай’: *Наступнікі, нязнанья нам людзі, / Аявіць немагчымае цяпер* [2, с. 72]; *звысакароднець* ‘стаць высакародным’: *Ах, каб жа гліна чалавечая / ды не ўміналася ад ціскаў – / як бы заважаў сябе ты, / як бы звысакароднеў свет!* [5, с. 46]; *змалець* ‘зрабіцца малым, здзяцінець’: *Нашто ўзіраемся ў партрэт / Каханья, намі змаляваны? / Змалеў на ім уцехі свет, / Стускнелі фарбы ўмілавання* [4, с. 159].

Пры адсутнасці адпаведных дзеясловаў гэтым спосабам непасрэдна ад назоўнікаў і прыметнікаў, г. зн. праз ступень, утвараюцца многія дзеепрыметнікі: *асамотнены* і *насамотнены* (< *самотны*): *На асамотненай кручы / Лёс не дае халадзець: / Радасна і балюча / У вочы твае глядзець* [1, с. 24]; *Каб, насуперак слоце, / Насамотнены кут мой / Дзень цэлы / Быў узіхочаны сонцам* [3, с. 79]; *змазалелы* (< *мазаль*): *Выдатна патраплялі змазалелыя іх [бежанцаў ці эмігрантаў] рукі / Вытешчаць каву на план-*

тацых Бразіліі [3, с. 4]; ураселы (< раса): “Палюбі мяне, палюбі!..” – / Трапятнулі ўраселыя зёлкі [4, с. 88].

Пры **суфіксацыі + постфіксацыі** новыя словы ўтвараюцца шляхам далучэння да ўтваральных асноў фарманта, у склад якога ўваходзяць суфікс і постфікс. У паэтычнай мове Н. Мацяш найбольш пашыраныя суфіксальна-постфіксальныя дзеяслоўныя ўтварэнні – дэрываты з фармантам *-і-цца (-ы-цца)*: *магчыміцца* ‘рабіцца магчымым’: *Аж самому не верыцца, / як гэта ўласнай песні тваёй / магчыміцца / над заваламі бедаў адшукваць / і суцешваць / душу* [5, с. 41]; *нядзеліцца* ‘набываць адзнакі нядзелі’: *Прывід мары становіцца явай, / І нядзеліцца будні трыснёг* [4, с. 312]; *промніцца* ‘праяўляць уласцівасці промняў; прамяніцца’: *І промніцца над колам рук: / Бяссмертны ты, і я не ўмру* [2, с. 238]; *сутоніцца* ‘праяўляць уласцівасці сутоння; сутоньвацца’: *Сутоніцца, і лівень на двары / Панура, утрапёна ў шыбы плешча* [3, с. 19]; *шчодрыцца* ‘рабіцца шчодрым, праяўляць шчодрасць’: *Як шчодрацца блізкія вочы!* [1, с. 51].

Нярэдка Н. Мацяш звяртаецца да выкарыстання малапрадуктыўных і непрадуктыўных спосабаў, пры дапамозе якіх утвараюцца невялікія па колькасці групы аказіянальнай лексікі або адзінкавыя ІАН.

Зрашчэнне – безмарфемнае аб’яднанне двух слоў (*шматіншы* ‘які адрозніваецца шмат чым іншым’): *Купалка ў лузе / на цябе падобная – / не пыхай пры вышэйшасці над іншымі, / навагай да вышэйшасці шматіншай* [5, с. 47]; *гнеўна-абураны* ‘абураны гнеўна’: *Голас глыбокі, густы, грамавіты, / і пераймальна-тужлівы, і гнеўна-абураны* [5, с. 30].

Галафразіс – пераход раздзельнааформленай сінтаксічнай адзінкі ў цэльнааформленую лексічную адзінку з захаваннем кампанентнага парадку зыходнай сінтаксічнай канструкцыі і марфалага-сінтаксічных сувязей паміж кампанентамі: *І – “не цурайцеся мовы сваёй, / каб не ўмёрлі!” – гукае, / чвартуе зламыснае, / цяжкае тое прыспанне / наўздрыг, / на з-ні жывых-ані мёртвых-паўстанне* [5, с. 30].

Плюралізацыя – набыццё назоўнікам *singularia tantum* формы множнага ліку і змена значэння: *Налівайкі* ‘Налівайка і іншыя паўстанцы’: *А што з братчыкамі, / З “налівайкамі” аз у хаўрусе – / Ні пад агнём, ні пад кулямі / Не раскаюся!* [2, с. 60].

Сінгулярызацыя – набыццё назоўнікам *pluralia tantum* формы адзіночнага ліку і змена значэння: *нетра* ‘мноства, бясконцасць’ (< *нетры*): *Не заходзь, / Маё сонца, / За доўгія хмары маўчаньня, / Не дазволь ім / Зніжаць нябёсы / Над пакутнага роздзума нетрай* [4, с. 141].

Дэпрэфіксацыя – скарачэнне прэфікса ва ўтваральным слове: *дасканаліцца* (< */у-/дасканаліцца*): *Нарадзіўся тут і вырас / На гэтай праведнай зямлі, / Што ўсім нам дадзена навыврас, / Каб дасканаліцца маглі / Не ў спусташэнні, а ў любові* [3, с. 92].

Рэдуплікацыя – падваенне цэлага слова, асновы або кораня: *светла-светлы* ‘надта светлы’: *Купае сэрца светла-светлы шчэм* [2, с. 102]; *ледзьве-ледзь* ‘у значнай ступені ледзь’: *Над зямлёю ледзьве-ледзь світае* [4, с. 118].

Дэпрэфіксацыя + прэфіксацыя – замена ва ўтваральным слове прэфікса іншым прэфіксам: *узьяблы* (< *азьяблы*): *Знік цень. / І зноў на ўзяблую траву / Вярнуўся – свету хараство засведчыць* [4, с. 95].

Дэпарадыгматызацыя + парадыгматызацыя – замена адной парадыгмы скланення назоўніка другой: *птаха* (< *птах*): *Б’ешся, б’ешся, як сляпая птаха, / То аб неба, то аб камяні* [4, с. 138]; *матылька* (< *матылёк*): *Трапятлівая матылька, птушка пеўчая ручная* [5, с. 26].

Прэфіксацыя + нульсуфіксацыя – далучэнне да ўтваральнай асновы прэфікса і нулявога суфікса (*бяссілы* ‘які не мае сілы’): *Ах, каб жа можна было... / і маўчаць, і не вянуць душой ад абразы, / ад гневу бяссілага* [5, с. 31].

Прэфіксацыя + постфіксацыя – далучэнне да ўтваральнай асновы суфікса і постфікса: *ацяміцца* (< *цяміць*): *Ацяміся... Заплачаш горкагорка* [5, с. 27].

Зрашчэнне + суфіксацыя – безмарфемнае аб’яднанне слова і асновы слова і далучэнне да іх суфікса (*штоліпнёвы* ‘кожны ліпень’): *Будуць старэць сады / У штоліпнёвай задусе, / Стануць гады ў рады* [3, с. 50].

Галафразіс + канверсія (субстантывацыя) – пераход раздзельнааформленай сінтаксічнай адзінкі ў цэльнааформленую лексічную адзінку з захаваннем кампанентнага парадку зыходнай сінтаксічнай канструкцыі і марфалага-сінтаксічных сувязей паміж кампанентамі і перавод яе ў разрад назоўнікаў: *ўлюбёны-ў-поле* ‘той, хто ўлюбёны ў поле’: *Услухоўваюцца, / азіраюцца вокал заклапочаныя, / сіратлівыя нівы й ніўкі Твае, / выглядаюць / Улюбёнага-ў-поле* [5, с. 23].

Прэфіксацыя + суфіксацыя + постфіксацыя – далучэнне да ўтваральнай асновы фарманта з прэфіксам, суфіксам і постфіксам: *адтайнавацца* ‘перастаць быць тайнай’: *Там / адтайнуецца ўся патаёма / Заломаў лёсу і цярпення дар* [4, с. 37]; *выярчыцца* ‘зрабіцца больш яркім’: *Бярэ за плечы з ночы маразок, / Каб выявіўся іншы свету бок, / Каб выярчылася яго аснова* [5, с. 76]; *прыластаўчыцца* ‘надысці, прыляцець ластаўкай’: *Яшчэ прыластаўчыцца / наша свята, / Яшчэ прытульна будзе / люду ў ім* [4, с. 448].

Прэфіксацыя + дэсуфіксацыя + суфіксацыя – скарачэнне ва ўтваральнай аснове суфікса і далучэнне да яе прэфікса і іншага суфікса: *злегкаважыць* ‘зрабіць легкаважным’ (< з- + *легкаваж/н/(ы) + -ы(ць)*): *Як абыходзіцца з ім [скарбам], каб / Не злегкаважыць і не страціць / Дачасна?* [1, с. 26–27]; *прасвітаніць* ‘зрабіць світанкам’ (< пра- + *світан/ак/ + -і(ць)*): *Хто прагне прасвітаніць змрок – / нясеш, малітвай перавіты, / як цяга, як тарчу – свой снапок, / натомленая жнейка жыта* [5, с. 28].

Прэфіксацыя + апакопа + суфіксацыя – немарфемнае скарачэнне канца ўтваральнай асновы і далучэнне да яе прэфікса і суфікса: *запанядзелены* ‘які мае прыкметы панядзелка’ (< за- + *панядзел/ак/ + -ен(ы)*): *І нядзеля / Запанядзелена* [4, с. 27]. Слова ўтворана праз ступень: *панядзелак* → [*запанядзеліць*] → *запанядзелены*.

Прэфіксацыя + асноваскладанне + суфіксацыя – аб’яднанне пры дапамозе інтэрфікса дзвюх утваральных асноў і далучэнне да іх прэфікса і суфікса: *зыншапланечаны* (< з- + *інш(ая) + -а- + планет(а) + -ан(ы)*): *Зыншапланечаныя* ўласнымі абдымкамі [4, с. 270].

Зрашчэнне + дэсуфіксацыя + суфіксацыя – безмарфемнае аб’яднанне двух слоў, скарачэнне суфікса ў асноўным кампаненце і далучэнне да скарачанай асновы іншага суфікса: *разназаўсёдны* ‘дадзены раз і назаўсёды’ (< раз + *назаўсёд/ы/ + -н(ы)*): *Адроду – / чулыя вагі / з разназаўсёднай перавагаю міласэрнай* [5, с. 39].

Прэфіксацыя + асноваскладанне + суфіксацыя + постфіксацыя – аб’яднанне пры дапамозе інтэрфікса дзвюх утваральных асноў і далучэнне да іх прэфікса, суфікса і постфікса: *адцёмравеіцца* ‘скончыць веяць цёмрай’: *Адцёмравеіцца* світанак [2, с. 28].

Прэфіксацыя + дэпостфіксацыя + дэсуфіксацыя + суфіксацыя – скарачэнне ва ўтваральнай дзеяслоўнай аснове постфікса і суфікса і далучэнне да скарачанай асновы прэфікса і іншага суфікса: *нераскайна* ‘не раскайваючыся’: *Нераскайна / Высокую цэннасць / Надавала сама / І парывунаму кроку насустрач, / І загойнаму слову* [4, с. 65].

Такім чынам, у мове паэтычных твораў Ніны Мацяш пры ўтварэнні індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў выкарыстана 30 спосабаў словаўтварэння: 13 чыстых, або аднасродкавых, 10 двух-, 5 трох- і 2 чатырохсродкавыя. Гэта сведчыць пра добрае валоданне паэтэсай словаўтваральнай сістэмай беларускай мовы і пра творчае карыстанне ёю. За кошт ІАН пашыраюцца межы ўласнага слоўніка Ніны Мацяш. Наватворы дапамагаюць зрабіць паэтычны радок ёмістым, дакладным і эмацыянальным.

Спіс літаратуры

1. **Мацяш, Н.** Поўны келіх / Н. Мацяш. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 63 с.
2. **Мацяш, Н.** Шчаслівай долю назаві... / Н. Мацяш. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 110 с.
3. **Мацяш, Н.** Паміж усмешкай і слязой / Н. Мацяш. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 301 с.
4. **Мацяш, Н.** Душою з небам гаварыць / Н. Мацяш. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 462 с.
5. **Мацяш, Н.** У прыгаршчах ветру / Н. Мацяш. – Мінск : ЛіМ, 2009. – 143 с.
6. **Новік, М.** “Дух бачыць далей і глыбей, чым зрок...”: Слова Ніны Мацяш у кантэксце праблемаў сучаснай лексікалогіі і лексікаграфіі / М. Новік // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі : зб. навук. арт. : у 2 ч. – Брэст : Альтэрнатыва, 2012. – Ч. 2. – С. 39–43.

Артыкул падрыхтаваны ў межах Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Грамадства і гуманітарная бяспека беларускай дзяржавы” на 2021–2025 гг. (дзяржрэгістрацыя № 20211115).

Умовы апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў

Нагадваем, што ў адпаведнасці з Інструкцыяй па афармленні дысертацый і аўтарэфератаў, зацверджанай пастановай Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 28.02.2014 № 3, аб’ём навуковага артыкула павінен складаць не менш за 14 200 друкаваных знакаў, улічваючы прабелы, знакі прыпынку, лічбы і інш.

Элементы навуковага артыкула:

- анатацыя на англійскай і беларускай мовах, ключавыя словы артыкула;
- прозвішча, імя, імя па бацьку аўтара (аўтараў) артыкула, яго назва;
- уводзіны;
- асноўная частка, якая ўключае графікі, іншы ілюстрацыйны матэрыял (пры яго наяўнасці);
- выснова, дзе дакладна сфармуляваны вынікі;
- спіс выкарыстаных крыніц;
- індэкс УДК.

Прымаюцца да друку артыкулы, якія маюць рэкамендацыю навуковага кіраўніка або кафедры.

Валянціна МАРШЭЎСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук

АСАБЛІВАСЦІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ СА ЗНАЧЭННЯМІ ФІЗІЯЛАГІЧНАГА (БІЯЛАГІЧНАГА) І ФІЗІЧНАГА СТАНУ

УДК 811.161.3

У артыкуле на аснове дэнататыўнага і сігніфікатыўнага макракампанентаў структуры фразеалагічнага значэння апісаны дзеяслоўныя фразеалагізмы беларускай мовы са значэннямі фізіялагічнага (біялагічнага) і фізічнага стану. Устаноўлена, што суб'ектам выразу са значэннем фізічнага стану выступае неадушаўлены прадмет (канкрэтны або абстрактны), суб'ектам фразеалагізмаў са значэннем фізіялагічнага (біялагічнага) стану – асоба (чалавек) або жывая істота. Як правіла, выразы не маюць правай аб'ектнай (знешняй) спалучальнасці. Класіфікацыя фразеалагічнага матэрыялу па семантычных падгрупах дазваляе сцвярджаць, што дзеяслоўныя фразеалагізмы вызначаюцца іерархічнай упарадкаванасцю. Абгрунтоўваецца думка, што дзеяслоўным фразеалагізмам уласцівы семантычны дынамізм, таму канкрэтная характарыстыка фразеалагічнага значэння дзеяслоўнага фразеалагізма, яго суаднесенасці з пэўнай субкатэгорыяй, семантычнай групай і падгрупай магчыма толькі на аснове кантэксту ўжывання.

Ключавыя словы: *беларуская мова, фразеалогія, дзеяслоўныя фразеалагізмы, дэнатат, сігніфікат, семантычны дынамізм.*

In the article the author describes the verbal phraseological units of the Belarussian language with the meaning of physiological (biological) and physical state on the basis of denotative and significative macro components of the phraseological meaning structure. The author establishes that the subject of expressions with the meaning of a physical state is an inanimate object (concrete or abstract), the subject of phraseological units with the meaning of a physiological (biological) state is a person or a living being. As a rule, phraseological units do not have the right object (external) compatibility. The classification of phraseological material by semantic subgroups allows us to assert that verbal phraseological units are characterized by hierarchical ordering. The author substantiates the idea that verbal phraseological units are characterized by semantic dynamism, therefore, a specific characteristic of the phraseological meaning of a verbal phraseology, its correlation with a certain subcategory, semantic group and subgroup is possible only on the basis of the context of its use.

Колькасць макракампанентаў структуры фразеалагічнага значэння лінгвістамі вызначаецца па-рознаму, тым не менш большасцю фразеалагізмаў у структуры фразеалагічнага значэння выдзяляюцца дэнататыўны, сігніфікатыўны, канататыўны і этнакультурны кампаненты. На думку Н. Кірылавай, фразеалагічная адзінка мае два дэнататы: адзін з іх ляжыць у сферы прадметных адносін рэчаіснасці (дэнатат-1), другі – у сферы псіхічных паняццяў (дэнатат-2); у фразеалагізме часта адбываецца іх сумяшчэнне [1]. Сігніфікатыўны кампанент выражае абагульнена-паняццыйны змест, ствараючы вобразнасць значэння. Канататыўны кампанент ахоплівае экспрэсіўна-стылістычныя, вобразна-экспрэсіўныя, эмацыянальныя і ацэначныя магчымасці фразеалагізма. Канататыўны кампанент у структуры фразеалагічнага значэння дазваляе перадаваць адносіны чалавека да пэўнай з'явы, прадмета, сітуацыі і г. д. Этнакультурны кампанент звязаны з асаблівасцямі нацыянальнай культуры.

Дэнататыўны і сігніфікатыўны кампаненты, узаемадзейнічаючы, утвараюць адзіны прадметна-лагічны змест фразеалагізмаў, які ўяўляе сабой іерархію сем – катэгарыяльных, субкатэгарыяльных, групавых, падгрупавых, індывідуальных.

Катэгарыяльнае значэнне – гэта найбольш агульнае значэнне, уласцівае цэламу семантыка-граматычнаму разраду фразеалагізмаў. Дзеяслоўным фразеалагізмам са значэннямі фізія-

гічнага (біялагічнага) і фізічнага стану ўласціва найбольш абагульненае значэнне дзеяння (працэсу), якое выражаецца ў катэгорыях трывання, часу, ладу, а таксама роду (у формах прошлага часу і ўмоўнага ладу).

Субкатэгарыяльнае значэнне ўяўляе сабой менш агульнае і больш канкрэтнае, у параўнанні з катэгарыяльным, значэнне, якое аб'ядноўвае фразеалагізмы ў семантычныя субкатэгорыі ўнутры семантыка-граматычнага разраду. Абавязковы кампанент дэнататыўна-сігніфікатыўнага аспекту структуры фразеалагічнага значэння дзеяслоўных фразеалагізмаў са значэннямі фізіялагічнага (біялагічнага) і фізічнага стану – субкатэгарыяльная сема 'стан'.

Групавое значэнне ўласціва фразеалагізмам адной фразеасемантычнай групы. Так, фразеалагізм *не чуць ног* мае групавое значэнне 'фізіялагічны (біялагічны) стан' (суб'ект – асоба або група, сукупнасць асоб), а фразеалагізм *стаяць на <адным> месцы* – групавое значэнне 'фізічны стан' (суб'ект – канкрэтны ці абстрактны прадмет).

Падгрупавое значэнне характэрна для фразеалагізмаў агульнай фразеасемантычнай падгрупы. Згаданы фразеалагізм *не чуць ног* суадносіцца з фразеалагізмамі семантычнай падгрупы з агульным значэннем 'адчуваць стомленасць', а фразеалагізм *стаяць на <адным> месцы* – з выразамі семантычнай падгрупы з агульным значэннем 'адносна статычнае існаванне прадмета'.

Індывідуальнае значэнне мае мінімальную ступень абстракцыі, яно ўласціва кожнаму фразеалагізму паасобку.

Такая шматступеневая семантычная структура дэнататыўна-сігніфікатыўнага макракампанента дзеяслоўных фразеалагізмаў заснавана на метадзе кампанентнага аналізу і вызначаецца тым, што прадметна-лагічнае значэнне фразеалагізмаў разглядаецца як складаны комплекс семантычных элементаў (сем), на аснове якіх фразеалагізмы могуць аб'ядноўвацца або адмяжоўвацца адзін ад аднаго.

Аб'ектам нашага даследавання абраны адназначныя дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннямі фізіялагічнага і фізічнага стану, прадметам даследавання – іх інтэгральныя і дыферэнцыяльныя прыкметы. Асноўны метады, які выкарыстоўваюцца ў даследаванні, – метады кампанентнага аналізу структуры фразеалагічнага значэння фразеалагізмаў. Аналіз дзеяслоўных фразеалагізмаў са значэннямі фізіялагічнага і фізічнага стану ажыццяўляўся з улікам звестак, пададзеных у нарматыўным слоўніку беларускіх фразеалагізмаў [2], семантычныя падгрупы выдзяляліся на аснове 5 (і больш) адназначных дзеяслоўных фразеалагізмаў (у якасці прыкладаў-ілюстрацый мы падавалі 2-3 выразы, у неабходных выпадках прыводзілі кантэксты ўжывання).

Пад **фізіялагічным (біялагічным)** станам асобы (ці жывой істоты) або сукупнасці (групы) асоб (жывых істот) мы разумеем знаходжанне суб'екта ў пэўным стане, звязаным з асаблівасцямі жыццядзейнасці арганізма і яго частак.

Суб'ектам (левай спалучальнасцю) фразеалагізмаў са значэннем фізіялагічнага (біялагічнага) стану выступае асоба (чалавек), зрэдку – жывая істота: *не чуць ног* 'вельмі стаміцца ад працяглай хадзі, бегу, цяжкай працы і пад.': – *Я і сам ужо думаў... пасядзець крыху... А то ног не чую...* А. Кулакоўскі; *чытаць газеты* 'галадаць': *Коні ўвесь дзень газеты читалі*. І. Гурскі.

Як правіла, дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем фізіялагічнага стану безаб'ектныя – не маюць правай (знешняй) аб'ектнай спалучальнасці. Гэтая акалічнасць дазваляе адмежаваць дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем стану ад дзеяслоўных фразеалагізмаў са значэннем адносінаў. Параўнаем два выразы: *заліць за каўнер (за гальштук)* 'выпіць спіртнога, напіцца': *Мала што можна нагаварыць. Асабліва, калі заліеш за каўнер*. І. Навуменка (субкатэгарыяльнае значэнне – 'стан', групавое – 'фізіялагічны стан', падгрупавое – 'стан цвярозасці / ап'янення') і *заліць горла (рот)* (<чым> каму, каго) 'напаіць каго-н., давесці да стану ап'янення': *Самагончай рот залілі гэтакім злыдню. Сама-*

гоначка цяпер – сіла. В. Быкаў (субкатэгарыяльнае значэнне – 'адносіны', групавое – 'міжасобавыя', падгрупавое – 'дамінантныя').

Сваімі індывідуальнымі значэннямі дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем фізіялагічнага стану суадносяцца з 8 семантычнымі падгрупамі; адзінкі апісваюць, характарызуюць:

агульны стан здароўя, самаадчуванне – *гарэць агнём* 'быць у стане гарачкі', *устаць з магіль* 'ажыць; адратавацца ад смерці, ачунаць' і інш.;

адчуванне стомленасці – *не чуць (не адчуваць) ні рук ні ног* 'моцна стаміцца ад цяжкай працы', *высалапіць язык* 'вельмі стаміцца, знясіліцца ад якога-н. напружання', *на нагах не трымацца* 'не магчы хадзіць, рухацца (ад стомленасці, слабасці і інш.)';

фізіялагічны працэс нараджэння – *прыносіць у падоле (прыполе)* 'нараджаць пазашлюбнае дзіця', *з'яўляцца на свет* 'нараджацца' і інш.: *Нішто не пашкодзіла нарадзіцца дзвюм дзяўчынкам-блізняткам. З'явіліся на свет – моцныя, здаровыя, крыклівыя*. Л. Арабей. Фразеалагізмы гэтай семантычнай падгрупы варта адрозніваць ад дзеяслоўных фразеалагізмаў, якія апісваюць сацыяльнае становішча асобы ў розных перыяды яе жыцця (сацыялізацыя чалавека): *Вы ж неяк былі ў нас, і я рада, што на маёй сялібе было ўсё вам даспадобы. Адтуль на свет пайшла* (= пачала сваё жыццё)... Ф. Янкоўскі (групавое значэнне – 'сацыяльны стан', падгрупавое – 'сацыяльнае становішча асобы ў розных перыяды яго жыцця': пачатак чалавечага жыцця; фразеалагізмы гэтай семантычнай падгрупы рэпрэзентуюць прыроджаны сацыяльны статус чалавека). Фразеалагізмам як намінатыўным адзінкам уласцівы семантычны дынамізм. Лінгвісты адзначаюць, што семантычны дынамізм праяўляецца перш за ўсё ў дэактуалізацыі ці страце ядзернай семы асноўнага значэння і актуалізацыі перыферычных сем, што паступова прыводзіць да ўзнікнення новага значэння [3]. У сувязі з гэтым, на нашу думку, канкрэтная характарыстыка фразеалагічнага значэння дзеяслоўнага фразеалагізма, яго суаднесенасці з субкатэгорыяльнаму стану, пэўнай семантычнай групай і падгрупай магчыма толькі на аснове сказа, у якім ужыты дзеяслоўны фразеалагізм;

стан цвярозасці / ап'янення – *мокнуць у гарэліцы* 'п'янстваваць', *бачыць шклянога бога* 'выпіваць', *браць у губу* 'піць спіртное' і інш.: *Набулькаў мне яшчэ сто грамаў... А я... і ў губу не бяру*. А. Наўроцкі. У кантэксце стан ап'янення можа рэпрэзентавацца фразеалагізмамі апасродкавана (праз апісанне нібы з боку гледача пэўнага малюнка паводзін чалавека ў эмацыянальнай сітуацыі), напрыклад *не прасыхаць* 'беспрабудна п'янстваваць': *Данька сынаў грашыма нале-*

ва і направа, сам не прасыхаў і дружбакоў вадзіў цэлую кампанію за сабой. А. Масарэнка; тае функцыянаванне набліжае фразеалагізм да адзінак семантычнай групы ‘псіхічны стан’, семантычнай падгрупы ‘паводзіны слабай асобы’, якімі рэпрэзентуецца адсутнасць інтэлектуальнага, валявога кантролю ў паводзінах;

фізіялагічныя працэсы, што адбываюцца непадкантрольна волі чалавека – *казлы драць (дзерці) ‘ванітаваць (часта пры моцным ап’яненні), налавіць рыбы ‘абмачыцца’ і інш.*;

фізіялагічны (біялагічны) стан дзейнасці мозгу – *адніць мазгі ‘ў выніку п’янства страціць здольнасць нармальна паводзіць сябе, блёкату наеўся ‘зусім здурнеў, перастаў разумець, кеміць’, сесці на каня ‘звар’яецца, стаць псіхічна хворым’: Я ведаю, пра мяне скажуць: Пашка звар’яецца ад гарэлкі, “сеў на каня”. “Маладосць”;*

стан сну / бяссонніцы – *задаваць храпавіцкага ‘моцна спаць, вудзіць (лавіць) акунёў (рыбу) ‘драмаць седзячы, не змыкаць вачэй (вочы) ‘зусім не спаць’ і інш.*;

стан смерці – *адкідаць канькі ‘паміраць, пускаяць бурбалкі (пыхіры) ‘тануць, тапіцца, гінуць у вадзе’ і інш.*

Выразам гэтай семантычнай падгрупы ўласцівы значна выражаная сінанімія і патэнцыяльныя значэнні ў кантэксце. Пакажам гэта на двух радах фразеалагізмаў-сінонімаў. Так, сінонімамі дзеяслоўнага выразу *духу не ўказаць* ‘тут жа, адразу памерці’ са значэннем фізіялагічнага стану смерці выступаюць адзінкі *трапіць да Абрама (да Абрагама) на піва, пачыць (спачыць) у бозе, пайсці (сысці) у магілу (зямлю), на паповы сані (збірацца), лажыцца ў магілу (у труну, у дамавіну, у зямельку), адкідаць (адкідваць) канькі, згарнуць рукі, заснуць навекі, заснуць вечным сном, загавець душой, задзіраць ногі, дух спускаць, выцягнуць (працягнуць) ногі, выпростаць ногі, адыходзіць (ісці) у лепшы свет, адпраўляцца (ісці) на той свет, адпраўляцца (ісці, ехаць) да Абрама (да Абрагама) на піва, аддаць духі, ажаніцца з <сырою> зямлёй і інш. У наступным кантэксце значэнне фізіялагічнага стану смерці дзеяслоўнага фразеалагізма (*ажаніцца з <сырою> зямлёй*) адыходзіць на другі план, а на першым плане выразна актуалізуецца значэнне сацыяльнага стану (перыяду завяршэння сацыялізацыі чалавека): *Цікавая бабулька... Але што ж тут дзіўнага – той і жыве куды прыгажэй, хто ў такім узросце не думае ажаніцца з зямлёй, бачыць нейкую мэту ў жыцці.* В. Ткачоў.*

Сінонімамі фразеалагізма *спаць у сырой зямлі* ‘быць мёртвым, пахаваным’ выступаюць выразы *знайсці сабе магілу (дзе), яму заскварыць, парыць у зямлі (зямельцы) косці, парыць зямлю (зямельку), спаць вечным сном, накладаць га-*

*лавой, легчы трупам, навярнуць галавой і інш. Пры ўжыванні ў кантэксце ў некаторых выказах гэтага сінанімічнага рада актуалізуецца значэнне псіхічнага стану (апісваюцца паводзіны моцнай асобы – актыўнае пераадоленне перашкод, якое часам вышэй за рэальныя магчымасці асобы): *Спатрэбіцца дапамога, будуць цябе нейкія там фарысеі хапаць – на дапамогу толькі да нас. Галавою наложым, а выручым.* У. Караткевіч. [Гудовіч:] *Ты, неразумная, хочаш стаць мне на дарозе ў самы адказны момант майго жыцця?* [Броня:] *Я не толькі стану – трупам лягу, а выратую вас.* К. Крапіва.*

Пад **фізічным станам** у нашым даследаванні разумеецца характарыстыка рукатворнага ці нерукатворнага (прыроднага) асяроддзя, знешніх прыкмет асобы ці прадмета. Суб’ектам (левай спалучальнасцю) дзеяслоўных фразеалагізмаў са значэннем фізічнага стану выступае пераважна неадушаўлены прадмет (канкрэтны або абстрактны) і зусім рэдка – асоба (чалавек) ці жывая істота. Як правіла, дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем фізічнага стану не маюць правай (знешняй) аб’ектнай спалучальнасці.

Індывідуальнымі, прыватнымі значэннямі дзеяслоўных фразеалагізмаў са значэннем фізічнага стану суадносяцца з 4 семантычнымі падгрупамі; адзінкі апісваюць, характарызуюць:

адносна статычнае існаванне прадмета – *стаяць на <адным> месцы* ‘не рухацца наперад, не развівацца, не ўдасканальвацца’, *ні гарыць ні тлее* ‘не ладзіцца, не атрымліваецца’, *ляжаць пад сукном* ‘заставацца без увагі, без разгляду, рэалізацыі’ і інш.: *Работа на полі ні гарэла ні тлела.* А. Асіпенка. *Заява ляжыць пад сукном.* “Звязда”;

розныя фазы ў стане прадмета – а) пачатак: *зрушыцца з месца* ‘атрымаць далейшае развіццё’ (пра пытанне, праблему, справу і пад.), *даць трэшчыну (расколіну)* ‘пачаць разладжвацца, парушацца’ (пра дружбу, каханне, жыццё і пад.), б) працяг, станаўленне: *насіцца ў наветры* ‘няўхільна набліжацца, адчувацца’ (пра думкі, ідэі, з’явы і пад.), *уступаць у сілу* ‘станавіцца законным, набываць законныя падставы’ (пра дагавор, прыгавор, указ і пад.), *уступаць (уваходзіць) у строй* ‘станавіцца дзейным’ (пра завод, цэх, трактар і пад.) і інш., в) завяршэнне: *жываць сябе* ‘станавіцца нежыццёвым, непатрэбным, састарэлым’, *каціцца пад адхон* ‘блізіцца да завяршэння’, *сыходзіць (сходзіць) на шык (на бік)* ‘зусім знікаць’ і інш.;

высокую якасць прадмета, яго запатрабаванасць – *віцца трубой* ‘вельмі добра расці’ (пра жыта, пшаніцу і пад.), *біць крыніцай* ‘бурна праходзіць, развівацца, праяўляцца’ (пра жыццё і пад.), *біць цераз край* ‘праяўляцца з вялікай

сілай' (пра пачуцці, энергію і пад.), не адлежыць месца 'нікольні не зашкодзіць (наяўнасць чаго-н.)' і інш.;

непрыдатнасць прадмета, яго непатрэбнасць – *выкідвацца за борт* 'адхіляць як непатрэбнае', *валяцца пад нагамі* 'нікога не цікавіць, не знаходзіць прымянення', *адыходзіць (адступіць) на задні план* 'станавіцца нязначным, не вельмі істотным', *есці просіць (-яць)* 'вельмі знасіўся, патрабуе рамонту (*бот, чаравік, падэшва* і пад.)' і інш.

Рэпрэзентацыя фізічнага стану прыроды (навакольнага асяроддзя) дзеяслоўнымі фразеалагізмамі не прадстаўлена. Выразы *хоць <ты> іголки збірай* 'вельмі відна, светла дзе-н.', *хоць <ты> на воўка (ваўка) улезь (уссядзь, узбіся)* 'зусім нічога не відаць з-за цемры', *варона з кала зваліцца (валіцца) (<дзе>)* 'вельмі гарача, спякотна (на вуліцы, на дварэ)', *хоць сякеру (тапор) вешай* 'дзе-н. няма чым дыхаць' і іншыя, на нашу думку, суадносяцца са словамі катэгорыі стану (прэдыкатывамі) (гл. [4]). Як і словы катэгорыі стану (прэдыкатывы), фразеалагізмы выкарыстоўваюцца ў якасці граматычных цэнтраў безасабовых сказаў ці іх частак і ў сваіх дэфініцыях утрымліваюць сему стану і разнастайных яго мадальных ацэнак (магчымасці, немагчымасці, непазбежнасці і інш.). У працах фразеолагаў выразы, якія функцыянуюць толькі ў безасабовым ужыванні, атрымалі назвы "дзеяслоўна-іменныя" або "дзеяслоўна-прапазіцыянальныя" (А. Малаткоў), "дзеяслоўна-прапазітыўныя" (А. Аксамітаў), "фразеалагічныя адзінкі катэгорыі стану" (В. Лебядзінская), "фразеалагізмы, несуднасныя з часцінамі мовы" (І. Лепешаў).

Фізічны стан суб'екта-асобы (знешні выгляд, фізічныя дадзеныя чалавека) шырока рэпрэзентуецца прыметнікавымі фразеалагізмамі (*аршыні з шапкой, ад гарышка паўвярышка, ад зямлі не адрас, жабе па калена, з вузел, кату пад пяту, пад стол пяшком ходзіць* 'вельмі малы, невысокі, нізкарослы'). У дэфініцыях некаторых фразеалагізмаў, якія ўжываюцца пры дзейніку, што абазначае назвы адзення, сумяшчаюцца катэгарыяльныя значэнні прыметнікавых і дзеяслоўных фразеалагізмаў – *хоць па ветры пускай* 'вельмі лёгкі і зусім не засцерагае ад холаду', *з чужога пляча* 'ўжо ношаны кім-н. і не падыходзіць памерам' і інш. Аднак характарыстыка знешняга выгляду чалавека, яго фізічных дадзеных дзеяслоўнымі фразеалагізмамі – нетыповая з'ява: дзеяслоўныя фразеалагізмы апісваюць, характарызуюць не статычную, а дынамічную прымету, якая развіваецца ў часе. Сваімі індывідуальнымі значэннямі некаторыя выразы суадносяцца з семантычнымі групамі фізічнага і сацыяльнага станаў (*свяціць голым целам / пузам / за-*

дам 'вельмі бедна апранацца, насіць падраную вопратку', *трэці трантамі / рыззём* 'будучы бедным, хадзіць у падранай вопратцы': *Бацькі рыззём трэслі, а вам цяпер няма чаго бедніцца*. Ф. Янкоўскі), фізічнага і псіхічнага станаў (*як / быццам / нібы аршыні праглынуў* 'ненатуральна прама стаіць ці сядзіць': *Апушчаныя вочы, шчыльна самкнёныя губы і сама настава, – нібы праглынуў аршыні, – гаварылі аб пэўнай разгубленасці*. М. Лынькоў), фізічнага і фізіялагічнага (біялагічнага) станаў (*барабаныць касцямі* 'вельмі схуднець, з'ехаць на мыла 'моцна схуднець', *спадаць з твару* 'прыкметна асоўвацца, марнець'). Пераход з аднаго стану ў другі, змена масы цела, яго формы відаць знешне: [*Каранет*]... з твару, як кажучы, з'ехаў на мыла і стаў больш ахлялы, чым нават некалі ў вёсцы. І. Чыгрынаў. [*Валя*] раптоўна, увачавідкі зблжэла, спала з твару, і пад вачамі былі знаць цёмныя кругі. Л. Левановіч.

Такім чынам, інтэгральная прыкмета ўсіх прааналізаваных адзінак – субкатэгарыяльнае значэнне 'стан'. Дыферэнцыяльнай прыкметай з'яўляецца іх левае і правае атачэнне. Суб'ектам (левай спалучальнасцю) фразеалагізмаў са значэннем фізіялагічнага (біялагічнага) стану выступае асоба (чалавек), зрэдку – жывая істота, суб'ектам фразеалагізмаў са значэннем фізічнага стану – пераважна неадушаўлены прадмет (канкрэтны або абстрактны). Як правіла, дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннямі фізіялагічнага (біялагічнага) і фізічнага стану не маюць правай (знешняй) аб'ектнай спалучальнасці. Класіфікацыя фразеалагізмаў са значэннямі фізіялагічнага (біялагічнага) і фізічнага стану па семантычных падгрупам дазваляе сцвярджаць, што адзінкі іерархічна ўпарадкаваны, хоць катэгарычна і нельга сказаць, што ў мове існуе менавіта такая колькасць фразеалагізмаў са значэннямі фізіялагічнага (біялагічнага) і фізічнага стану і іх семантычных падгруп: кантэксты ўжывання адзінак сведчаць пра развіццё новага сэнсу ў некаторых з іх.

Спіс літаратуры

1. Кириллова, Н. Н. О денотате фразеологической семантики / Н. Н. Кириллова // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1986. – № 1. – С. 82.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
3. Радченко, Е. В. Динамизм в сфере формы и значения фразеологизмов с функционирующими морфологическими категориями : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Е. В. Радченко ; ЧГПУ. – Челябинск, 2010. – 46 с.
4. Маршэўская, В. В. Функцыянаванне фразеалагізмаў са значэннем стану / В. В. Маршэўская // Беларуская мова і літаратура. – 2023. – № 3. – С. 56–60.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Конкурс прафесійнага майстэрства “Настаўнік года Рэспублікі Беларусь” аб’ядноўвае самых паспяховых, таленавітых і творчых педагогаў. Не сакрэт, што сталымі аўтарамі навуковага і метадычнага выдання “Роднае слова” становяцца менавіта такія настаўнікі. Сучасныя і актыўныя, яны не толькі шчодро дзеляцца з калегамі ўласным досведам на старонках часопіса, але і спрыяюць увасабленню яго крэда: “Часопіс для прафесійнага натхнення”. Чуйна адгукаючыся на запыт “Роднага слова”, нашы аўтары – педагогі-практыкі мабільна ствараюць актуальныя метадычныя распрацоўкі ў падтрымку пэўнай тэмы (а часам і не адной) чарговага нумара. Так выяўляецца іх ініцыятыўнасць, здольнасць да творчага супрацоўніцтва, імкненне да самарэалізацыі.

Гэтыя якасці, безумоўна, вызначаюць асобу Яўгена Валер’евіча Есіса, настаўніка беларускай мовы і літаратуры, шматгадовага аўтара “Роднага слова”, чыё прафесійнае стаўленне адбывалася ў тым ліку праз актыўнае ўзаемадзеянне з навукова-метадычнымі выданнямі краіны. Яркая прыступка поспеху настаўніка з Мазыра – чацвёрты (заклучны) этап Рэспубліканскага конкурсу прафесійнага майстэрства педагогічных работнікаў “Настаўнік года Рэспублікі Беларусь 2023”.

Ад першай асобы

ЗАХАВАЦЬ ПРАФЕСІЙНУЮ ІНДЫВІДУАЛЬНАСЦЬ

У школе мне вельмі пашчасціла з настаўнікамі. Першай з іх была Надзея Рыгораўна Кіслова, настаўніца пачатковых класаў. Прагу да спазнання роднага слова працягнулі творчыя настаўнікі беларускай мовы і літаратуры Галіна Уладзіміраўна Жураўлёва, Людміла Пятроўна Машкоўская, Людміла Паўлаўна Мірановіч, якія выхоўвалі любоў і павагу да роднай беларускай мовы, адкрывалі свет айчыннага слоўнага мастацтва і паказвалі скарбніцу народнай культуры.

Калі паўстаў выбар, кім быць, то вырашыў адразу – настаўнікам беларускай мовы і літаратуры. У 2004 г. стаў студэнтам Мазырскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта, які цяпер носіць імя народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна, па спецыяльнасці “беларуская мова і літаратура, айчынная і сусветная культура”.

Студэнцкія гады – час адкрыццяў і пошукаў – праляцелі як адно імгненне. Вялікую ўвагу аддаваў спасціжэнню глыбіні беларускай лі-

таратуры: хто такі чалавек, для чаго ён жыве на свеце. Для асэнсавання гэтага трэба паглыбіцца ў айчынную літаратуру, вылучыць агульнанацыянальныя і агульначалавечыя каштоўнасці.

З павагай і пашанай згадваю выкладчыцкі наказ Лідзіі Іванаўны Прашковіч, Тамары Сяргееўны Нурдзіной, Алены Уладзіміраўны Сузько, Людмілы Васільеўны Мельнікавай, Паўла Рыгоравіча Кошмана, Галіны Мікалаеўны Дашкевіч, Анатоля Казіміравіча Малюка, Людмілы Мікалаеўны Мазуркевіч, Валянціны Паўлаўны і Міхаіла Мікалаевіча Шаўчэнкаў.

У 2009 г. паспрабаваў сябе ў навуцы – працягнуў навучанне ў магістратуры па спецыяльнасці “мовазнаўства”, дзе займаўся вывучэннем творчасці Уладзіміра Караткевіча з пункту гледжання каларыстыкі.

Прафесійную дзейнасць пачаў 10 жніўня 2010 г. у Прудкоўскай сярэдняй школе Мазырскага раёна настаўнікам беларускай мовы і літаратуры. Гэта быў час станаўлення, набыцця

Яўген Валер'евіч Есіс – настаўнік беларускай мовы і літаратуры кваліфікацыйнай катэгорыі “настаўнік-метадыст” сярэдняй школы № 16 г. Мазыра. Уваходзіць у склад Рэспубліканскай творчай групы настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры, член Рэспубліканскага клуба ўдзельнікаў конкурсу прафесійнага майстэрства “Настаўнік года” “Крыштальны журавель”, абласнога клуба ўдзельнікаў конкурсу прафесійнага майстэрства “Зорнае крыло”. У 2013 г. імя Я. Есіса ўнесена ў кнігу рэкордаў “Абласны педагагічны алімп” у намінацыі “Прызванне”.

Суаўтар-распрацоўшчык 54 модуляў па беларускай літаратуры для VIII і IX класаў, размешчаных на Адзіным інфармацыйна-адукацыйным партале (eior.by). Стварыў серыю з 15 (1 у суаўтарстве) дапаможнікаў для настаўнікаў “Беларуская літаратура: планы-канспекты ўрокаў. V–XI класы” (2017–2021). Аўтар шматлікіх публікацый у педагагічнай перыёдыцы.

вопыту. Адначасова з працай была вучоба ў аспірантуры Нацыянальнага інстытута адукацыі, займаўся вывучэннем методыкі выкарыстання электронных адукацыйных рэсурсаў на ўроках беларускай літаратуры.

Са жніўня 2013 г. – настаўнік беларускай мовы і літаратуры сярэдняй школы № 16 г. Мазыра. І тут, пад кіраўніцтвам дырэктара Аксаны Міхайлаўны Кавальковай, пачаў рэалізоўвацца педагагічны патэнцыял. А вынікам гэтага стала паспяховае здача экзамену на прысваенне кваліфікацыйнай катэгорыі “настаўнік-метадыст” (2023).

На ўласным вопыце зразумеў: прадмет любіш дзякуючы настаўніку. Цяпер ужо можна смела гаварыць пра ўласны стыль выкладання, свае падыходы, “фішкі”, ідэі, скіраваныя на павышэнне матывацыі да вывучэння прадмета. На ўроках беларускай літаратуры імкнуся паказаць, што айнаўнае слоўнае мастацтва – гэта скарбніца для асэнсавання будучыні, якая ў многім залежыць і ад настаўніка-славесніка.

Мы жывём у час інфарматызацыі, разам з тым грамадства цікавіцца нацыянальнай гісторыяй і культурай. Адгукаючыся на гэты запыт, падрыхтавалі з вучнямі тэатральныя пастаноўкі абрадаў каляндарна-абрадавага цыкла на аснове фальклору Мазыршчыны: “Каляды”, “Вербная нядзеля”, “Юр’я”. У 2021/22 навучальным годзе звярнуліся да класічнай беларускай літаратуры і паставілі спектаклі “Сталенне Алеся Загорскага” (паводле рамана “Каласы пад сярпом тваім” У. Караткевіча) і “Прыгоды Несцеркі” (паводле п’есы “Несцерка” В. Вольскага).

Удзельнічаю ў конкурсах і фестывалях. Але ёсць адзін, пра які можна гаварыць бясконца, – конкурс прафесійнага майстэрства “Настаўнік года Рэспублікі Беларусь”, у ім я ўжо 10 гадоў.

Усё пачалося ў лістападзе 2013-га. Тады спыніўся на завочным туры трэцяга (абласнога) этапу. Праз чатыры гады, у 2017 г., узяў рэванш: стаў пераможцам абласнога этапу ў намінацыі “Руская мова і літаратура, беларуская мова і літаратура”, фіналіст заключнага этапу. Яшчэ праз тры гады паспрабаваў сябе ў якасці члена журы на раённым і абласным этапах. А ўвосень 2022 г. кіраўніцтва школы прапанавала зноў далучыцца да конкурсу. Не раздумваючы, пагадзіўся.

Было цяжка: трэба было перамагчы галоўнага канкурэнта – самога сябе. Але творчасць, натхненне, ініцыятыўнасць – складнікі, якія жывяць настаўніцкую душу. Як вынік – перамога ў абласным этапе ў намінацыі “Руская мова і літаратура, беларуская мова і літаратура” ў 2023 г. У верасні чакае барацьба за суперфінал.

Удзел у конкурсе – цудоўны вопыт: новыя знаёмствы, абмен думкамі і ідэямі. Зразумеў, што трэба захаваць сваю прафесійную індывідуальнасць, імкліва рухацца наперад, не спыняцца на дасягнутым. Бо заўтра будзе новы дзень. І новыя адкрыцці.

Амаль восем гадоў, пачынаючы з другога курса ўніверсітэта, працаваў экскурсаводам: асалода – павандраваць па вулачках Полацка і Турава, Віцебска і Мінска, асэнсаваць хуткапыннасць часу ў Крэўскім ці Мірскім замках, паблукаць у Любчы ці Нясвіжы.

Праца настаўніка – гэта 24 гадзіны 7 дзён на тыдзень. А вось калі і выпадае вольная хвілінка, то яна плануецца загадзя. У адпачынку люблю падарожнічаць па Беларусі, чытаць мастацкую літаратуру, слухаць музыку, наведваць тэатры ці выставы. А яшчэ ўспомніць, што я сын, брат, дзядзька – удзяліць час сваім родным і блізкім, сябрам.

Яўген ЕСІС.

Станіслаў РАЧЭЎСКІ,
кандыдат філалагічных навук

ТЭКСТ – СТРАТЭГІЧНА ВАЖНЫ СРОДАК МОЎНАЙ АДУКАЦЫІ Ў СУЧАСНАЙ ШКОЛЕ

УДК 811.161.

У артыкуле раскрываецца значэнне тэксту як стратэгічна важнага сродку моўнай адукацыі сучасных школьнікаў і неабходнасць уважлівага стаўлення да іх камунікацыі ў інтэрнэце.

Ключавыя словы: *тэкст, феномен, адбор тэкстаў, інтэрнэт.*

The article reveals the importance of the text as an important means of educating schoolchildren and the need for a thoughtful attitude to their communication on the Internet.

Камунікатыўная скіраванасць навучання мове, прадугледжаная школьнымі праграмамі апошніх пакаленняў, ажыццяўляецца найперш праз тэкст – цэласнае, звязнае, сэнсава закончанае выказванне, падпарадкаванае адной тэме. Настаўніку, які знаходзіцца над працэсам успрымання і апрацоўкі тэксту вучнямі і з’яўляецца, па сутнасці, мадэратарам (кіраўніком, вядучым, кансультантам, дарадчыкам) аналізу тэкставага матэрыялу, неабходна валодаць шырокім дыяпазінам ведаў пра асноўную адзінку навучання беларускай мове. У гэтым дыяпазіоне трэба зважаць, у прыватнасці, на наступнае:

1. Тэкст – феномен. Створаны розумам чалавека, у кожным выпадку ён непаўторны факт, і яго, здараецца, няпроста адразу спасцігнуць і вытлумачыць, бо патрабуецца пэўны, а часам і значны ўзровень агульнай культуры, развіцця, моўнага чуцця. Невыпадкова У. Звягінцаў некалькі дзесяцігоддзяў таму папярэдзіў: вучоныя, прыступаючы да вывучэння тэксту, відаць, і не падазраюць, што ім давядзецца мець справу з аб’ектам, які па сваёй грандыёзнасці не саступае Сусвету, – па сутнасці, з лінгвістычным Сусветам [1].

Тэкст – феномен, ён выконвае адразу некалькі функцый: зносін, захавання і перадачы інфармацыі, адлюстравання жыцця стваральніка. З іншага боку, гэта яшчэ і прадукт канкрэтнай эпохі, люстэрка сацыякультурных традыцый, форма культуры. Асэнсоўваючы феноменальную прыроду тэксту, варта звярнуць увагу на тое, што ён ствараецца для таго, каб уяўленні аўтара вынесці за межы яго свядомасці, зрабіць набыткам многіх людзей; тэкст, аднак, не існуе сам па сабе, ён асноўны, але не адзіны кампанент мысленчай і маўленчай дзейнасці (Л. Бабенка), бо ў яго ёсць як адрасант (стваральнік), так і адрасат (чытач, карыстальнік), а таксама адлюстраваная рэчаіснасць і моўная сістэма, з якой выбраны неабходныя сродкі ўвасаблення аўтарскай задумы.

Фенаменальнасць тэксту, падкрэслівае Р. Салганік, трэба бачыць яшчэ і ў тым, што ме-

навіта ў ім атрымліваюць жыццё ўсе катэгорыі мовы, існуючы фактычна для афармлення выказвання ў выглядзе тэксту. Тэкст, лічыць гэты вучоны, – адзін з найбольш складаных аб’ектаў вывучэння, ён шматаспектны, невычарпальны як у тэорыі, так і на практыцы [2].

Рана ці позна кожны, хто мае справу з тэкстам, упэўніваецца: у звязным выказванні існуюць мова і маўленне, мова і чалавек, мова і пазамоўная рэальнасць, біялагічнае, сацыяльнае, псіхічнае, матэрыяльнае і духоўнае. Таму і даследаванне тэксту як адзін з прыярытэтаў мовазнаўчай навукі патрабуе акумуляцыі, асэнсавання дасягненняў філалогіі і многіх іншых гуманітарных навук; якраз для такога даследавання і сфарміраваліся агульная тэорыя тэксту і лінгвістыка тэксту.

Тэкст – аснова выкладання не толькі мовы, але і літаратуры, гісторыі, філасофіі, паліталогіі, псіхалогіі і іншых дысцыплін: на працягу стагоддзяў фіксуе веды, што складаюць фундамент і сучасную будову цывілізацыі; у тэксце – памяць чалавецтва аб пражытым і прыметы канкрэтнага часу. На складаную і неадназначную прыроду тэксту ўказвае незвычайны факт: існуе больш за 300 яго дэфініцый.

2. З 60-х гг. XX ст. у вывучэнні тэксту з’яўляюцца лінгвадыдактычны і метадычны аспекты, пачынаецца паступовае і паслядоўнае ўвядзенне катэгорыі тэксту ў школьныя вучэбныя праграмы: стала відавочна, што звязнае пісьмовае выказванне – складаная, шматузроўневая, маштабная структура, якая адкрывае новыя магчымасці для навучання філалагічным дысцыплінам у школе. З часам акрэслілася адукацыйнае значэнне тэксту, яго спасціжэння вучнямі: асэнсаваўшы на ўроках законы стварэння, напрыклад мастацкага, навуковага ці публіцыстычнага выказвання, сённяшні навучэнец як заўтрашні работнік любой сферы з большым ці меншым поспехам зможа пры неабходнасці самастойна ствараць тэкставае адзінства, а праз яго акрэсліць сваё стаўленне да пытання, праблемы, задачы, і, што

не менш важна, – выказацца па тэме, вылучаць канструктыўную ідэю і тым самым “кіраваць мовай” (Ю. Кукса). У сучасных вучэбных праграмах такія маўленчыя паводзіны характарызуюцца як функцыянальная пісьменнасць – “здольнасць выкарыстоўваць набытыя веды, уменні і навыкі для рашэння максімальна шырокага дыяпазону задач у розных сферах чалавечай дзейнасці і сацыякультурных узаемаадносін” [3, с. 5].

3. Выразны курс на тэкстацэнтрычнае навучанне мове быў узяты ў 80-я гг. мінулага стагоддзя: з’явіліся абноўленыя праграмы па беларускай мове для IV–VIII класаў з комплексам паняццяў *тып мовы, тэкст, стылі мовы*. Праграмная стратэгія падмацавалася вучэбна-метадычнымі выданнямі: “Развіццё вуснай мовы вучняў: 4–6 класы” М. Яленскага (1985), “Багата, родная ты мова...” І. Вярбілы, Я. Лаўрэля, М. Яленскага (1988), “Праца з тэкстам на ўроках беларускай мовы” Т. Кананенкі, Г. Малажай, М. Пашкевіча (1993), “Выкладанне беларускай мовы ў школе” аўтарскага калектыву (1994), “Навучанне перакладу ў школе” Г. Валочкі (1999). У дапаможніку “Выкладанне беларускай мовы ў школе” для студэнтаў філфакаў ВНУ (1994) падкрэсліваецца: “Нельга сказаць, што навучанне арганізацыі асобных сказаў у звязны тэкст – справа абсалютна новая. Іншае, што гэтая праца вялася, грунтоўчыся больш на інтуіцыі, чым на дакладным веданні адпаведных заканамернасцей” [4, с. 110]. Аўтары гэтага даўно чаканага ў методыцы выдання ў раздзеле “Развіццё звязнага маўлення” (падраздзел “Фарміраванне паняцця пра тэкст, тыпы і стылі мовы”) раскрываюць патрэбу ўвядзення ключавога паняцця *тэкст* у працэс моўнай школьнай адукацыі: лінгвістыка тэксту як новы раздзел мовазнаўства мае свае заканамернасці пабудовы; значыць, узнікае неабходнасць і ў школе раскрыць заканамернасці аб’яднання асобных слоў у цэласныя тэксты і потым на аснове тэарэтычных ведаў падысці да фарміравання практычных уменняў; вельмі важна, каб тэкст у школьным курсе вывучаўся не ў апісальным плане, а ў камунікатыўна-арыентаваным, скіраваным на прадуктыўную дзейнасць вучняў, стварэнне звязных выказванняў па законах граматыкі.

Важкім унёскам у даследаванне адукацыйных магчымасцей тэксту стала на пачатку 2000-х навуковая распрацоўка актуальных тэм: тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы Г. Валочкі [5] і вучэбны тэкст у школьных падручніках па беларускай мове Л. Васюковіч [6]. Іх артыкулы і манаграфічныя выданні як формы апрабаванні прамежавых і канчатковых вынікаў даследаванняў па названых тэмах вызначыліся канцэптuallyнай асновай, навізнай, практычнай

значнасцю для айчынай школы, а гэта ў сваю чаргу паўплывала на з’яўленне новых пазіцый і палажэнняў моўнай адукацыі школьнікаў у вучэбных праграмах па беларускай мове.

У дапаможніку для студэнтаў філалагічных факультэтаў ВНУ “Методыка выкладання беларускай мовы” (2007, навуковы кіраўнік аўтарскага калектыву доктар педагагічных навук, прафесар М. Яленскі) вылучаны ўменні, якія неабходна паступова, з класа ў клас, фарміраваць у школьнікаў пры вывучэнні тэорыі тэкстаўтварэння і якімі да гэтага часу кіруюцца настаўнікі: асэнсавана карыстацца тэрмінамі *мова, маўленне, тэкст* і інш.; вызначаць тэму, асноўную думку, адрасата і мэтанакіраванасць тэксту; вызначаць тып маўлення і структурныя часткі тэксту; падбіраць загаловкі да тэксту і яго частак, складаць план тэксту; вызначаць віды і сродкі сувязі сказаў у тэксце; аналізаваць тэкст, улічваючы яго асноўныя прыметы; адэкватна ўспрымаць чужыя выказванні; узнаўляць у вуснай і пісьмовай форме змест прачытаных ці ўспрынятых на слых тэкстаў, захоўваючы пры гэтым іх жанрава-стылістычныя асаблівасці; ствараць уласныя выказванні пэўнага тыпу і структуры, беручы пад увагу іх мэтанакіраванасць і адрасатаў; рэдагаваць уласныя і чужыя выказванні, удасканалваць іх змест, логіка-кампазіцыйную арганізацыю і моўнае афармленне.

У гэтым жа раздзеле “Фарміраванне паняцця пра тэкст, яго асноўныя прыметы” падрабязна характарызуюцца прыёмы азнаямлення вучняў з канкрэтнымі рысамі тэксту [7, с. 372–383].

Да гэтага часу не страціў актуальнасці і папулярнасці ў асяроддзі спецыялістаў мовы і мае высокі ўзровень цытавання вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў ВНУ “Лінгвістычны аналіз тэксту: заданні, тэксты, парады” Г. Малажай [8]. Кніга выйшла ўслед за ўвядзеннем адпаведнай вучэбнай дысцыпліны ў вучэбныя планы падрыхтоўкі настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры. Яе выданнем прафесар Г. Малажай адной з першых “замацавала афіцыйны статус тэкстаарыентаванай методыкі” (Л. Васюковіч), паказала метады, прыёмы і ўзоры лінгвістычнага даследавання твораў нацыянальнай літаратуры розных часоў, а таксама – якім адказным павінен быць працэс адбору тэкстаў для лінгвааналізу. Парадамі з гэтай кнігі выкладчыкі ВНУ і настаўнікі карыстаюцца і сёння.

4. Як паказвае аналіз сучасных праграм і вучэбных дапаможнікаў па мове, а таксама шматлікія лінгваметадычныя выданні, публікацыі, асаблівая ўвага ў вывучэнні ў школе аддаецца тэксту з відавочным праяўленнем мастацкага стылю. У гэтым няма выпадковасці: праца з такім выказваннем патрабуе, адзначае Г. Старчанка,

метадалагічнага падыходу, які ўлічвае, што ў аўтарскім слове ўзаемадзейнічаюць, з аднаго боку, сэнс, нададзены стваральнікам (а яго належыць выявіць, дэкадзіраваць), а з другога – індывідуальны і сацыяльны моўны вопыт [9, с. 86]. Да таго ж тэматыка і праблематыка мастацкага тэксту і выражаныя аўтарам ідэі здольны моцна закрануць свядомасць вучня, выклікаць пазнавальныя матывы, эмацыйны парыў, жаданне асвоіцца ў прапанаванай “новай моўнай прасторы” (С. Ісупава), а таксама – неабходнасць задумацца над прачытаным, выказаць сваё меркаванне, параўнаць яго з іншымі. У высокаарганізаваным звязным выказванні пісьменніка-майстра асабліва поўна і з пачуццёвай і лагічнай глыбінёй адбіваецца само жыццё, і ці не ў гэтым заключаецца магічнае ўздзеянне тэксту мастацкага стылю на свядомасць асобы чытача. Таму настаўніку трэба прынцыпова ставіцца да адбору тэкставага матэрыялу на ўрок і ажыццяўляць яго не на перыферыі літаратуры, дзе можна сустрэць і павярхоўны, недасканалы творчы прадукт, а ў творах знакамітых майстроў слова. У лінгвадыдактыцы выпрацоўваюцца і прапануюцца настаўнікам шматлікія прынцыпы адбору тэкстаў мастацкага стылю для выкарыстання на занятках. З іх асабліва вартыя паслядоўнага прымянення:

– *прынцып камунікатыўнай і адукацыйнай мэтазгоднасці* – у вучэбны працэс уключаюцца тэксты, што ў найбольшай меры адпавядаюць праграмным патрабаванням, мэтам і задачам працы на ўроку;

– *прынцып наяўнасці моўных сродкаў адлюстравання рэалій нацыянальнай рэчаіснасці*, паводле яго тэкст – прастора для паведамлення вучням звестак пра гісторыю, культуру, прыроду, этнаграфію, духоўнае багацце народа, у глыбінях якога адбываецца фарміраванне асобы грамадзяніна; такія тэксты робяць навучэнцаў свайго роду сведкамі з’яў, падзей і фактаў, што адбываліся ці сёння існуюць на роднай зямлі;

– *прынцып уліку ў тэкстах моўных сродкаў выразнасці* дазваляе настаўніку дапамагчы вучням разумець сэнс і дарэчнасць ужывання яркіх, вобразных слоў і выразаў, арыгінальна пабудаваных сказаў, якія дагэтуль былі для школьнікаў малавядомыя і прыцягваюць незвычайнасцю, дакладнасцю, глыбінёй думкі;

– *прынцып выражанасці ў тэксце тыпу маўлення*, паводле якога тып найбольш адпавядае задачам навучання мове, бо ў ім найчасцей поўна адлюстроўваюцца ўсе ўласцівасці тэксту як цэласнай моўнай адзінкі [9, с. 87].

Гэты шэраг, на наш погляд, мэтазгодна дапоўніць прынцыпамі *даступнасці выкладу думак аўтарам, пазнавальнай і выхаваўчай каштоўнасці тэкставага матэрыялу, мэтазгоднай*

адаптацыі ў навучанні дзяцей рознага ўзросту і ўзроўню моўнага развіцця.

5. Пры адборы і выкарыстанні на ўроках мастацкіх тэкстаў было б памылкова абыходзіць тэксты паэтычныя. Яны, у параўнанні з традыцыйнымі праязнымі, інакш уладкаваны ў радку і на старонцы, але іх каштоўнасць у тым, што, нягледзячы на творчую спецыфіку (рытмічна арганізаваная і рыфмаваная структура, кампактная перадача вобразаў, думак, пачуццяў), гэтыя тэксты не менш значна і адэкватна паведамляюць звесткі пра свет і чалавека ў ім. Вершаваны тэкст нароўні з праязным, а часам і хутчэй, уплывае на асобу. Аналіз вершаваных выказванняў, у якіх ідэя таксама не заўсёды, як і ў прозе, ляжыць на паверхні, развівае мысленне вучняў, вучыць назіральнасці, прыцягвае бліжэй да музычнага лада, матывуе да выражэння думак такім жа спосабам, спрыяе праяўленню творчых адносін да ўбачанага ці пачутага, адчутага.

6. Тэкст, калі мець на ўвазе яго існаванне найперш у пісьмовым выглядзе, – з’ява наднацыянальная; ён як здабытак пісьменства належыць усяму чалавецтву, існуе ў культурна-адукацыйных сістэмах народаў свету. У мовах, развітых да высокага літаратурнага ўзроўню, тэкст адрозніваюць па ўласцівых яму рысах, ён таксама арыентаваны на адзін з тыпаў ці некалькі тыпаў маўлення, мае стылявую прыналежнасць, сродкі сувязі сэнсавых частак. Інакш кажучы, заканамернасці, прыёмы тэкстаўтварэння носяць універсальны характар. Надыходзіць час знаёміць вучняў у працэсе іх моўнай адукацыі з інфармацыяй пра такую ўніверсальнасць, найлепш – пачынаючы з IX класа, калі завяршаецца вывучэнне базавага курса беларускай мовы, асэнсоўваецца ўзаемасувязь лексікі, марфалогіі і сінтаксісу, тэкстаўтваральная роля адпаведных моўных адзінак і навучэнцы ў асноўным выяўляюць уменне наладжваць “дыялог” з тэкстам пасля пераказаў і сачыненняў. Пры гэтым можна кіравацца аргументам: “Сваё, айчыннае спасцігаецца з большай цікавасцю і больш плённа, калі яно асвойваецца ў параўнанні з духоўным вопытам, культурнымі каштоўнасцямі далёкіх ці блізкіх народаў” [10, с. 19]. У навучанні беларускай мове ў школе пакуль што не распаўсюджана практыка выкарыстання настаўнікамі іншамоўных разгорнутых выказванняў для дадатковага абгрунтавання асобных момантаў тэкстаўтварэння і іх універсальнасці, але яна вартая заахвочвання як выхад на палілог культур.

7. Займаючыся аналізам тэксту мастацкага стылю, кіруючы на ўроку вычляненнем адзінак сінтаксічнага, лексічнага, марфалагічнага і іншага ўзроўню, іх размеркаваннем у выказванні і мэтазгоднасці ўжывання, немагчыма іг-

нараваць слушнае папярэджанне асобных мовазнаўцаў: любыя віды аналізу ўключаюць пэўныя крокі і фазы, каб ахапіць шматмернасць аўтарскага выказвання, але часам такая падрабязнасць працэдуры (нібыта для максімальна дакладнай інтэрпрэтацыі) набывае спрошчаны характар, становіцца няўдалай спробай анатаміраваць і тым самым разбурыць унікальнае сэнсавое цэлае; вылучаныя ў ім элементы тэксту трэба разглядаць не інакш, як у сістэмных сувязях, г. зн. ідучы ад аналізу да сінтэзу – разумення цэласнага тэкставага сэнсу [11, с. 277].

8. Надзвычай важна, каб тэкст і выяўленне яго адукацыйных магчымасцей у навучанні мове быў адной з асноўных тэм самаўдасканалення настаўніка беларускай мовы і літаратуры, адным з асноўных напрамкаў нарошчвання кампетэнтнаснай культуры. Пры павярхоўных адносінах да тэорыі тэксту, без заглыблення ў новыя лінгвадыдактычныя працы, без скрупулёзнага адбору тэкставага матэрыялу складана адбыцца ў сучаснай моўнай адукацыі, у прафесіі. “Настаўнік, – папярэджае Г. Малажай [12, с. 11], – павінен быць спецыяльна падрыхтаваным чытачом, які ўспрымае ў тэксце кожнае слова, кожны нюанс аўтаравай думкі”.

Сёння ў любой сферы дзейнасці не абыходзяцца без інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій, цяжка ўявіць без іх многія працэсы вытворчасці, развіццё навукі, культуры, наш побыт. Свая доля новага ў XXI ст. выпала і школьнікам – навучанне ва ўмовах экспансіі лічбавых тэхналогій і частага ўваходжання ў сусветную інфармацыйную прастору. Як і дарослыя, вучні сталі актыўнымі камунікантамі ў разнастайных сацыяльных сетках, штодзённа ў мабільных тэлефонах карыстаюцца паведамленнямі ў разнастайных месенджарах.

Варта пагадзіцца з пазіцыяй і аргументамі Л. Васюковіч, аўтара публікацыі пра вучэбны тэкст ва ўмовах сучасных адукацыйных рэсурсаў: сучасныя старшакласнікі ўспрымаюць інтэрнэт як арганічнае, паралельнае, часам вядучае інфармацыйна-адукацыйнае асяроддзе, і любая праца з інтэрнэт-рэсурсамі павышае матывацыю пазнавальнай дзейнасці; сучасная моўна-адукацыйная прастора не можа не ўлічваць актыўнай прысутнасці інтэрнэт-камунікацый і новых “лінгвазнакаў” [13, с. 44].

Але колькі б ні гаварыць пра прагрэсіўнасць, мабільнасць сучасных інфармацыйна-камунікацыйных сродкаў, яны спараджаюць праблему кліпавага мыслення: юныя карыстальнікі сеціва непрыкметна прывыкаюць да звышкароткіх паведамленняў, неразгорнутай, хоць і імгненна здабытай, інфармацыі, зносін у выглядзе сімвалаў і іх камбінацый. Не асабліва задумваю-

чыся, яны прымаюць такія шляхі “сканавання” (счытвання, распазнавання), не зважаюць, што перадача думак, пачуццяў, вобразаў на адлегласці ажыццяўляецца без тэкстаў, багатых на адценні, дэталі, моўныя сродкі выразнасці. Усё часцей праяўляецца нецярплівасць пры чытанні вялікіх тэкстаў, даводзіцца чуць і недарэчныя довады, напрыклад: навошта запамінаць тэкставы матэрыял і давяраць памяці што-небудзь значнае, калі любую інфармацыю можна апэратыўна выклікаць на экран камп’ютара, планшэта, мабільнага тэлефона, скапіраваць і пакарыстацца ёю; навошта выказваць звыклым тэкстам пачуцці, стаўленне да думак суразмоўцы, калі можна абысціся смайлікамі, што замяняюць некалькі сказаў.

Прыхільнікі імклівых зносін, а іх шмат і сярод дарослых адукаваных грамадзян, карыстаючыся сучаснымі сродкамі камунікацыі, не адчуваюць істотнай небяспекі. Справа не толькі ў тым, што сучасная электронная медыяпрастора змяшчае як карысную, так часам і далёкую ад праўды інфармацыю, якая выдаецца за ісціну ў апошняй інстанцыі, а яшчэ і ў тым, што не існуючыя раней, надзвычай зручныя рэдукаваныя формулы абмену думкамі, што ўвайшлі ў паўсядзённасць разам з інтэрнэтам, хутка адвучваюць ад паўнаты выказванняў, аддаляюць ад неабходнасці будаваць паведамленне прадумана, лагічна, пераканальна, а тым самым звужваюць, збядняюць інтэлектуальна-развіццёвую і пачуццёвую зоны асобы. Чаго толькі вартыя неапраўданае скарачэнне слоў, здэклівыя абрэвіятуры, далёкія ад арфаграфічных норм напісанні, выказванні без знакаў прыпынку – вынік адсутнасці ў інтэрнэце ўсякіх табу.

Многія дзеці і моладзь да часу не задумваюцца, не прагназуюць, ці змогуць, ігнаруючы паўнаватасны тэкст і яго стварэнне, выявіць сябе адукаванай асобай у дарослым жыцці – напісаць курсавую ці дыпломную працу, юрыдычна абараніць свае ці чужыя інтарэсы, апісаць навуковае адкрыццё ці, будучы кіраўніком калектыву, упэўніць падначаленых у неабходнасці пэўных дзеянняў. У такіх складаных, адказных момантах маўленчых паводзін дапамагчы могуць не смайлікі і эмодзі, а канкрэтныя ўменні будаваць і выкарыстоўваць належныя звязныя выказванні.

У гэтай сітуацыі надзвычай важна, што вучэбныя праграмы па беларускай мове ў школе (адпаведна і вучэбныя дапаможнікі) на ўсіх ступенях агульнай сярэдняй адукацыі захоўваюць паслядоўны курс на тэкстацэнтрычнасць у навучанні мове, на абавязковае чытанне і аналіз разгорнутых, багатых на моўныя з’явы тэкстаў розных стыляў і жанраў, курс на тэкставую асно-

ву дыктантаў, пераказаў, перакладаў і стварэнне вучнямі ўласных звязных выказванняў у пісьмовай ці вуснай форме. Па сутнасці, тэкстацэнтрычную стратэгію ў моўнай адукацыі сучасных школьнікаў трэба лічыць альтэрнатывай часта павярхоўнаму, а то і бездухоўнаму абмену думкамі ў небэзакорнай сферы чатаў і блогаў, якія пасвойму, як адзначалася, абмяжоўваюць моўнае развіццё. Тэкставая аснова слухання, чытання, гаварэння, пісьма, вывучэння большасці раздзелаў школьнага курса беларускай мовы дапамагае трэніраваць і развіваць памяць вучняў, правільна звязваць словы і сказы ў сэнсавае цэлае, будаваць доказы, рабіць высновы, вылучаць ідэі, што так важна для заўтрашніх будаўнікоў жыцця.

Такім чынам, для складальнікаў вучэбных праграм, аўтараў вучэбных дапаможнікаў і настаўнікаў акрэсліваецца актуальная задача – надаваць тэксту значэнне стратэгічна важнага сродку моўнай адукацыі ў сучаснай школе, паранейшаму свядома, паслядоўна і эфектыўна выкарыстоўваць яго ў працэсе вывучэння мовы.

Спіс літаратуры

1. **Звегинцев, В. А.** О цельюоформленности единиц текста / В. А. Звегинцев // Изв. АН СССР. СЛЯ. – Т. 39. – 1980.
2. **Солганик, Г. Я.** К определению понятий “текст” и “медиа́текст” / Г. Я. Солганик. // Вестник МГУ. Серия 10. Журналистика. – 2005. – № 2.

3. **Вучэбныя праграмы для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання.** Беларуская мова. Беларуская літаратура. IX клас. – Мінск : НІА, 2019.

4. **Выкладанне беларускай мовы ў школе** / М. Г. Яленскі, Л. С. Васюковіч, І. М. Саматыя [і інш.]. – Мінск : Нар. асвета, 1994.

5. **Валочка, Г. М.** Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы / Г. М. Валочка. – Мінск, 2005. – 204 с.

6. **Васюковіч, Л. С.** Вучэбны тэкст у школьным падручніку па беларускай мове / Л. С. Васюковіч. – Мінск, 2005. – 266 с.

7. **Методыка выкладання беларускай мовы** : вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльн. / М. Г. Яленскі [і інш.]. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2007.

8. **Малажай, Г. М.** Лінгвістычны аналіз тэксту: заданні, тэксты, парады : вуч. дапам. для філалаг. факультэтаў пед. ВНУ / Г. М. Малажай. – Мінск : Выш. школа, 1982. – 263 с.

9. **Старченко, Г. Н.** Художественный текст как лингводидактический объект / Г. Н. Старченко // Актуальные проблемы филологии : Мат-лы I Междунар. науч. конф. – Пермь : Меркурий, 2012.

10. **Рачэўскі, С. Р.** Майстэрства навучання беларускаму слову ў школе : вучэб.-метад. дапаможнік / С. Р. Рачэўскі. – Брэст : БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2019. – 145 с.

11. **Кананенка, Т. М.** Праца з тэкстам на ўроках беларускай мовы : вуч.-метад. дапам. / Т. М. Кананенка, Г. М. Малажай, М. І. Пашкевіч. – Брэст, 1993. – 103 с.

12. **Щирова, И. А.** Многомерность текста: понимание и интерпретация : уч. пособие / И. А. Щирова, Е. А. Гончарова. – СПб. : ООО “Книжный дом”. – 2007. – 472 с.

13. **Васюковіч, Л.** Вучэбны тэкст ва ўмовах сучасных адукацыйных рэсурсаў / Л. Васюковіч // Роднае слова. – 2020. – № 8. – С. 44.

НІА: дыдактычныя і дыягнастычныя матэрыялы

Вячаслаў **КАРАТКЕВІЧ**,

начальнік упраўлення маніторынгу якасці адукацыі,
старшы навуковы супрацоўнік лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі

ЗАДАННІ ДЛЯ ФАРМІРАВАННЯ АСОБАСНЫХ І МЕТАПРАДМЕТНЫХ КАМПЕТЭНЦЫЙ ВУЧНЯЎ

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА (VI КЛАС)

ЗАДАННЕ I. УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ. “ЛЕБЯДЗІНЫ СКІТ”

Праверка ведання сюжэта казкі “Лебядзіны скіт” Уладзіміра Караткевіча арганізуецца праз злучэнне квадратаў з імёнамі персанажаў і квад-

Матэрыялы падрыхтаваны на аснове выканання задання “Распрацаваць навукова-метадычнае забеспячэнне фарміравання ў навучэнцаў асобасных і метапрадметных кампетэнцый у працэсе навучання вучэбным прадметам гуманітарнай адукацыі і ў пазавучэбнай дзейнасці ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі” ў межах галіновай навукова-тэхнічнай праграмы “Распрацаваць навукова-метадычнае забеспячэнне фарміравання асобасных і метапрадметных кампетэнцый навучэнцаў у адукацыйным працэсе” (“Выхаванне праз навучанне”) на 2018–2020 гг. (№ ДР 20181222).

ратаў – назваў дзеянняў (1). Вучням наглядна дэманструецца расстаноўка сіл у творы праз перасячэнне ліній. Гэтая частка задання настройвае шасцікласнікаў на выяўленне эмацыйнага стану асобных персанажаў і ідэйнага зместу казкі.

Выкананне часткі (2) магчыма ў выглядзе гутаркі па пытаннях. Вучням важна актуалізаваць паняцці *эмоцыя* і *характар* і іх значэнні, якія разглядаліся ў V класе.

Згаданыя вышэй дзеянні папярэднічаюць за-паўненню табліцы (3). Для вучняў з высокім узроўнем падрыхтоўкі можна прапанаваць табліцу без “шапкі”:

Хан Бату	Хан зарагатаў: – Пакуль што я прымушаю другіх есці зямлю, бо што такое народ. Народ – гэта статак, у якім кожная жывёла думае толькі аб тым, каб есці другіх і не быць з’едзенай. Глядзі, гэтых людзей мы пабралі ў палон, і яны хутка забудуць мову сваю і сваю зямлю. Яны памерлі ўжо	
Юсуфі		справядлівы
Старац		

Праца з табліцай такога роду фарміруе ўменне аналізаваць інфармацыю ў адпаведнасці з пэўнай прыкметай.

1. Спалучыце персанажаў і дзеянні, якія яны выконвалі. Як характарызуюць гэтыя дзеянні хана, яго службу і старца? Адказ аргументуйце. Чаму лініі хана Бату і Юсуфі перасякаюцца, а лініі старца ні з кім не перасякаюцца?

2. Адкажыце на пытанні:

- 1) У чым розніца паміж лексічным значэннем слоў *засмяяўся*, *зарагатаў*? Як называюцца такія словы?
- 2) Якія эмоцыі выражаюць словы *засмяяўся*, *заплакаў*? Як называюцца такія словы?
- 3) Якімі сродкамі аўтар перадае спачуванне чужаземцаў да старца?
- 4) Што здарылася са старцам? Як ён ахвяраваў сабой?

3. Запішыце ў табліцу цытаты, якія даюць уяўленне пра характар персанажаў. Вызначце галоўныя рысы характару кожнага героя казкі.

Персанаж	Цытата	Рыса (ы) характару
Хан Бату		
Юсуфі		
Старац		

ЗАДАННЕ II. ПРА БАГОЎ

Веданне фактычнага матэрыялу па славянскай міфалогіі правяраецца пры выкананні 2-й часткі задання. Пры гэтым праз ацэнку дзеянняў багоў фарміруецца сістэма маральна-этычных каштоўнасцяў. Настаўнік мае магчымасць праз каментарыі расставіць акцэнты адносна пазітыўнага і негатыўнага стаўлення да тых або іншых дзеянняў.

Складанне сінквейна (2) – эфектыўны метадычны прыём для навучання рэзюмаванню, падвядзенню вынікаў па вывучаным матэрыяле. Сінквейн развівае крытычнае і аналітыч-

нае мысленне, а таксама крэатыўнасць вучняў. Напісанне твораў такога роду патрабуе ўмення знаходзіць і вылучаць найбольш істотныя элементы, аналізаваць іх і рабіць высновы, пры гэтым важна не парушаць асноўныя прынцыпы напісання сінквейна.

1. Выберыце, якія дзеянні выконвала кожнае славянскае божства. Зялёным алоўкам абвядзіце імёны багоў, якія адназначна ўвасабляюць сілы добра. Вусна патлумачце, чаму менавіта гэтыя багі былі выбраны.

Дажбог	Жыжаль	Сварог	Пярун
Каваў зброю	Даваў здароўе	Абуджаў прыроду	Пачынаў засуху
Распчаў жыццё	Апекаваўся сейбітамі	Перамог цемру	Наводзіў на ўсіх жых
Саграваў зямлю	Паліваў дажджом	Прыносіла смерць	Ламаў жытло
Марозіў азімыя	Апекавалася сям’ёй	Давала вяночкі	Прымала розныя абліччы
Ярыла	Зюзя	Лада	Мара

2. Складзіце сінквейн пра бога, які найбольш спадабаўся.

Для даведкі. Сінквейн – твор-самавыражэнне на вызначаную тэму. Складаецца з пяці радкоў, кожны з якіх павінен адпавядаць пэўным умовам: 1-ы радок – адно слова, якое заяўляе тэму / прадмет; 2-і радок – два прыметнікі, якія характарызуюць прадмет; 3-і радок – тры дзеясловы, якія характарызуюць прадмет; 4-ы радок – фраза з чатырох слоў, якая выражае стаўленне да прадмета; 5-ы радок – адно слова (сінонім да першага), якое абагульняе ўяўленне пра прадмет.

Напрыклад,
Лада
Прывабная, маладая.
Дарыла, любіла, аберагала.
Багіня давала сямейны лад.
Чалавекалюбка.

ЗАДАННЕ III. “ДАМАВІКОВА ЎДЗЯЧНАСЦЬ (НАРОДНАЯ ЛЕГЕНДА)”

Заданне фарміруе навыкі адбору, аналізу і класіфікацыі звестак, работы з рознымі крыніцамі інфармацыі. Праца з табліцай (1), тлумачальным слоўнікам (2) павінна суправаджацца каментарыямі настаўніка. Калі вучань тлумачыць, чаму ён аддае перавагу той або іншай мі-

фалагічнай істоце, важна звярнуцца да яго асабістага вопыту.

Частка 3 – пісьмовая рэфлексія. Апісанне падзеі ці ўчынку, за які можна быць удзячным, характарызуе актыўнасць вучня як суб'екта вучэбнай дзейнасці, адлюстроўвае зоны найбліжэйшага яго развіцця.

1. Якое з прыведзеных сцверджанняў правільнае? Насупраць правільных сцверджанняў пастаўце "+", а насупраць няправільных – "-". Якія міфалагічныя істоты выклікаюць у вас сімпатыю? Чаму?

Сцверджанне	Правільна / няправільна
Палявік жьў у полі і прынаджаў шкоднікаў	
Палявік любіў палыхаць людзей	
Лесавік мог пакараць чалавека за нядбайныя паводзіны ў лесе	
Лесавік мог дапамагчы чалавеку: выводзіў з лесу тых, хто заблукаў, паказваў грыбныя і ягадныя мясціны	
Дамавік ахоўваў дом, падтрымліваў агонь у печы	
Дамавік любіў жартаваць: скакаў па лавах, казытаў соннага чалавека. Рабіў гэта, каб перашкодзіць гаспадарам	
Вадзянік любіў мучыць людзей, цешыўся з пакут тапельцаў	
Вадзянік вельмі любіў людзей і дапамагаў рыбакам лавіць рыбу, заганяючы яе ў сеткі	
Ваўкалакі-чараўнікі нападалі на людзей і асабліва на дзяцей	
Ваўкалакі, якія сталі ахвярай чарадзеяства, выклікалі спачуванне ў людзей	

2. Выпішыце з тлумачальнага слоўніка лексічнае значэнне слова *ўдзячнасць*.

Удзячнасць – _____.

Ці з'яўляецца ўчынак дамавіка ўдзячнасцю? Калі так, то чаму.

3. Апішыце падзею ці ўчынак, за які вы можаце выказаць удзячнасць сябрам, бацькам, чужым людзям.

ЗАДАННЕ IV. АЛЕНА ВАСІЛЕВІЧ. "СЯБРЫ"

Заданне мае на мэце прафілактыку недастатковага эмацыйнага інтэлекту, выпрацоўку эмпатыі, умення дзейнічаць у нестандартнай сітуацыі.

Выкананне задання неабходна пачаць з уводнай гутаркі па пытаннях:

- 1) Што такое сяброўства?
- 2) Якія творы, прысвечаныя сяброўству, вы ведаеце?
- 3) Што такое зайздрасць?
- 4) У якіх творах апісваецца чалавечая зайздрасць?
- 5) Што стала прычынай спрэчкі паміж Лёнькам і Грышкам?

б) Хто з хлопчыкаў заслугоўвае апраўдання?

Праз гэтыя пытанні ўвага вучняў канцэнтруецца на асноўных сэнсавых кропках апавядання "Сябры" Алены Васілевіч.

У працэсе запаўнення табліцы (1) шасцікласнікі вучацца ацэньваць рысы характару чалавека, бачыць станоўчыя і адмоўныя бакі асобы ў праекцыі на рэальных людзей. Пасля выканання задання ў групах (2) можна наладзіць дыспут / прэзентацыю. Пры недастатковай колькасці вучняў мэтазгодна правесці гутарку з класам па гэтых пытаннях.

Практычным вынікам работы можа быць напісанне інструкцыі, як дапамагчы людзям, што трапілі ў такую ж сітуацыю, як і Лёня. Настаўніку неабходна звярнуць увагу на камплекснасць і этапнасць работы па выратаванні чалавека. Важна не абмяжоўваць вучняў у формах падачы інструкцыі: тэкст, разбіты на лагічныя часткі; схема-алгарытм; серыя малюнкаў. Гэтае заданне можа быць выканана і ў групах. Па выніках можна наладзіць выставу творчых работ.

1. Вельмі часта зайздрасць нараджаецца з-за нізкай самаацэнкі. Дапамажыце Грышку падняць яе. Знайдзіце ў яго характары станоўчыя рысы і адмоўныя. Запоўніце табліцу.

Станоўчыя рысы характару Грышкі	Адмоўныя рысы характару Грышкі

За што можна паважаць Грышку?

2. Работа ў групах. Адкажыце на пытанні. Адказ прэзентуйце ў выглядзе кароткага выказвання.

Пытанні для групы 1.

1) Што адчувае Лёнька па дарозе дадому? Чаму?

2) Як вы параіце хлопчыку паводзіць сябе ў сітуацыі канфлікту з сябрам?

Пытанні для групы 2.

1) Што адчувае Грышка па дарозе дадому?

2) Якую парадку вы можаце яму даць?

Пытанні для групы 3.

1) Што адчулі бацькі Лёні, калі даведаліся, што сын не прыйшоў са школы?

2) Як яны павінны адраагаваць на сітуацыю канфлікту сяброў?

Пытанні для групы 4.

1) Што адчулі бацькі Грышкі, калі даведаліся, што Лёня не прыйшоў са школы?

2) Як яны павінны адраагаваць на сітуацыю канфлікту сяброў?

3. Напішыце / намалюйце інструкцыю або складзіце схему-алгарытм, як дапамагчы людзям, што трапілі ў такую ж сітуацыю, як і Лёня.

Аксана БЯЗЛЕПКИНА-ЧАРНЯКЕВИЧ,
кандыдат філалагічных навук

ВЫКЛАДАННЕ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ХІХ ст.

НА ПРЫКЛАДЗЕ ДАПАМОЖНІКА “ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ХІХ ст.” ІВАНА ШТЭЙНЕРА І АЛЫ БРАДЗІХІНАЙ

821.161.3.09(072)(075.8)

У артыкуле на прыкладзе вучэбнага дапаможніка “Гісторыя беларускай літаратуры ХІХ ст.” І. Штэйнера і А. Брадзіхінай, які напісаны з улікам жанравага крытэрыю, акцэнтуюцца ўвага на ідэйным, з’урывістым і аксіялагічным аспектах выкладання беларускай літаратуры ў сярэдняй і вышэйшай школе.

Ключавыя словы: *беларуская літаратура ХІХ ст., жанр, балада, гавэнда, рамантызм, сентыменталізм, рэалізм, методыка выкладання беларускай літаратуры.*

On the example of the based on the genre criterion textbook “History of Belarusian literature of the 19th century” I. Shtejnier and A. Bradzihina, the author of the article focuses attention on the ideological, heuristic and axiological aspects of teaching Belarusian literature in secondary and higher schools.

На працягу апошніх 30 гадоў значна памянлася ўяўленне пра канцэпцыю беларускай літаратуры. З канца 1990-х гг. яна выкладаецца як шматмоўная¹ (рух у гэтым кірунку зафіксаваны ў кандыдацкай дысертацыі 1993 г. цяпер ужо доктара філалагічных навук М. Хаўстовіча, у доктарскай дысертацыі 2012 г. Ж. Некрашэвіч-Кароткай і іншых навуковых даследаваннях). Акадэмічная пазіцыя² па гэтым пытанні наступная: сцвярджаецца статус беларускай літаратуры як шматмоўнай, але творчасць пісьменнікаў, якія мелі беларускамоўныя творы, аналізуецца ў асобных раздзелах, а творчасць іншамоўных аўтараў (напрыклад, А. Міцкевіча) – у аглядавых.

У гэтым можа быць і пэўная метадычная логіка. Калі паставіць у адзін шэраг разнамоўныя творы аўтараў, якія паходзяць з тэрыторыі Беларусі, то эстэтычны крытэрыў не дасць навучэнцам ХХІ ст. адэкватнага ўяўлення пра беларускі літаратурны працэс ХІХ ст. Агулам у школьнай адукацыі моўнае пытанне ў літаратуры калі не ігнаруецца, то не акцэнтуюцца (і верагодна, гэта правільна, калі ўлічваць узроставую псіхалогію). Напрыклад, школьнікам дастаткова патлумачыць, што амаль ва ўсіх перыядах функцыянавання літаратуры на тэрыторыі Беларусі існавалі творы, напісаныя на мовах, якія або ў той час, або для гэтага рэгіёна былі інтэрнацыянальнымі (лаціна, польская, руская).

Калі літаратуру выкладаць храналагічна, як гэта робіцца ў школе ў IX–XI класах і ўніверсітэтах, то часам атрымліваюцца парадаксальныя накладкі (як, напрыклад, у школьнай праграме па ХІХ ст.), якіх немагчыма пазбегнуць. Так, да тэм “Агульная

характарыстыка літаратуры ХІХ ст.”; “Рамантызм у еўрапейскім і беларускім мастацтве слова канца XVIII – 1-й паловы ХІХ ст.” і “Ян Чачот” лагічна прапаноўваецца тэорыя літаратуры – “Рамантызм”, але Ян Чачот не рамантык.

Выкладанне літаратуры ХІХ ст. павінна адбывацца так, каб вытлумачыць эстэтычную няроўнасць беларускага літаратурнага працэсу ў гэты перыяд. Магчыма, тут прыдасца жанравы крытэрыў, які лёгка ў аснову вучэбнага дапаможніка “Гісторыя беларускай літаратуры ХІХ ст.” Івана Штэйнера і Алы Брадзіхінай (Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2021, 220 с.; далей спасылкі даюцца на гэтае выданне з пазначэннем старонкі ў дужках)³. На думку аўтараў, абраны крытэрыў самы доказы, бо нараджэнне ці запазычанне ў літаратуры кожнага жанру “*абумоўлена перш за ўсё канкрэтнымі гісторыка-літаратурнымі фактарамі*” (1, с. 5). Гэта значыць, калі пэўны літаратурны працэс саспеў да нейкага жанру, то моўнае пытанне нібыта адыходзіць на другі план: як двухмоўны аўтар умее пісаць балады, то ён зможа напісаць іх на абедзвюх сваіх мовах (але ці стане ён іх пісаць – залежыць ужо ад падрыхтаванасці мэтавай аўдыторыі).

Жанравы крытэрыў больш адэкватна адлюстроўвае айчыны літаратурны працэс ХІХ ст.: у самым пачатку новай беларускай літаратуры аўтары, якія пісалі па-беларуску (Я. Чачот, Я. Баршчэўскі, Ф. Багушэвіч і многія іншыя), пісалі з разлікам на сваю значна менш падрыхтаваную аўдыторыю, а таму многія іх творы былі адпаведнага эстэтычнага ўзроўню, але калі паглядзець на іх творчасць цалкам, на жанры напісаных імі твораў, то вымалёўваецца крыху іншая, больш разнастайная, карціна.

¹ Працэсы вяртання іншамоўных тэкстаў у беларускі літаратурны працэс працягваюцца: пасля лацінамоўных і польскамоўных тэкстаў спарадычна пачалі перакладаць і ідыш (быў адной з дзяржаўных моў у Беларусі ў 1920-я гг.).

² Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стст.: у 2 т. / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. – 3-е выд., выпр. – Мінск: Беларус. навука, 2010.

³ Як і ўсе кнігі, выдадзеныя ў Гомельскім дзяржаўным універсітэце, вучэбны дапаможнік выкладзены ва ўніверсітэцкім анлайн-рэпазіторыі: <http://elib.gsu.by/jspui/handle/123456789/16184>.

Балада – жанр, які паяднаў у сабе дзве найбуйнейшыя культурна-гістарычныя тэндэнцыі XIX ст. Яна стала водгукам і на рамантызм у культуры, і на пошукі шляхоў нацыянальнага адраджэння. Такім чынам, наяўнасць балады ў літаратуры XIX ст. ужо засведчыла высокі ўзровень беларускага літаратурнага працэсу, адпаведны тагачаснаму еўрапейскаму.

Пры неабходнасці коратка акрэсліць літаратуру Беларусі XIX ст. гэта можна было б зрабіць фразай “паміж баладай і гавэндай”, таму што “калі першая [балада] арыентуецца на фантастычнае, выключнае, незвычайнае, нават ірацыянальнае, то другая [гутарка, гавэнда] імкнецца да максімальнай рэальнасці, сцвярджэння верагоднасці падзей і дзеянняў” (с. 126).

Дапаможнік І. Штэйнера і А. Брадзіхінай цікавы і тым, што ў ім паслядоўна тлумачыцца, што менавіта пэўная з’ява значыла ў сваім часе або як нейкая рыса ці характарыстыка павінна сёння ўспрымацца. Напрыклад, адзначаецца такая адданасць А. Міцкевіча беларускай традыцыі: «Агульная атмасфера балады [“Уцёкі”] набліжаецца да ўласцівай беларускай ментальнасці, дзе страх не пераходзіць у жах. Так званыя “жахлівыя балады” з’яўляюцца ў айчынным літаратуры крыху пазней, у творчасці Я. Баршчэўскага. У адрозненне ад А. Міцкевіча, які ўвасабляе бюргераўскі сюжэт у адпаведнасці з беларускімі вуснапаэтычнымі традыцыямі...» (с. 19).

З такіх нібыта дробязей складаецца агульная карціна, калі, здавалася б, выпадковы літаратурны факт становіцца ўплывовай часткай літаратурнага працэсу: у дапаможніку згадваецца натхнёны І. В. Гётэ “не ўласцівы славянскай фальклорнай традыцыі вобраз Мефістофеля” (с. 20–21) у баладах А. Міцкевіча, папулярнасць якіх стварыла радзіме паэта рэпутацыю таямнічага і загадкавага краю на стагоддзі наперад. І чытач дапаможніка разумее, адкуль бярэ вытокі такое ўяўленне пра Беларусь, а яно фіксуецца і ў літаратуры (ад У. Караткевіча да Л. Рублеўскай і А. Наварыча), і ў кінематографе (“Масакра”, рэж. А. Кудзіненка).

У дапаможніку развенчваецца прынцыповая другаснасць Я. Чачота. Так, яго творы часам маралізатарскія і нудныя (у літаратуразнаўстве рэдка так атэстоўваюць творы, а ў выкладанні без гэтага не абыходзіцца), але і ён самастойна выходзіў на эстэтычныя адкрыцці: “Разам з тым не варта першыя спробы зусім маладога паэта (а гэта і першыя спробы новай славянскай літаратуры), тым болей у новым жанры, разглядаць так крытычна, бо і да гэтага часу балады Яна Чачота маюць эстэтычную вартасць. Не заўсёды прытрымліваючыся патрабаванняў жанру, Я. Чачот у пэўным сэнсе апярэдзіў час, бо некаторыя з яго балад маюць рысы гавэнды (гутаркі), што стане

папулярнай у літаратуры Беларусі праз некалькі дзесяцігоддзяў” (с. 51). Таксама аўтары дапаможніка падкрэсліваюць, што першыя ў беларускай літаратуры экалагічныя матывы сустракаюцца менавіта ў творах Я. Чачота.

Якасць тэкстаў у літаратуразнаўстве ацэньваць не прынята. Па змоўчанні прымаецца ідэя, што літаратуразнаўчы аналіз не пісаўся б на дзюгадны твор. Але з літаратурай XIX ст. сітуацыя іншая: тут даследчыкі вымушаны лічыць каштоўнасцю кожны захаваны беларускамоўны допіс. І калі педагогі, аўтары дапаможніка, адзначаюць, што твор “неввысокі па сваіх мастацкіх якасцях” (с. 79), такая ацэнка вельмі важная з метадычнага гледзішча: дзіўна было б даказваць вучням і студэнтам геніяльнасць негеніяльнага тэксту. Гэта тое, чаго не хапае ў методыцы: калі нейкі твор у нашым часе не ўспрымаецца цікавым для вучняў – трэба прапаноўваць іншыя шляхі: паказваць, як па-іншаму ён успрымаўся ў сваім часе або спецыфічнымі рэцыпіентамі.

Расстаўляючы менавіта так акцэнты ва ўласным тэксце, аўтары дапаможніка шукалі падобнай падачы матэрыялаў і ў іншых аўтараў. Так, быў шчодро працытаваны даследчык творчасці Я. Баршчэўскага М. Хаўстовіч, які адзначаў, што з паэтаў трэцяга ўзроўню пісьменнік вылучаўся толькі баладамі. А балады Я. Баршчэўскага сталі асаблівым этапам у яго творчасці: гэта і пераход ад класіцызму да рамантызму, і пераход ад паэзіі да прозы (“калі б не пісаў балады, то не пісаў бы і прозы”, с. 86).

У дапаможніку адзначаецца месца “Шляхціца Завальні” ў літаратурным працэсе праз адмыслова падабраныя цытаты іншых даследчыкаў, напрыклад з П. Васючэнкі: «Баршчэўскі-фантаст глядзеў наперад, у будучыню і нібы прадбачыў з’яўленне “прозы жахаў”, фэнтэзі, навуковай фантастыкі» (с. 96). Фраза карэктна сфармулявана, і па-за ўвагай застаецца горыч ад таго, што Я. Баршчэўскі ўсё нібы прадбачыў, але больш за стагоддзе не мог паўплываць на развіццё пісьменства.

Пры вывучэнні беларускай літаратуры XIX ст. школьнікі знаёмяцца з “вяршыняй айсберга”, студэнты могуць прачытаць значна больш, але немагчыма чакаць ад навучэнцаў дасканалы валодання матэрыялам. І гэта клопат настаўнікаў і выкладчыкаў: абапіраючыся на ўласную абазнанасць, знаёміць вучняў з літаратурнай панарамай Беларусі XIX ст. І калі пэўны твор (напрыклад, верш “Да мілых мужычкоў” Я. Чачота) не можа задаволіць густы сучасных маладых чытачоў, то іх можна выводзіць на асэнсаванне поўнай карціны: параўнаць сацыяльны статус аўтара і мэтавай аўдыторыі, параўнаць іх культурны ўзровень. Тады навучэнцам становіцца ясна не толькі тое, чаму твор Я. Чачота выглядае менавіта так, але і навош-

та Ф. Багушэвіч з дапамогай псеўданімаў фальсіфікаваў сацыяльны статус аўтараў сваіх кніг Мацея Бурачка і Сымона Рэўкі з-пад Барысава.

У выкладанні літаратуры вельмі важна мець на ўвазе пытанне: “Чаму яны класікі?” Трэба падкрэсліваць, чым яны вызначаліся ў сваім часе. І дапаможнік І. Штэйнера і А. Брадзіхінай паслядоўна дае такі адказ пра кожнага з аўтараў: “У. Сыракомля, самы аўтарытэтны паэт тагачаснай Літвы...” (с. 150). Або: «Найбольш дакладнае слова, якое характарызуе дзейнасць В. Дуніна-Марцінкевіча, – першы. Ён стаў заснавальнікам беларускай камедыяграфіі, аўтарам першай беларускай оперы і меладрамы, яму належыць першы пераклад “Пана Тадэвуша” на беларускую мову, быў адным з першых, хто распрацоўваў нормы літаратурнай беларускай мовы, першым класікам і ўвогуле першым беларускім прафесійным пісьменнікам» (с. 184). А найбольш грунтоўна растлумачана значэнне асобы і творчасці Ф. Багушэвіча: «Прыніцыпова новым у вырашэнні Ф. Багушэвічам сацыяльнай і нацыянальнай тэмы, тым, чаго не назіралася ў творчасці яго папярэднікаў, быў погляд “знутры”, ацэнка сітуацыі вачыма беларуса (а не літвіна і не паляка) і ў той жа час вачыма простага чалавека (а не пана). Менавіта гэтым творчасць Ф. Багушэвіча вылучалася на фоне ранейшага літаратурнага працэсу. Сапраўды, пра сялян і для сялян пісалі і Я. Чачот, і В. Дунін-Марцінкевіч, але яны сыходзілі з іншых эстэтычных пазіцый: не хавалі адкрытага дыдактызму і часам падкрэслівалі аўтарскую “вышэйшасць” у параўнанні з патэнцыйным чытачом, у пэўным сэнсе прадстаўлялі прафанацыю вобраза мужыка» (с. 197).

Дапаможнік мае цікавую структуру кожнага раздзела: біяграфічная табліца, тэарэтычная частка, метадычная частка (тэмы для абмеркавання, пытанні, заданні, тэсты для самакантролю), цікавыя факты пра пісьменніка, спіс літаратуры і асноўныя тэрміны. Кожным структурным элементам можна карыстацца ў залежнасці ад метадычных задач. Так, у біяграфічных табліцах зручна шукаць падзеі пэўнага года ў біяграфіях розных аўтараў. Напрыклад, чым адзначыўся ў беларускім літаратурным працэсе сумнавядомы ў XIX ст. 1816 “год без лета”, выкліканы, як мяркуюць спецыялісты, вывяржэннем інданезійскага вулкана Тамбора. Год жудасных прыродных катаклізмаў (неўраджайны, халодны і дажджлівы) сусветнай літаратуры даў вампіраў Джорджа Байрана і Франкенштэйна Мэры Шэлі, а небагатых беларускіх літаратараў-філаматаў вымусіў пакінуць вучобу ў Віленскім універсітэце: “1816 – у лістах да сяброў [Чачот] пакіне згадкі пра выключную галечу, калі не было нават паліто, каб выйсці на вуліцу” (с. 46).

Такім чынам, пры выкладанні літаратуры XIX ст. жанравы крытэрыі можа выступаць

як адзін з шэрага крытэрыяў, прыдатных для стварэння адэкватнай карціны размаітага літаратурнага працэсу XIX ст.

Пры выкладанні беларускай літаратуры XIX ст. варта звяртаць увагу на ідэйны, эўрыстычны і аксіялагічны аспекты. На прыкладзе літаратуры XIX ст. можна паказаць **рух ідэй**: якім чынам і з якой мэтай іншамоўныя пісьменнікі з тэрыторыі Беларусі звярталіся да беларускай тэмы і беларускай мовы ў творах, як узаемазвязаны жанры і эстэтычныя напрамкі (напрыклад, паказаць рух ад рамантычнай балады да рэалістычнай гутаркі – гавэндэ). Для актуалізацыі спецыфікі беларускага літаратурнага працэсу XIX ст. варта звяртаць навучэнцаў у рэаліі таго часу, падштурхоўваючы да **эўрыстычных пошукаў**: на якой мове атрымлівалі адукацыю ў той час на тэрыторыі Беларусі, адкуль пісьменнікі ведалі беларускую мову, якімі былі выдавецкія магчымасці, як змянялася мода на эстэтычныя напрамкі. А таксама варта паслядоўна падкрэсліваць, што пэўная з’ява, падзея ці твор значылі ў сваім часе, напрыклад паказаць старамоднасць В. Дуніна-Марцінкевіча ці кансерватыўнасць (нават рэтраграднасць) філаматаў (зрэшты, увесь рамантызм прасякнуты расчараваннем у магчымасці рацыянальнага спазнання свету). Звяртаючы ўвагу на паходжанне пісьменнікаў XIX ст. і іх чытачоў, можна вытлумачыць спецыфіку беларускамоўных тэкстаў XIX ст. і іх эвалюцыю (ад шляхціцаў Я. Чачота, Я. Баршчэўскага і іншых да нібыта сялян Мацея Бурачка і Сымона Рэўкі з-пад Барысава).

Саманадзейна спадзявацца, што беларуская літаратура сама па сабе каштоўнасць для абсалютна ўсіх навучэнцаў. Апеляцыя да роднай мовы і роднай літаратуры падманліва спакусная, бо нібыта не патрабуе дадатковай аргументацыі. Калі ж абпірацца на **каштоўнасці**, якія могуць быць агульнымі для ўсіх, то працэс выкладання ўскладняецца і спрашчаецца адначасова. Гаварыць пра кожнага пісьменніка мае сэнс, высвятляючы, “чаму ён класік”, што кожны канкрэтны аўтар прынёс у літаратуру. Відавочна, такая стратэгія выкладання патрабуе ад настаўнікаў, выкладчыкаў, аўтараў дапаможнікаў дадатковай падрыхтоўкі¹, але літаратура XIX ст. удзячная, бо амаль усе праграмныя аўтары (А. Міцкевіч, У. Сыракомля, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч) былі фантастычна, як на сённяшні погляд, папулярныя сярод сучаснікаў і як бацькі-заснавальнікі новай беларускай літаратуры ў многіх тэмах, жанрах, прыёмах былі першымі.

¹ У раздзеле “Феномен Францішка Багушэвіча” вучэбнага дапаможніка І. Штэйнера і А. Брадзіхінай паслядоўна падкрэсліваецца першынство пісьменніка ў розных сферах. А ў вучэбным дапаможніку па беларускай літаратуры для X класа (2020) кожны параграф, прысвечаны персаналіям, завяршаецца каляровай плашкай “Уклад у літаратуру”.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ

III ЭТАП XXXIX РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІЯДЫ. 2022/23 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД (X КЛАС)

Заданне 1. Запішыце насупраць змешчаных у табліцы слоў прапушчаныя ў іх спалучэнні галосных літар.

Максімальная колькасць балаў – 7.

Слова	Прапушчаныя літары
Н_ _гарскі вадаспад	
ф_ _далізм	
мед_ _магнат	
_ _нізацыя	
вакальнае тр_ _	
аўд_ _візуальны	
_ _зіс	
_ _русалім	
від_ _фільм	
тр_ _да	
мел_ _рацыённы	
р_ _білітацыя	
б_ _здольны	
фіз_ _працэдурны	

Заданне 2. Спалучыце словы з левага слупка з іх значэннямі ў правым слупку, напрыклад, А1Б2В3Г4Д5Е6.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Слова	Значэнне
А. Братавая	1. Дзядзькава жонка
Б. Ятроўка	2. Жонка аднаго брата ў адносінах да жонкі другога брата
В. Братаніца	3. Жончына сястра
Г. Дзядзіна	4. Жонка брата
Д. Цешча	5. Пляменніца
Е. Швагерка	6. Якая знаходзіцца ў сваяцтве да дзеда ці бабкі з дзецьмі іх сыноў або дачок; дваюрадная
	7. Жончына маці

А Б В Г Д Е

Заданне 3. Беларуская мова мае разнастайны набор суфіксаў, якія пры іх далучэнні да асноў якасных прыметнікаў могуць надаваць апошнім дадатковую афарбоўку, вельмі тонка перадаючы розныя эмацыйныя або ацэначныя нюансы зместу.

Паспрабуйце раскрыць гэты патэнцыял беларускай мовы і ўтварыце як мага большую колькасць формаў прыметнікаў, ужываючы для гэтага розныя суфіксы ацэнкі, ад асновы прыметніка *тонкі*.

Заўвага. Утвораныя формы павінны адпавядаць нормам літаратурнай мовы і быць простымі па структуры (мець толькі адну аснову).

Максімальная колькасць балаў – 5.

Зыходная форма	Суфікс	Вытворная форма
тонкі		
тонкі		
тонкі		
тонкі		
тонкі		

Заданне 4. З кожнага рада выберыце нумар правільнага варыянта словаформы (словаформаў) з прапанаваных у дужках. Адкаж запішыце ў выглядзе спалучэння літар і лічбаў (напрыклад, А1Б2В3Г1Д2Е3).

Максімальная колькасць балаў – 6.

А. У (запісе¹, запісу², запісі³) няправільнага дробу была зроблена грубая памылка.

Б. Пры працяглай (засухі¹, засухе², засуце³) многія расліны могуць загінуць.

В. Чым больш прыгажосці адкрыецца маленькаму чалавеку ў дзяцінстве, тым (паўнейшым¹, найпаўнейшым², паўней³) будзе яго дарослае жыццё.

Г. У Белавежскай пушчы дрэва-хмызняковай расліннасці да (дзевяцьсот¹, дзевяцісот², дзевяціста³) відаў.

Д. Да пункта прызначэння трэба было даставіць (пяцідзесяці трох¹, пяцьдзесят трох², пяцьдзесят тры³) пасажыр(-ы, -аў).

Е. Я тут параілася (тым з сім¹, з сім-тым², сім з тым³) наконт кватэры.

А Б В Г Д Е

Заданне 5. Прачытайце тэкст і сцверджанні да яго. У графе “+ / –” табліцы насупраць правільных сцверджанняў пастаўце “плюс”, насупраць няправільных сцверджанняў – “мінус”.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Як і Янка Купала і Максім Багдановіч, Якуб Колас прыйшоў у жыццё, каб сказаць: “Вось мы – беларускі народ! Вось у чым наша веліч і несмяротнасць. Вось наш нацыянальны геній, без якога ты, вялікі свет, быў бы нашмат бяднейшы. А таму ра(с / сс)тупіцеся, пасуньцеся трохі, мілыя суседзі, мы зоймем сваё пад гэтым небам месца. Сваё месца ў бясконцай гісторыі чалавецтва. Мы маем на гэта месца права”. Усё гэта ў творчасці Якуба Коласа сцверджана, наказана і даказана бліскава: хто мы і што мы і за што нас трэба паважаць у свеце. Сённяшняе прачытанне Якуба Коласа дасць магчымасць шмат у чым па-іншаму глянуць на жыццё на гісторыю беларусаў лепш і глыбей зразумець іх душу характар светапогляд адчуць і ўбачыць найвялікшы цуд створаны геніем народа – яго мову.

Паводле Н. Гілевіча.

Сцверджанне	+ / -
1. Тып тэксту – апавяданне з элементамі разважання	
2. Тэкст белетрыстычнага стылю	
3. У апошнім сказе трэба паставіць 7 косак	
4. Слова <i>бяднейшы</i> – складаная форма вышэйшай ступені параўнання прыметніка <i>беды</i>	
5. У слове <i>ра(с / сс)тупіцца</i> пішацца <i>сс</i> : прыстаўка <i>рас-</i> + <i>корань -ступ-</i>	
6. Сінонімы да слова <i>светапогляд</i> – канцэпцыя, адмаўленне, прыныц, адчуванне, крэда, сузіранне, уяўленне	

Заданне 6. Вызначце ў кожнай з трох прапанаваных груп сказаў трэці лішні сказ з улікам наступных абмежаванняў: віду сродкаў сувязі галоўнай і даданай часткі (I); сінтаксічнай функцыі злучальнага слова (II); віду даданай часткі (III). Патлумачце свой выбар.

Максімальная колькасць балаў – 6.

I. 1) Як паважаеш ты суседа, цябе шануе так сусед (Я. Непачаловіч). 2) Няма на свеце справы больш пачэснай, як быць народу творцам і слугой (А. Звонак). 3) Прыпомнілася, як у адзін з пасляваенных гадоў на збавенне людзям вельмі добра ўрадзілі грыбы (Я. Галубовіч).

II. 1) Блізкасць пушчы адчуваецца не толькі над ракой, берагі якое завалены падрыхтаванай для сплаву драўнінай, але і ў самім гарадку (Я. Брыль). 2) Падарункі складвалі ў вялізны плецены кош, які нехта з валачобнікаў насіў на рэмені цераз плячо (С. Давідовіч). 3) Іду з вуліцы ў вуліцу, як з пакоя ў пакой, і скрозь пазнаю знаёмыя абліччы сяброў і тысячы людзей, з якімі яшчэ не паспеў пагаварыць і пасябраваць (С. Грахоўскі).

III. 1) Карніз быў такі вузкі, што па ім не прабегла б і мыш (У. Караткевіч). 2) Сонейка прыграла так, што ад зямлі аж пара ішла (У. Дубоўка). 3) Рысы твару былі выразныя, рэзка акрэсленыя, такія правільныя, што згадзіліся б як узор нават вялікаму скульптару (У. Караткевіч).

Група	Нумар трэцяга лішняга сказа	Тлумачэнне
I		
II		
III		

Заданне 7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Максімальная колькасць балаў – 6.

– Погодите, я сам скажу, что я думаю. Я думаю, что если бы дремлющего в человеке зверя можно было остановить угрозой, всё равно, каталажки или загробного воздаяния, вышшею эмблемой человечества был бы цирковой укротитель с хлыстом, а не жертвующий собою проповедник. Но в том-то и дело, что человека столетиями поднимала над животным и уносила ввысь не палка, а музыка: неотразимость безоружной истины, притягательность её примера (по Б. Пастернаку).

Заданне 8. Уважліва прачытайце ўрывак з мастацкага тэксту. Якія з пералічаных ніжэй літаратурнаўчых тэрмінаў і паняццяў можна выкарыстаць пры яго характарыстыцы? Запішыце гэтыя тэрміны ў табліцу і дайце ім азначэнне.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Ёсць у сусвеце планета Зямля.
Ёсць на Зямлі той краіна адна,
А ў той краіне – прыстанішча, дзе
Сэрца званчэйшыя песні вядзе.

Максім Танк.

Літаратурнаўчыя тэрміны і паняцці: *актава, амфібрахій, анафара, байка, белы верш, дактыль, пейзажная лірыка, метафара, проза, рыфма, эпілог.*

Тэрмін	Азначэнне

Заданне 9. Ці добра ведаеце творчасць Максіма Танка і Максіма Гарэцкага? Вызначце, якія з прыведзеных ніжэй фактаў адносяцца да жыцця і творчасці гэтых літаратараў, а таксама праўдзівасць гэтых фактаў. Запоўніце адпаведныя слупкі табліцы.

Узор.

Факты:

...

7. Дзеянне аповесці “Непаўторная вясна” адбываецца ў 1941–1945 гг.

8. Нарадзіўся ў 1921 г. у вёсцы Глінішча.

9. Заснаваў літаратурнае аб’яднанне “Маладняк”.

...

Іван Шамякін		Іван Мележ		Не адносіцца да жыцця і творчасці ні І. Шамякіна, ні І. Мележа
праўдзівы	памылковы	праўдзівы	памылковы	
	7	8		9

Каментарый. Запоўненая такім чынам табліца сведчыць пра наступнае:

Іван Шамякін з’яўляецца аўтарам аповесці “Непаўторная вясна”, але факт змяшчае памылку (дзеянне адбываецца ў 1939–1940 гг.);

Іван Мележ сапраўды нарадзіўся ў 1921 г. у вёсцы Глінішча;

ні І. Шамякін, ні І. Мележ не мелі дачынення да заснавання “Маладняка”.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Факты:

1. Вёска Малая Багацькаўка знаходзіцца на Віцебшчыне.

2. Яўген Скурко нарадзіўся ў Нарачанскім краі.

3. Зборнік “Вянок” выйшаў у 1914 г.

4. Апавяданне “У лазні” выйшла ў 1913 г. у газеце “Наша Ніва”.

5. Першая кніга “Росквіт зямлі” выйшла ў свет, калі пісьменніку было 16 гадоў.

6. Кніга “На этапах” выдадзена ў 1936 г. у Мінску.

7. У 1926–1928 гг. загадваў кафедрай беларускай мовы і літаратуры ў Горацкай сельгасакадэміі.

Максім Танк		Максім Гарэцкі		Не адносіцца да жыцця і творчасці ні Максіма Танка, ні Максіма Гарэцкага
праўдзівы	памылковы	праўдзівы	памылковы	

Заданне 10. Напішыце тэкст літаратуразнаўчага або гісторыка-літаратуразнаўчага характару, абавязкова выкарыстаўце як мага больш пералічаных ніжэй слоў і словазлучэнняў (пададзены ў алфавітным парадку праз кропку з коскай): *аповесць; вечны вобраз; грамадзянскасць літаратуры; гуманізм; жанр; Максім Гарэцкі; падтэкст.*

Патлумачце, для каго напісаны ваш тэкст, дзе ён будзе размешчаны.

Максімальная колькасць балаў – 6.

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

Скошаны луг

Вось скошаны луг! Сумна, нудна глядзіць ён на суседні цёмны лес, на памежнае, засеянае ярыной поле, на сіняе, чыстае неба. Здаецца, плача ён!.. Увесь ён здратаваны, збруджаны, зганьбаваны... Дзе ні паглядзі, – быццам гнілыя, хмурныя, пахілыя хаткі вёскі, параскіданы копы сена... Непрыглядна глядзець, маркотна...

Так скоро, у такі кароткі час зрабілася гэтка вялікая перамена!.. А ўсё вінавата жыццё, яго цвёрдыя вымаганні... Яшчэ ўчора зранку тут так весела, так чароўна было: стаяла зялёная, высокая, густая трава... Цёплыя ветрык веяў і калыхаў яе... Пахла шчасцем, прасторам, воляй!.. Як магнаты – стаялі важна кусты чэмеру, калыхаліся чырвоненькія, лёгкія званочки, бялеў празрысты цюцюпан, смяліся кастравыя ліпкія смолкі... Па кветках пырхалі матылёчкі, гулі пчолкі; у траве ля зямлі трашчалі незгамонныя цвыркунчыкі... Разам вылятала з-за лесу клапатлівая, неспакойная кáня і на ўсё горла крычала: “Пі-іць! пі-іць!”

Гэтая пакараная Богам птушка бачыла і чула, што кругом шуміць жыццё, кругом радасць, шчасце, і ёй думалася, што пачуюць яе энк, поўны гора і мукі, і знойдзецца хоць адна добрая, спагадлівая душа і падасць ёй крышку вады, каб прагнаць страшэнную векавую смагу. Але не чуў яе ніхто, ды і ніхто і чуць не хацеў, бо кожнаму свой клопат – клопат вялікі: сабе ежы дастаць на сённяшні дзень. Усё жывое шукала пажывы, білася за яе з другімі насмерць, купляла цаной жыцця другога.

Хоць страшна і непавадна ўдумаўшыся, але весела і міла на погляд, бо ўсё, здавалася, тут толькі весялілася, іграла і жыло... І стаяў бы, здаецца, чалавек і глядзеў бы на гэту пекнасць прыроды, на яе з’яўленне, хоць бы не піўшы і не еўшы, цэлыя дні і ночы не змігнуўшы нікуды вокам!..

Ажно вось з усходам сонца прыйшоў на луг чалавек – цар зямлі і пачаў касіць... За ім прыйшоў другі, трэці, чацвёрты... Засвіталі косы, легла пад імі зялёная жывая траўка... А сонца яшчэ здзекавалася з яе: пякло і пякло...

Запанавала страшная смерць!..

Паводле Цішкі Гартнага, 1909.

Для даведкі:

Чэмер (лац. <i>Veratrum</i> ; рус. чемерица)	Цюцюпан (лац. <i>Leucanthemum vulgare</i> ; рус. нивяник обыкновенный, поповник)

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

Слова	Прапушчаныя літары
Н_ гарскі вадаспад	ія
ф_ далізм	еа
мед_ магнат	ыя
_ _ нізацыя	ія
вакальнае тр_ _	ыа
аўд_ візуальны	ыя
_ _ зіс	аа
_ _ русалім	ле
від_ фільм	эа
тр_ да	ыя
мел_ рацыйны	ія
р_ білітацыя	эа
б_ здольны	ая
фіз_ працэдуры	ія

Каментарый. За кожны правільны адказ – 0,5 бала.

Заданне 2. А4 Б2 В5 Г1 Д7 Е3.

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 3.

Зыходная форма	Суфікс	Вытворная форма
тонкі	-еньк-	тоненькі
тонкі	-ават-	танкаваты
тонкі	-ютк-	танюткі
тонкі	-юсеньк-	танюсенькі
тонкі	-ляв-	танклявы

Каментарый. За кожную пару (падабраны суфікс і вытворную форму) – 1 бал.

Заданне 4. А1 В3 В1 Г2 Д3 Е2.

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 5.

Сцверджанне	+/-
1. Тып тэксту – апавяданне з элементамі разважання	+
2. Тэкст белетрыстычнага стылю	-
3. У апошнім сказе трэба паставіць 7 косак	+
4. Слова <i>бяднейшы</i> – складаная форма вышэйшай ступені параўнання прыметніка <i>бедны</i>	-
5. У слове <i>ра(с / сс)тупіцца</i> пішацца сс : прыстаўка <i>рас</i> + <i>корань -ступ-</i>	+
6. Сінонімы да слова <i>светапогляд</i> – канцэпцыя, адмаўленне, прыцып, адчуванне, крэда, сузіранне, уяўленне	-

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 6.

Група	Нумар трэцяга лішняга сказа	Тлумачэнне
I	1	У сказах 2 і 3 даданыя часткі звязаны з галоўнай пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў <i>як</i> , а ў 1-м сказе – пры дапамозе злучальнага слова <i>як</i>
II	1	У сказах 2 і 3 злучальнае слова выконвае сінтаксічную функцыю дапаўнення, а ў 1-м сказе – азначэння
III	2	У сказах 1 і 3 дадана акалічнасная меры і ступені, а ў 2-м – дадана акалічнасная спосабу дзеяння

Каментарый. За кожны правільны радок – 2 балы (1 бал за вызначэнне нумара трэцяга лішняга сказа і 1 бал за тлумачэнне).

Заданне 7. Прыкладны варыянт перакладу.

– Пачакайце, я сам скажу, што я думаю. Я думаю, што калі б звера, які дрэмле ў чалавеку, можна было спыніць пагрозаю, усё роўна, каталажкі (*турмы*) або замагільнай (*тагасветнай*) адплаты (*кары, пакарання*), (*най*)вышэйшаю эмблемай чалавецтва быў бы цыркавы ўтаймавальнік з бізуном (*дубцом, плёткай, пугай*), а не (*сама*)ахвярны прапаведнік (*які ахвяруе сабою*). Але ў тым вось (*якраз*) і справа (*ў тым і рэч*), што чалавека стагоддзямі ўздымала (*ўзнімала, падымала, ўзносіла*) над жывёлай і ўзносіла (*несла*) ўвысь не палка, а музыка: непераможнасць (*непахіснасць; захапляльнасць*) бяззбройнай ісціны, прыцягальнасць яе прыкладу.

Каментарый. За кожную памылку (любога тыпу) ад максімальнай колькасці балаў адмаецца 0,25 бала, але павінна атрымацца не менш за 0 (нуль) балаў.

Заданне 8.

Тэрмін	Азначэнне (прыкладнае)
Анафара	<i>Паўтор гукаў ці слоў у пачатку вершаванага радка</i>
Дактыль	<i>Трохскладовая стапа з націскам на першым складзе</i>
Метафара	<i>Перанос уласцівасцей адной з’явы на другую паводле падабенства</i>
Рыфма	<i>Сугучнасць канчаткаў вершаваных радкоў</i>

Каментарый. За кожны правільна вызначаны тэрмін – 0,5 бала, за кожнае прынцыпова правільнае (якое перадае сэнс паняцця) азначэнне – 1 бал. Калі тэрмін унесены няправільна (нават пры правільным яго азначэнні), то адмаецца 0,5 бала. Агульная колькасць балаў за заданне – не менш за нуль.

Заданне 9.

Максім Танк		Максім Гарэцкі		Не адносіцца да жыцця і творчасці ні Максіма Танка, ні Максіма Гарэцкага
праўдзівы	памылковы	праўдзівы	памылковы	
2	6	4, 7	1	3, 5

Каментарый. За кожнае правільнае суднясенне (несуднясенне) з жыццём і творчасцю Максіма Танка ці Максіма Гарэцкага – 0,5 бала, за кожнае правільнае вызначэнне праўдзінасці / памылковасці фактаў з жыцця і творчасці літаратараў – 0,5 бала.

Заданне 10.

Каментарый. Заданне можа быць ацэнена па трох крытэрыях: колькасць выкарыстаных слоў і словазлучэнняў (далей – словы), адпаведнасць прапанаванага тэксту дадзеным тлумачэнням, наяўнасць фактычных памылак.

Колькасць балаў	Крытэрыі
I. Колькасць выкарыстаных слоў	
2	Выкарыстаны ўсе прапанаваныя словы
1	Выкарыстана не менш за 4 словы
0	Выкарыстана менш за 4 словы
II. Адпаведнасць прапанаванага тэксту дадзеным тлумачэнням	
2	Прапанаваны тэкст поўнасцю адпавядае адрасату, вытрыманы навуковы (навукова-папулярны) стыль выкладу
1	Прапанаваны тэкст толькі часткова адпавядае заяўленаму адрасату, маюцца нязначныя парушэнні стылёвага характару
0	Прапанаваны тэкст поўнасцю не адпавядае заяўленаму адрасату, тэкст не адпавядае навуковаму (навукова-папулярнаму) стылю
III. Наяўнасць фактычных памылак	
2	Фактычныя памылкі адсутнічаюць
1	У тэксце маецца не больш за 2 фактычныя памылкі
0	У тэксце маецца больш за 2 фактычныя памылкі

Падрыхтавалі
Вячаслаў КАРАТКЕВІЧ,
 начальнік упраўлення маніторынгу якасці адукацыі,
 старшы навуковы супрацоўнік
 лабараторыі гуманітарнай адукацыі
 Нацыянальнага інстытута адукацыі,
Валерый БАРАНОВІЧ,
 кандыдат філалагічных навук,
Ірына КАРАТКЕВІЧ,
 кандыдат філалагічных навук,
Вольга ШАРШНЁВА,
 кандыдат філалагічных навук.

Іна БУБНОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
Святлана ЛЯСКЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

ГРАМАТЫЧНЫЯ КАТЭГОРЫІ СТАРАСЛАВЯНСКАГА І БЕЛАРУСКАГА ЗАЙМЕННІКАЎ: МАТЭРЫЯЛЫ ДА ФАКУЛЬТАТЫЎНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Гістарычны каментар падчас тлумачэння тэмы “Займеннік” будзе цікавым вучням, якія займаюцца філалогіяй мэтанакіравана. Для падрыхтоўкі спецкурса альбо факультатыву можна выкарыстоўваць шматлікія крыніцы. Як асноўныя рэкамендуем беларускамоўныя выданні [1; 2].

I. ТЭАРЭТЫЧНАЯ ЧАСТКА

1. Асноўныя граматычныя катэгорыі займенніка ў стараславянскай мове: лік, род, склон, адушаўлёнасць. Іх адрозненне ад адпаведных катэгорый у сучаснай беларускай мове.

2. Разрады займеннікаў.

3. Асабовыя (1-я і 2-я асобы) і зваротны займеннікі, іх поўныя і энклітычныя формы, асаблівасці іх скланення.

4. Гісторыя займенніка 3-й асобы, выражэнне 3-й асобы формамі ўказальных займеннікаў.

5. Неасабовыя займеннікі, іх скланенне, цвёрды і мяккі варыянты.

6. Асаблівасці скланення некаторых займеннікаў.

II. ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ / ПЫТАННІ

1. Якія граматычныя катэгорыі ўласцівы займенніку ў стараславянскай мове? Назавіце і ахарактарызуйце асноўныя граматычныя катэгорыі стараславянскага займенніка.

2. Параўнайце з сучаснай беларускай мовай род, лік, склон, адушаўлёнасць займенніка. Чым яны адрозніваюцца ад адпаведных катэгорый у сучаснай беларускай / рускай мовах?

3. Назавіце разрады займеннікаў у стараславянскай мове, прывядзіце прыклады. Параўнайце разрады займеннікаў і іх нападзенне ў стараславянскай і сучаснай беларускай / рускай літаратурных мовах.

4. На якія групы распадаліся займеннікі ў стараславянскай мове?

5. Якія займеннікі адносяцца да асабовых у сучаснай беларускай мове і ў стараславянскай мове?

6. Якія граматычныя катэгорыі ўласцівы асабовым займеннікам у стараславянскай мове? Чым яны адрозніваюцца ад адпаведных катэгорый у сучаснай беларускай / рускай мовах?

7. Якія формы асабовых займеннікаў адносяцца да энклітычных формаў?

8. Чаму ў стараславянскай мове і сучаснай беларускай мове займеннікі 3-й асобы адрозніваюцца граматычнымі катэгорыямі ад асабовых займеннікаў 1-й і 2-й асобы?

9. Да якога разрады займеннікаў гістарычна адносіліся займеннікі *онъ, она, оно*?

10. Якія асаблівасці скланення зваротнага займенніка вы можаце назваць? Чым скланенне зваротнага займенніка адрозніваецца ад скланення асабовых займеннікаў?

11. Назавіце адрозненні скланення зваротнага займенніка ў стараславянскай мове і ў сучаснай беларускай мове.

12. Чаму ў стараславянскай мове асабовыя займеннікі былі супрацьпастаўлены неасабовым, г. зн. указальным, прыналежным, адносным і іншым?

13. Якія варыянты вылучаюць пры скланенні неасабовых займеннікаў? Ад чаго залежыць варыянт скланення?

14. Знайдзіце займеннікі. Зрабіце іх марфалагічны аналіз па схеме: разрад, варыянт скланення, род, лік, склон (для неасабовых займеннікаў), асоба, лік, склон (для асабовых займеннікаў). Параўнайце граматычныя катэгорыі, уласцівыя стараславянскім і беларускім займеннікам.

1) ЧЛОВѢКЪ ЄТЕРЪ БѢ БОГАТЪ;

2) И ЄГДА ПРИБЛИЖИ СА... КЪ ГОРЪ ЄЛЕОНЪСЦѢ ПОСЪЛА ДѢВА ОТЪ ОУЧЕНИКЪ СВОИХЪ;

3) ТАКО БЖДЕТЪ И РОДОУ СЕМОУ ЛЖКАВОМОУ;

4) А ДРОУГЪ ЖЄНИХОВЪ СТОЈА И ПОСЛОУША ЈА ЄГО.

15. Выканайце тэставае заданне “Стараславянскі займеннік” (правільны адказ / адказы вылучаны курсівам).

Спіс літаратуры даступны па qr-кодзе.

1. У якім варыянце ўсе словы з'яўляюцца асабовымі займеннікамі?

- а) Сь, ть, азь; г) ть, азь, онь;
 б) ть, младь, злать; д) *мы, вы, азь*.
 в) сь, мои, онь;

2. У якім сказе / сказах падкрэсленае слова з'яўляецца займеннікам?

- а) По приключоаю же иереи етерь съхождааше пжтемь тѣмъ;
 б) Господи, дѣва таланта ми юси прѣдал;
 в) вѣсѣко слово праздѣно;
 г) Оученици бо его ошлы бѣахъ въ градъ;
 д) И оуже година минъ.

3. Адзначце варыянты, дзе ёсць займеннікі:

- а) *тѣ*; г) *крѣпѣкъ*;
 б) *стѣдѣньць*; д) *тамъ*.
 в) *иаковль*;

4. Як называецца разрад, да якога адносяцца займеннікі *азь, вы, мы, ты*?

- а) Прыналежаыя займеннікі;
 б) *асабовыя* займеннікі;
 в) адмоўныя займеннікі;
 г) неазначальныя займеннікі;
 д) указальныя займеннікі.

5. Да якога разраду адносіцца займеннік *сь*?

- а) *Указальныя* займеннікі;
 б) *асабовыя* займеннікі;
 в) адмоўныя займеннікі;
 г) неазначальныя займеннікі;
 д) прыналежаыя займеннікі.

6. Якія займеннікі, зафіксаваныя ў стараславянскіх тэкстах, ужываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове?

- а) *Мы*; г) *ми*;
 б) *вѣсь*; д) *нашь*.
 в) *сь*;

7. Якія займеннікі, зафіксаваныя ў стараславянскіх тэкстах, не змянілі свайго значэння ў сучаснай беларускай літаратурнай мове?

- а) *Твои*; г) *самъ*;
 б) *и*; д) *мы*.
 в) *онъ*;

8. У якім варыянце ўсе займеннікі прыналежаыя?

- а) *Азь, вы, мы, ты*;
 б) *мои, нашъ, твои, свои*;
 в) *онъ, мои, сь, ть*;
 г) *инъ, самъ, другъ, вѣсь*;
 д) *мои, нашъ, твои, мы*.

9. Суплетывізм асноў – гэта:

- а) утварэнне формаў ад адной асновы;
 б) *утварэнне формаў ад розных асноў*;
 в) з'яўленне новых варыянтаў;
 г) словаўтварэнне;
 д) працэс знікнення слоў.

10. Якія займеннікі маюць катэгорыю роду?

- а) *Нашъ*; в) *сь*; г) *самъ*;
 б) *азь*; д) *мы*.

11. Якія займеннікі скланяюцца па мяккім тыпе скланення?

- а) *Свои*; г) *вѣсь*;
 б) *ты*; д) *нашь*.
 в) *онъ*;

12. Якія займеннікі не маюць формы множнага ліку?

- а) *Твои*; г) *онъ*;
 б) *мы*; д) *къто*.
 в) *ть*;

13. Якія займеннікі не маюць катэгорыі роду?

- а) *Твои*; г) *инъ*;
 б) *азь*; д) *вы*.
 в) *ты*;

14. Якія займеннікі скланяюцца па цвёрдым тыпе скланення?

- а) *Мои*; г) *инъ*;
 б) *вы*; д) *нашь*.
 в) *сь*;

15. У якім варыянце ўсе займеннікі адмоўныя?

- а) *Инъ, нашъ, свои*;
 б) *азь, мои, мы, ты*;
 в) *онъ, и, сь, ть*;
 г) *инъ, самъ, другъ, вѣсь*;
 д) *никъто, ничъто, ничиш*.

16. Які займеннік скланяецца па змешаным тыпе скланення?

- а) *Инъ*; г) *вѣсь*;
 б) *мои*; д) *мы*.
 в) *онъ*;

17. У якім варыянце займеннік ужыты правільна?

- а) *Мои мжжъ*; г) *мои дѣшти*;
 б) *свои ржка*; д) *твои любви*.
 в) *твои пишта*;

18. У якой форме ўжыты займеннік *вса* ў сказе Тъгда вѣсташа вса дѣвы?

- а) Мужчынскага роду множнага ліку вінавальнага склону;
 б) мужчынскага роду множнага ліку назоўнага склону;
 в) жаночага роду множнага ліку вінавальнага склону;
 г) *жаночага роду множнага ліку назоўнага склону*;
 д) жаночага роду адзіночнага ліку роднага склону.

19. З якім назоўнікам можа спалучацца займеннік *наша*?

- а) *Вранъ*; г) *крава*;
 б) *соуша*; д) *коло*.
 в) *осла*;

20. Энклітычная форма якога займенніка стала ў сучаснай беларускай літаратурнай мове постфіксам?

- а) *То*; г) *сь*;
 б) *ѣ*; д) *себѣ*.
 в) *ѣ*;

Таццяна ЛОЙША,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 41 імя А. М. Кузняцова г. Гродна

АНАТОЛЬ ГРАЧАНИКАЎ: ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ

ВІКТАРЫНА (VIII КЛАС)

Сімвалам пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

ды адначасова атрымліваюць картку з заданнем. 3. Пасля выканання задання адказы перадаюцца журы, якое правярае правільнасць і падлічвае балы. 4. Кожнае заданне ацэньваецца ў 5 балаў. Максимальная колькасць балаў – 40. Пажадана рэгламентаваць час для працы з карткай.

Картка 1. Бліц “Так / не”

Заданне. Ці згодны вы са сцверджаннямі?

1. Анатоль Грачаникаў нарадзіўся 8 верасня 1938 г. у в. Шарпілаўка Гомельскага раёна. (Так.)
2. Письменник пакінуў пасля сябе 16 паэтычных кніг. (Так.)
3. Будучы письменнік вучыўся на філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. (Не, на механічным факультэце Беларускага інстытута інжынераў чыгуначнага транспарту.)
4. Першы верш А. Грачаникава – “Магістраль”. (Не, “Мара”.)
5. Анатоль Грачаникаў працаваў галоўным рэдактарам часопіса “Вясёлка”. (Так.)

Картка 2. Лічбы і даты

Заданне. Як прапанавыя лікі звязаны з жыццём і творчасцю А. Грачаникава?

33 – у гэтым узросце стаў намеснікам старшыні праўлення СП БССР.

4 – столькі гадоў рэдагаваў часопіс “Бярозка”.
1964 – год выдання першага зборніка “Магістраль”.

21 – на столькі моў свету перакладзены творы А. Грачаникава.

1991 – год трагічнай смерці паэта.

Картка 3. Вобразы

Заданне. З вершаў (“Верасень”, “Дрымотна ціснуцца кусты...”) А. Грачаникава падбярыце радкі да ілюстрацый .

Мэты: сістэматызаваць веды пра жыццёвы і творчы шлях А. Грачаникава; развіваць пазнавальную актыўнасць, удасканальваць навыкі працы ў камандзе; выхоўваць цікавасць да беларускай літаратуры.

Правілы і ўмовы:

1. Удзельнічае некалькі каманд (5–6 чалавек з кожнай). 2. Каманды адначасова атрымліваюць картку з заданнем.

Даведка. 1. “Трымціць раса на звонкіх павуцінах”; 2. “Я чую, як Айчына кліча / На раздарожжы ўсіх дарог...”; 3. “І гронкі ацяжэлыя каліны / Насыціліся сокамі спаўна”; 4. “Дрымотна ціснуцца кусты / Пад цёплы бок дубровы ціхай”; 5. “Вулля / Шукае позняя пчала”.

Картка 4. Апошнія слова

Заданне. Дапішыце апошнія слова з вершаў А. Грачаникава .

Даведка .

Картка 5. Трэцяе “лішняе”

Заданне. Вызначце трэцяе “лішняе”.

1. “Вожык”, “Вясёлка”, “Маладосць”.

2. Гомель, Масква, Бягомль.

3. “Круглая плошча”, “Пры святле маланак”, “Трыбная пара”.

4. “Тэй, хавайцеся!”, “Такое сэрца ў мяне”, “Ватан – значыць Радзіма”.

5. “Верасень”, “Жняня”, “Дрымотна ціснуцца кусты...”.

Даведка .

Картка 6. Пашпарт твора

Заданне. Прааналізуйце твор “Свяці, каханьня чыстая зара!..” А. Грачаникава.

Крытэрыі	Адказ
1. Тэма	
2. Асноўная думка	
3. Від лірыкі	
4. Форма	
5. Чыстая зара – мастацкі сродак	

Даведка .

Картка 7. Крыжаванка

Заданне. Разгадайце крыжаванку .

Даведка. 1. Восень. 2. Насенне. 3. Сіла. 4. “Бярозка”. 5. Зямляк.

Картка 8. Табліца

Заданне. Запоўніце табліцу . Калі згодны з выказаннем – “+”, не – “-”.

1. Актава складаецца з 8 радкоў.

2. Першы верш А. Грачаникава “Мара” быў надрукаваны ў газеце “Наша Ніва”.

3. Творчы росквіт А. Грачаникава прыпадае на першую палову 1960-х гг.

4. У А. Грачаникава ёсць зборнікі твораў для дзяцей.

5. Толькі пра прыроду пісаў вершы А. Грачаникаў.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Дзмітрый МОНІЧ,
вядучы навуковы супрацоўнік
аддзела старажытнабеларускага мастацтва
Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь

Арт-лекторый

“ПАДБАДЗЁРАНЫ НАДЗВЫЧАЙНАЙ ДОБРАЗЫЧЛІВАСЦЮ ВАШАЙ ЭКСЦЭЛЕНЦЫ...”

НЕВЯДОМЫ ЛІСТ МАСТАКА ЯНА ДАМЕЛЯ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТАРУ СІБІРЫ МІХАІЛУ СПЯРАНСКАМУ

УДК 7.06

У артыкуле разглядаецца змест ліста мастака Яна Дамеля генерал-губернатару Сібіры Міхаілу Спяранскаму. Дакумент, які захоўваецца ў Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве, упершыню ўводзіцца ў навуковы зварот. Ліст утрымлівае інфармацыю адносна судовага працэсу па справе падробкі асігнацый і датычнасці да яго мастака; невядомыя раней факты з жыцця майстра, змешчаныя ў дакуменце, дапаўняюць біяграфію Яна Дамеля.

Ключавыя словы: Ян Дамель, Міхаіл Спяранскі, Ігнат Цэйзік, біяграфія мастака, віленскі класіцызм, беларускае мастацтва XIX ст.

The article is considered the content of the letter of the artist Jan Damel to the Governor-General of Siberia Mikhail Spiranisky. The document is kept in the Russian State Historical Archive and introducing into scientific circulation for the first time. The letter contains information regarding the trial of forgery of assignments and the involvement of its artist; previously unknown facts from the master's life contained in the document complement the biography of Jan Damel.

Эпістальярныя тэксты – важная крыніца інфармацыі пры вывучэнні біяграфіі і творчай спадчыны мастакоў, асабліва калі гаворка ідзе пра асоб мінулых стагоддзяў, дзе ліставанне было часткай штодзённага жыцця. Асабістыя або афіцыйныя лісты, запоўненыя фармуляры, справаздачы, анкеты і шмат іншых дакументаў станавіліся сведкамі важных як грамадскіх, так і прыватных падзей, часам нават захоўвалі патаемныя і інтымныя моманты чалавечага жыцця. У святле апісаных у лістах падзей, асабістых перажыванняў, невядомых раней біяграфічных дэталей мы пачынаем па-іншаму глядзець на асобу майстра і яго працы, лепш разумеем кантэкст і ўмовы стварэння тых ці іншых палотнаў.

Для адных мастакоў выяўленыя лісты пацвярджаюць агульнавядомую інфармацыю, для іншых – адкрываюць новыя факты жыццявага шляху. Яна Дамеля можна аднесці да другой групы творцаў: кожныя новыя звесткі яго мінулага з’яўляюцца сапраўднай падзеяй і праліваюць яшчэ больш святла на цьмяную біяграфію майстра і яго мастацкую спадчыну.

Ян Дамель быў адным з самых запатрабаваных беларускіх мастакоў першай паловы XIX ст., партрэты яго пэндзля можна было сустрэць у шматлікіх шляхецкіх сядзібах, а алтарныя палотны ўпрыгожвалі месачковыя і гарадскія святыні. Аднак пасля смерці майстра шматлікія

Ян Дамель. Партрэт графа
М. М. Спяранскага. 1821 г.
Расійская нацыянальная бібліятэка.

карціны згубіліся, іх месца знаходжання сёння невядомае. Дамеля апісвалі як вельмі шчырага, спагадлівага і шчодрара чалавека з добрым пачуццём гумару, ён быў жаданым госцем культурных салонаў. І ў той самы час такі адкрыты чалавек заставаўся таямнічай асобай. Пражыўшы шэсцьдзясят гадоў, Ян Дамель так і не ажаніўся і не пакінуў пасля сябе нашчадкаў, а сябры згадвалі, што ніхто не ведаў акалічнасцяў яго дзяцінства ды маладосці [1, s. 170].

Ілюстрацыі даступны
па QR-кодзе.

Дакладная дата і месца нараджэння Яна Дамеля невядомыя, сёння мы прытрымліваемся кароткіх звестак, якія пакінуў сам майстар [2] і яго сябар Адам Шэмеш [1, s. 170]: Курляндцыя (сучасная Латвія), 1780 год. Метрыка аб нараджэнні мастака не выяўлена, а інфармацыя адносна ўзросту і года нараджэння ў розных архіўных дакументах недакладная, часам нават спрэчная. Захаваліся толькі кароткія звесткі пра вучобу: заканчэнне школы ў Мітаве (сучасны г. Елгава, Латвія) і перезд у 1797 г. у Жмудзь (рэгіён Літвы); паступленне ў 1799 г. у Віленскі ўніверсітэт на курс малюнка і жывапісу да прафесара Францішка Смуглевіча. Пасля працягла навучання і здачы адпаведных іспытаў у 1809 г. мастак атрымаў ступень магістра вольных мастацтваў і пачаў выкладаць малюнак у Віленскай гімназіі. Заробку выкладчыка на жыццё не хапала, таму ствараў на замову копіі вядомых твораў заходнееўрапейскіх мастакоў, пісаў партрэты, карціны на гістарычную тэматыку і алтарныя палотны для храмаў.

Усталяваны лад жыцця перарвала гучная судовая справа 1815–1820 гг. над прыяцелем мастака Ігнатам Цэйзікам, якога абвінавачвалі ў падробцы грашовых асігнацый. Першапачаткова Я. Дамеля апытвалі як сведку, але падчас працяглага працэсу абставіны змяніліся і мастака пачалі вінаваціць у саўдзельніцтве. Нягледзячы на адсутнасць доказаў і пратэцыю ўплывовых асоб, ён атрымаў жорсткі прысуд – прымуовае пасяленне ў Сібіры: “...Хоть виленской Академіи рисовальный учитель и изящныхъ наукъ профессоръ Иванъ Дамель, въ соучастіи къ дьяльню фальшивыхъ ассигнацій не в знаніи о томъ не признался, да и Цейзыкъ Его не оговорилъ. Но какъ на него падаетъ весьма сильное подозренье потому, что жилъ съ Цейзиками въ тесной дружбе, и имелъ съ нимъ переписку въ весьма темныхъ и неясныхъ выраженияхъ, получилъ от Цейзика по собственному признанію для размена 1,500 рублей якобы французскихъ ассигнацій, и не объявля об оныхъ никому возвратилъ ихъ Цейзику; разговаривалъ съ нимъ о проектъ дьяльня фальшивыхъ ассигнацій; о чемъ такъ же никому въ свое время не объявилъ, давал Цейзику свой паспортъ на выгъздъ Заграницу, съ которымъ Цейзыкъ под его Дамеля именемъ и былъ заграницею; Доставлялъ въ разные времена Цейзику веленевую бумагу, изъ которой дьяльны были ассигнаціи: то посему оставя Дамеля въ силномъ подозрениі

въ знаніи продьяльня Цейзиками ассигнаціи, яко человека въ общество опасного, къ предупрежденію на будущее время могущихъ произойти отъ него вредныхъ послѣдствіи, сослать въ Сибирь на поселеніе” [3].

Дэталі судавага працэсу, а разам з тым прымацаванае да справы ліставанне Я. Дамеля адкрыліся ў 2005 г., калі Таісія Карповіч выявіла некалькі тамоў абвінавачвання Ігната Цэйзіка сярод дакументаў Мінскага галоўнага суда 1-га Дэпартаменту ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (фонд 76) [4]. Сотні старонак судавага справаводства змяшчаюць задакументаваныя допыты, хадайніцтвы, анкеты, асабістую перапіску фігурантаў справы і разгорнутае тлумачэнне яе асобных элементаў. Знаходка даследчыцы дапамагла прыўзняць заслону таямнічасці, што склалася з прычыны недахопу інфармацыі вакол Яна Дамеля, даведацца больш пра жыццё мастака ў Вільні пасля заканчэння ўніверсітэта і да пачатку судавага працэсу, пра акалічнасці яго абвінавачвання і асуджэння.

Пошук далейшых звестак пра жыццё Яна Дамеля ў высылцы, яго шлях у Сібір і вяртанне прывёў нас у Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (Санкт-Пецярбург), дзе ў фондзе Першага Сібірскага камітэта сярод спраў аб скарачэнні тэрміну высылкі і аднаўленні ў правах на службу некаторых высильных быў выяўлены невядомы раней ліст мастака генерал-губернатару Сібіры Міхаілу Спяранскаму ⚡ [5].

Пра асабістае знаёмства майстра і палітыка і пра зычлівае стаўленне апошняга пісаў яшчэ Адам Шэмеш [1, s. 174], пазней пра гэта таксама згадваў аўтар слоўніка польскіх мастакоў Эдвард Раставецкі. Ён адзначаў, што М. Спяранскі асабліва палюбіў Я. Дамеля, рабіў яго жыццё ў высылцы лягчэйшым і спрычыніўся да вяртання на радзіму, а пасля падтрымліваў з ім прыяцельскія адносіны праз ліставанне і аднойчы падчас падарожжа ў Санкт-Пецярбург наведаў мастака ў Мінску [6, s. 129]. Яшчэ адно пацвярджэнне сяброўства дзяржаўнага дзеяча і творцы – партрэт М. Спяранскага, выкананы Я. Дамелем, які захоўваецца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы (Санкт-Пецярбург). Невялікі памер (67 × 55,2 см) і асаблівае выявы мадэлі сведчаць на карысць таго, што партрэт ствараўся як камерны, для сямейнай калекцыі і мастаком, якому давараў партрэтаваны. Наша меркаванне пацвярджаецца надпісам на падрамніку: “М. М. Спяранскі падчас агляду Сібіры Заходняй і Усходняй у званні яе генерал-губернатара 1819–1821. Гэта было на 49, 50, 51 годзе яго жыцця. Р. S. Гэты партрэт зняты з М. М. перад ад’ездам яго з Сібіры ў Пецярбург. Рысы твару хваравітыя: ён сапраўды быў тады нездаровы” [7, с. 29]. Толькі сябру можна дазво-

ліць стварыць партрэт падчас хваробы і выглядаць пры гэтым натуральна і разняволена.

Выяўлены ў архіве ліст нельга аднесці да сяброўскай карэспандэнцыі найперш з прычыны таго, што ён захоўваецца сярод службовых дакументаў дзяржаўнага органа Расійскай імперыі – Першага Сібірскага камітэта, а таксама з увагі на стылістыку тэксту і яго змест. Свой зварот да генерал-губернатара Сібіры Ян Дамель напісаў на французскай мове, што зусім натуральна, бо гэта была мова міжнародных зносін, якую мастак і чыноўнік свабодна карысталіся для камунікацыі.

Зварот Я. Дамеля да М. Спяранскага, змешчаны ў пачатку ліста, дазваляе меркаваць, што першапачаткова яны маглі мець асабістую сустрэчу, дзе было вырашана, каб мастак афіцыйна звярнуўся да чыноўніка, які займаў пасаду генерал-губернатара Сібіры: *“Падбздзёраны надзвычайнай добрачысліваасцю Вашай Эксцэленцыі, я дазволю сабе прыкласці тут кароткі выклад майго судовага разбіральніцтва такім, якім яно было ў рэчаіснасці, і ў той самы час я прашу прыняць яго.*

*Маю гонар быць з вялікай павагай да Вашай
Эксцэленцыі!
вельмі сціплы і вельмі накорлівы слуга
Ян Дамель”*¹ [5, л. 75].

Асноўны тэкст ліста падзелены на пяць раздзелаў, якія, як пазначана ў звароце, непасрэдна датычаць судовага працэсу над Ігнатам Цэйзікам і абвінавачванняў на адрас Яна Дамеля. Можна меркаваць, што для мастака было важна данесці сваю пазіцыю адносна судовага працэсу і прысуду, бо справа абвінавачвання І. Цэйзіка была сапраўды рэзананснай у Расійскай імперыі, і наўрад ці чыноўнік такога высокага рангу, як М. Спяранскі, не чуў пра яе. А складаныя ўзаемаадносіны мастака і мінскага віцэ-губернатара Пятра Прэжанцава, які не проста паспрыяў асуджэнню Дамеля, але і выкарыстаў яго, замовіўшы партрэты сваёй сям’і і не заплаціўшы за працу і матэрыялы, выклікаюць пытанні адносна захавання прынцыпаў справядлівасці і бесстароннасці пры вынясенні вердыкту [8, s. 1180]. У лісце М. Спяранскаму Я. Дамель апісвае П. Прэжанцава наступным чынам: *“Яго душы заўсёды былі недаступны высакародныя і шчодрія пачуцці (гэта нават усім вядома ў Сталіцы)... не абцяжарваючы сябе азняямленнем са справай, з задавальненнем дадаў, што я сасланы ў Сібір”* [5, л. 79 об.].

1. “Незразумелыя лісты”.

Дасціпнасць і добрае пачуццё гумару адзначалі ўсе, хто ведаў Яна Дамеля; гэтыя рысы характару яскрава праявіліся ў ліставанні мастака з Ігнатам Цэйзікам. Але тое, што для прыяцеляў

было жартам і выклікала ўсмешку, падчас судовага працэсу разглядалася як незразумелы набор слоў і апісвалася канцылярскай мовай як “переписка въ весьма темныхъ и неясныхъ выраженияхъ”. На кожную напісаную ў лісце гісторыю або жарт, на якія звярталі асабліваю ўвагу следчыя, трэба было дадаваць дадатковае пісьмовае тлумачэнне. Гэтую акалічнасць судовага працэсу Я. Дамель апісаў М. Спяранскаму наступным чынам: *“У лістах, якія назвалі незразумелымі, фактычна не было нічога акрамя жартаў, напісаных у гарэзлівай форме – якія не маюць дачынення да справы. Не было недахопу ў дакладных дастатковых тлумачэннях з абодвух бакоў.*

Кожны, хто мае хоць найменшае разуменне пра чалавечае сэрца і паслядоўнасць рэчаў, тут ніжэй пазначаных, пагодзіцца, што ўсё залежыць ад абставінаў, яго ж лісты могуць падацца абсурднымі падчас гэтай катастрофы, асабліва людзям, якія мяне не ведалі і хто, магчыма, з прычыны празмернай стараннасці, прыняў кожны сказ і нават кожную кропку за нейкую таямніцу” [5, л. 76].

2. “Сустрэча з Цэйзікам адносна асігнацыі”.

Пра планы Ігната Цэйзіка рабіць фальшывыя асігнацыі Я. Дамель даведаўся аднойчы выпадкова падчас іх сустрэчы, але гэтаму не надаваў вялікага значэння, бо лічыў, што агучаная сябрам ідэя – несур’ёзнае эмацыйнае выказванне, а не рэальная задума: *«...так я згадаў, што ў 1814 у лютым – калі Цэйзік быў у Вільні, апавядаючы мне пра былыя планы ў прысутнасці некалькіх чалавек: “А ўжо ж што будзе! У мяне заканчваюцца грошы – было б няблага рабіць грашовыя асігнацыі”, і я адказаў яму, што гэта супрацьзаконна і што сумленнаму чалавеку не варта думаць пра гэта і тым больш дзейнічаць супраць закону беспакарана. І што з таго дня ён не гаварыў пра гэта пры мне. <...> ...размова ніколі не магла мець шкодных наступстваў – гэта было проста нішто: вось рэальная развязка гэтай сустрэчы, якая пацягнула за сабой так шмат наступстваў»* [5, л. 76 об. – 77].

Кароткая размова, на якую мастак не звяртаў асаблівай увагі і амаль забыўся, ажыла ў яго памяці пасля аднаго допыту ў вязніцы: *“...аднойчы ўдзень я ўбачыў, як у маю турэмную камеру ўвайшоў нейкі дарадца, дасланы з Пецярбурга. І галава паліцыі, першы паглядзеўшы на мяне некалькі імгненняў, даў мне аркуш паперы і запытаўся, ці пазнаю я почырк? На мой адказ, што гэта ад Цэйзіка – добра прачытаўшы яго, я прайшоўся вачыма па гэтых аркушах і высветліў, што Цэйзік абвінавачвае сваю жонку, – я адказаў яму, што гэта мяне зусім не датычыць, – так, вядома, але ведайце, што калі Цэйзік не пашкадаваў сваю жонку, у яго няма прычынаў пашкадаваць вас – таму ён прызнаўся, што вы былі часткай таямніцы –*

¹ Тут і далей пераклад з французскай мовы Крысціны Пашук і Анастасіі Чахавай.

і што вы пра ўсё ведаеце, і каб гэта мела яшчэ большы эфект, ён паказаў мне вышэйзгаданы ліст; такі крок падаўся мне недарэчным – наколькі я меў чыстае сумленне і нічога не баяўся, – я патлумачыў ім прычыны і сапраўдны сэнс гэтых некалькіх слоў, але ён надалей настойваў, прамовіўшы выпадкова напрыканцы, што Цэйзік мне раскажаў пра сваю фабрыку грашовых асігнацый” [5, л. 76].

Прымаючы пад увагу тэкст судовага вердыкту – “...Іванъ Дамель, въ соучастіи къ дьяланью фальшивыхъ ассигнацій не в знаніи о томъ не признался, да и Цейзикъ Его не оговорилъ...”, – можна меркаваць, што гісторыя з абвінавачваннем Ігнатам Цэйзікам сваёй жонкі і сведчаннем супраць свайго прыяцеля не больш, чым проста псіхалагічны ціск падчас допыту.

3. “Дасланая папера”.

Адзін з пунктаў судовага абвінавачвання Яна Дамеля быў звязаны з веленевай паперай, якую мастак дасылаў свайму прыяцелю: “Доставлялъ въ разные времена Цейзику веленевую бумагу, изъ которой дьяланы были ассигнаціи”. Ускосны ўдзел у падробцы асігнацый майстар тлумачыў і падчас працэсу, і Міхаілу Спяранскаму як простае выкананне сяброўскай просьбы: “Я ўсяго два разы дасылаў Цэйзіку поштай паперу нумар 4, пра якую ён маліў мяне і адначасова прасіў, каб яна мела залачоны край, я зусім не ведаў, што ён усё гэта выкарыстоўваў для іншых мэтай” [5, л. 76].

4. “Меў дома французскія асігнаціі, зробленыя падчас Рэгенцтва”.

Падчас ліставання Ігнат Цэйзік звяртаўся да Яна Дамеля з просьбай абмяняць у сталічнай Вільні французскія асігнаціі на рублі. Апошняму ў галаву нават думка не магла прыйсці, што ён трымаў дома падробкі; некалькі дзён мастак хадзіў па горадзе ў пошуках найлепшага курса абмену. Але гэтым разам авантура І. Цэйзіка не ўдалася (асігнаціі або абменьвалі па нізкім курсе, або ўвогуле адмаўляліся браць), і Я. Дамель вымушаны быў высласць іх назад. Даверлівы, месцамі нават найўны мастак не западозрыў нічога няладнага нават пасля скептычнага стаўлення работніка пошты да французскай асігнацый падчас іх адпраўкі Цэйзіку: «Адпраўнік, якому я іх даў, палічыўшы іх, сказаў мне з усмешкай “гэта французскія асігнаціі?” Так, – адказаў я, ён запячатаў іх у маёй жа прысутнасці, замест таго, каб без аніякай складанасці іх канфіскаваць» [5, л. 77 об.].

5. “Перададзены Цэйзіку пашпарт”.

Сярод дакументаў следства па справе І. Цэйзіка ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі захоўваецца пашпарт Яна Дамеля з адзнакамі аб перасячэнні ім дзяржаўнай мяжы ў суправаджэнні дзвюх дачок. Прымаючы пад увагу той факт, што мастак не меў дзяцей, дакумент выклікае шмат пытанняў. Але сам Я. Дамель дае пісьмовае

тлумачэнне следчым, што перадаваў свой пашпарт І. Цэйзіку, каб той мог выехаць у Германію і прывезці сваіх дачок дадому. Тое самае Я. Дамель піша і ў лісце М. Спяранскаму, дадаючы, адкуль у яго з’явіўся пашпарт: “Граф Адам Храптовіч, з якім мы былі даўно знаёмыя, не выпускаў з галавы, што ў мяне не хапала сродкаў адправіцца ў падарожжа, каб развіваць свой талент.

(люты 1812 года) Паколькі ён меў планы паехаць у Карлсбад, ён прапанаваў мне, калі я сам гэтага пажадаю, адправіцца туды разам за яго кошт, абяцаўшы пазычыць мне на час некааторую суму і пакінуць мяне ў Дрэздэне. Мяне вельмі кранула дабрыня Графа і я прыняў яго прапанову, справа была толькі ў наяўнасці пашпарта, які, напярэдзе кажучы, мне даслалі праз некалькі тыдняў з Пецярбурга. Граф пасля выканання нейкага распараджэння па сваіх справах адклаў наш ад’езд да лепшых часоў” [5, л. 77 об. – 78].

Шматлікія крытыкі творчасці Я. Дамеля адзначалі, што для раскрыцця і ўдасканалення таленту яму было неабходна замежнае падарожжа для знаёмства з творамі вялікіх майстроў Італіі, Францыі і Германіі. З ліста мастака М. Спяранскаму мы даведваемся пра невядомую раней акалічнасць: талент Яна Дамеля быў заўважаны і падтрыманы вядомым беларускім мецэнатам графам Храптовічам, які хацеў даць яму такую магчымасць.

Ліст Яна Дамеля генерал-губернатару Сібіры Міхаілу Спяранскаму можна параўнаць з апошнім словам чалавека на судзе, дзе ён мае магчымасць выкласці сваю версію здарэння і выказацца адносна абвінавачванняў на свой адрас. Невядома, ці меў мастак такую магчымасць у Мінскім гарадскім судзе, які вынес прысуд, але гісторыя яго апраўдала, захаваўшы “апошнюю прамову” на стагоддзі.

Спіс літаратуры

1. Szemesz, A. Wspomnienia o Damelu / A. Szemesz // Athenaeum. – 1842. – Т. 2. – С. 169–185.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 76. Воп. 2. Спр. 404. Арк. 324 адв.
3. НГАБ. – Ф. 76. Воп. 2. Спр. 390. Арк. 128–128 адв.
4. Карпович, Т. А. Новые сведения о жизни и деятельности Яна Дамеля (Виленский период) / Т. А. Карпович // Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. – 2005. – Вып. 6. – С. 183–191.
5. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1264. Оп. 1. Д. 384. Л. 75–79 об.
6. Rastawiecki, E. Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających / E. Rastawiecki. – Warszawa : Drukarnia S. Orgelbranda księgarza i typografa, 1850. – Т. 1. – С. 128–135.
7. Шкнай, А. Партрэт з круглай залы / А. Шкнай // Беларусь. – 1985. – № 8. – С. 28–29.
8. Biographie Universelle et portative des contemporains ou, dictionnaire historique des hommes vivants et des hommes morts depuis 1788 jusqu’à nos jours, qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes; publié sous la direction de MM. Rable, Vieilh de Boisjolin et Sainte-Preuve. – Tome Deuxième. – Paris : chez l’éditeur.

Сяргей ШАПРАН

АБЫШЛІСЯ БЕЗ СЛАВЫ: КАМПАЗІТАР ЯН ТАРАСЕВІЧ І АКЦЁР ЯЎТЕН ГАРОБЧАНКА

Хто яшчэ з беларускіх мастакоў рабіў сяброўскія шаржы ў 1920–1930-я гг.? Безумоўна, мы не прэтэндуем на паўнату звестак, – не выключана, што хтосьці застаўся па-за ўвагай нашага даследавання, бо навуковых прац на гэтую тэму не існуе. Што ж датычыць энцыклапедый, то, як раней адзначалася, яны маўчаць, а большасць нашых адкрыццяў зроблена шляхам вывучэння перыядычнага друку і падчас працы ў Беларускам дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва, які месціцца ў самым цэнтры Мінска, на вуліцы Святых Кірылы і Мяфодзія. Менавіта так мы знайшлі два шаржы, адзін з якіх датуецца 1927 г. Належаць яны, як ні дзіўна, Яну Тарасевічу, чый 130-гадовы юбілей адзначаецца ў верасні.

Кампазітар, піяніст і педагог, Ян Тарасевіч нарадзіўся ў 1893 г. у мястэчку Саколка Гродзенскай губерні. З дзяцінства яму падабалася займацца музыкай (першыя ўрокі ігры на фартэпіяна дала гувернантка), але яго паслалі вучыцца ў кадэцкі корпус у Санкт-Пецярбург. Зрэшты, любоў да музыкі пераважала, і пасля Я. Тарасевіч паступіў у Санкт-Пецярбургскую кансерваторыю. Ягоны музычны талент заўважыў славы кампазітар прафесар Аляксандр Глазуноў, дзякуючы якому былі выдадзены першыя творы Я. Тарасевіча. Талент маладога музыканта з Гарадзеншчыны адзначалі Сяргей Рахманінаў і Ян Сібеліус. Ён быў прадстаўлены да двара рускага імператара, дзе выступаў у канцэртах. Прыхільнай Я. Тарасевіча была дачка Мікалая II Марыя.

Аднак крыж на бліскучай будучыні маладога кампазітара паставілі падзеі восені 1917 г. Ян Тарасевіч пераехаў у Гродна, дзе пэўны час выкладаў у беларускай школе, а потым вярнуўся ў маёнтка пад Саколкай і цалкам прысвяціў жыццё музыцы. У 1921 г. у выніку Брэсцкага міру Саколка адышла да Польшчы, і Я. Тарасевіч міжволі апынуўся за мяжой.

Радавы маёнтка ён пакінуў у 1939 г., пасля прыходу Чырвонай арміі. Калі ж вярнуўся ў родны мясціны праз тры гады, знайшоў дом абрабаваным і разбураным. Перажыўшы вайну, Я. Тарасевіч у 1947 г. пераехаў у Беласток, дзе жыў у невялічкім дамку з кухняй і адзіным пакоем, куды ледзь уціснуліся фартэпіяна і ло-

жак. У Беластоку ён жыў з прыватных урокаў музыкі.

Ян Тарасевіч так і застаўся кампазітарам, невядомым ні на радзіме, у Беларусі, ні ў Польшчы, якая стала яго другой радзімай. Пакуль у канцы 1990-х пра яго не дазнаўся нястомны збіральнік забытай музычнай спадчыны Віктар Скорбагатаў: дзякуючы кіраўніку “Беларускай капэлы” творы Я. Тарасевіча – а іх захавалася больш за сотню – былі не толькі выдадзены, але і загучалі. Апроч таго, В. Скорбагатаў напісаў кнігу пад сімвалічнай назвай “Абышоўся без славы... Кампазітар Ян Тарасевіч”.

“Аднак пры чым тут шаржы?” – можа запытацца чытач. Рэч у тым, што ў фондзе Я. Тарасевіча, які захоўваецца ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, нам трапіліся два малюнкi, якія можна аднесці да сяброўскага шаржу (яны змешчаны на ўклейцы). На адным (датаваны 1927 г.) – тры профільныя партрэты побач. Імаверна, такім чынам аўтар зафіксаваў пантаміму: тут мiм радасна глядзіць, разявіўшы рот, вось ён смяецца, а тут пазяхае. На другім малюнку партрэт чалавека сярэдняга ўзросту і арыстакратычнага выгляду: вусы, прычоска з праборам, высокі каўнер, гальштук і пенснэ. Можна было б падумаць, што ў архіў кампазітара трапілі не ягоныя, а чыесьці малюнкi, каб выявы не былі пазначаны крыптанімам *И. Т.*, што можа азначаць *Иван Тарасевич*.

Да таго ж другая праца цікавая інтрыгай: чый партрэт стварыў кампазітар? Папраўдзе сказаць, мы не спадзяваліся знайсці не тое што адказ, а нават падказку, пакуль на вочы не трапіўся альбом чэшскага пісьменніка і мастака Адольфа Гофмайстара, дзе сярод сяброўскіх шаржаў быў партрэт Мілана Годжы, прэм’ер-міністра Чэхаславакіі ў другой палове 1930-х гг., а да гэтага – міністра сельскай гаспадаркі і міністра адукацыі, яшчэ раней – дарадцы эрцгерцага аўстрыйскага, нашчадка прастола Аўстра-Венгрыі Франца Фердынанда. Ці мог Ян Тарасевіч бачыць міністра суседняй краіны? Гэта здаецца малаверагодным, аднак што несумненна яднае персанаж з шаржаў Тарасевіча і Гофмайстара – не толькі відавочнае знешняе падабенства, але

і супадзенне ў дэталях: пенснэ, вусікі (на малюнку Я. Тарасевіча яны ўзнятыя, менавіта такія насіў М. Годжы) і – галоўная прыкмета – празмерна высокі каўнер. І хоць, як сказаў паэт, “бываюць странныя сбліжэння”, мы не схільныя настойваць на нашай версіі.

Зыходзячы з гэтых дзвюх прац, дакладна можна сказаць, што кампазітар меў не проста здольнасці да рысавання – у яго быў відавочны талент партрэта, бо малюнку зроблены спрактыкаванай рукой. Да таго ж і адна, і другая працы маюць відавочную прыкмету шарж – лагодную іранічнасць, якая лёгка счытваецца са створаных Я. Тарасевічам вобразаў.

На жаль, нам вядомы толькі дзве графічныя замалёўкі, хоць, мяркуючы па тым, з якой гулівай лёгкасцю яны выкананы, падобных накідаў кампазітар і піяніст Ян Тарасевіч зрабіў, мусіць, нямала.

Яўген Гаробчанка. Калі акцёр – мастак.

*Часта ён мяняў рамёслы –
Сёння гутнік, заўтра слёсар.
Без патугі, саматугам
Стаў вядомым драматургам.
Рэдка з кім так можа стацца –
Лаўры жне ўжо мастацтва.
Тут бывае, там вандруе,
Піша шмат і шмат палюе, –*

гэта эпіграма Станіслава Шушкевіча на яшчэ аднаго сёлетняга юбіляра – Рыгора Кобеца (у ліпені адзначалася яго 125-годдзе), якая стала ілюстрацыяй да сяброўскага шаржа, дзе драматург і кінасцэнарыст быў намалюваны ў вобразе пляўнічага і рыбалова адначасна: з вудамі і нанізанымі на лёску рыбамі, з ружжом і варонай на рўлі, з патранташам і качкай на поясе, з пісьмовымі прыладамі на грудзях і велізарным стосам

спісанай паперы (мусіць, рукапісам новай п’есы або кінасцэнарыя) [1].

Прычым у аўтара шаржа была адметная манера: тут і заліўкі тушшу ў спалучэнні з выразным контурам, і натуралістычнасць малюнка, перасычанага мноствам шматзначных дэталей, ад чаго праца робіцца метафарычна-алегарычнай. Тут і партрэтнае падабенства разам з уменнем перадаць унутраную сутнасць асобы (праўда, пры абсалютнай статычнасці персанажа, што надае малюнку плакатнасць або, лепш сказаць, фатаграфічнасць).

Аўтарам шаржа, як пазначана ў “ЛіМе”, быў мастак Гаробчанка. Між тым ніводная энцыклапедыя не згадвае мастака з такім прозвішчам. Затое энцыклапедыя “Тэатральная Беларусь” называе акцёра Яўгена Гаробчанку, які ў 1932–1937 гг. іграў у тэатры Уладзіслава Галубка, і па

Яўген Гаробчанка. Аўтапартрэт. 1935 г.

першым часе рэжысура скарыстоўвала яго прывабную знешнасць і сцэнічнае абаянне, тэмперамент і арганічнасць у вобразах маладых хлопцаў. У больш сталых ролях Я. Гаробчанка выявіў здольнасць да вонкавага і ўнутранага пераўвасаблення, псіхалагічнай глыбіні сцэнічных характараў. Найбольш поўна ён раскрыўся не ў БДТ-3, а ў Рагачоўскім калгасна-саўгасным тэатры і потым – у Баранавіцкім абласным драматычным тэатры, дзе працаваў у 1937–1941 гг.

Яўген Гаробчанка. Партрэт драматурга і рэжысёра Е. Міровіча. 1935 г.

Яўген Гаробчанка. Партрэт актрысы БДТ-3 Л. Шынко. 1935 г.

Яўген Гаробчанка. Партрэты актэраў Беларускага дзяржаўнага тэатра оперы і балета Пінно, А. Нікалаевай і І. Матусевіча. 1935 г.

Дык ці той гэта мастак Гаробчанка? На карысьць нашай версіі кажа тое, што мастак маляваў партрэты і шаржы пераважна на тэатральных актэраў, у тым ліку БДТ-3 (тэатра Уладзіслава Галубка): А. Блажэвіча, Бусла, К. Быліча, Гарэлава, А. Даніловіч, У. Дзядзюшку, А. Згіроўскага, Клеўскую, І. Матусевіча, О. Несцярковіч, А. Нікалаеву, Пінно, Свірчэўскага, Л. Шыноко¹ [2], на драматурга і рэжысэра, будучага народнага артыста БССР Е. Міровіча. І хоць імя мастака не пазначалася (выключна прозвішча), у яго быў не толькі характэрны мастакоўскі почырк, але і ўласнаручны подпіс, аддалена падобны да скрыпічнага ключа. Падказкай нам стаў шарж гэтага аўтара на Янку Маўра, які мы змясцілі ў нумары-альманаху “Роднага слова” [3], прысвечаным класіку: Я. Маўр намалеваны з непамерна вялікай галавой, апрануты ў шорты і кашулю з кароткімі рукавамі [4]. Над шаржам упершыню было пазначана імя мастака: *Е. Гаробчанка*. Таксама пры павелічэнні добра відаць, што подпіс у выглядзе скрыпічнага ключа ёсць не што іншае, як сплеценыя літары Г і Е. Значыць, актэр тэатра Уладзіслава Галубка валодаў не аднымі толькі актёрскімі здольнасцямі – у яго быў несумненны талент партрэта (між іншым, адзін з ягоных малюнкаў – аўтапартрэт).

Здагадку ўскосна пацвердзіла і энцыклапедыя “Тэатральная Беларусь”: Яўген Гаробчанка быў

¹ Імёны далёка не ўсіх артыстаў вядомыя, бо ў перыядыцы 1930-х часта называліся толькі прозвішчы, без імя. Адсутнічаюць імёны артыстаў і ў 2-томнай энцыклапедыі “Тэатральная Беларусь”.

не толькі актэрам, але і тэатральным мастаком: ён аформіў спектакль “Агні маяк” ў Рагачоўскім тэатры. Вядома, што актэр Гаробчанка сапраўды маляваў сяброўскія шаржы і нават удзельнічаў у 1941 г. у выставах мастакоў-аматараў у Гомелі. Яго далейшы лёс склаўся драматычна: у час вайны Гаробчанка выступаў у актёрскай фронтавой брыгадзе БДТ-2, аднак восенню 1944-га быў рэпрэсаваны. Ягонае жыццё абарвалася праз тры гады. Яўгену Гаробчанку было ўсяго 30. У яго засталася дачка, якая стала тэатразнаўцай і напісала артыкул пра бацьку для энцыклапедыі “Тэатральная Беларусь” [5, с. 253].

Такім чынам, гэтую таямніцу мы разгадалі, пасля чаго знайшлі яшчэ адзін доказ: графічныя партрэты Яўгена Гаробчанкі на актэраў Б. Савіча і Г. Свірчэўскага, якія служылі ілюстрацыяй да рэцэнзіі на спектакль “Пагібель ваўка” ў Рагачоўскім калгасна-саўгасным тэатры [6] – там, дзе іграў мастак *Е. Гаробчанка*, як было падпісана гэтым разам. І тут міжволі згадваецца Джон Толкін: “Любая разгаданая загадка здаецца пасля незвычайна лёгкай”. Аднак далёка не кожная загадка мае разгадку, у чым надалей мы яшчэ пераканамся.

Спіс літаратуры

1. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 6 снеж.
2. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 8 студз., 16 лют., 31 жн., 11 верас., 16 верас., 6 кастр.
3. Роднае слова. – 2023. – № 5.
4. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 6 кастр.
5. Тэатральная Беларусь : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2002. – Т. 1.
6. Літаратура і мастацтва. – 1939. – 11 жн.

Вадзім УРУБЛЕЎСКІ,
кандыдат гістарычных навук

РАДАВОД ПАЎЛІНЫ МЯДЗЁЛКІ ДА ПЯТАГА КАЛЕНА

УДК 929.522 (476.1)

На падставе метрычных кніг Будслаўскай парафіі з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродне, адшуканых генеалагам-аматарам Вікторыяй Пільнік, даследуюцца генеалогія розных галін роду Паўліны Мядзёлкі (1893–1974). Да чацвёртага і пятага пакаленняў даследуюцца лініі яе сялянскіх продкаў з прозвішчамі Васілевіч, Захарэвіч, Карніла-Карнільчык, Лаеўскі, Мядзёлка, Шмігельскі (Смігельскі). Адзначаецца дваюрадная роднасць з партыйным дзеячам Іванам Антонавічам Васілевічам (1894–1937). Акрэсліваюцца перспектывы апрацоўкі метрычных кніг той жа парафіі з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Мінску і рэвізскіх сказаў з Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы.

Ключавыя словы: *генеалогія, Паўліна Мядзёлка, Будслаўская парафія, Вілейскі павет, сяляне, метрычныя кнігі, рэвізскія сказкі.*

On the basis of the metrical books of the Budslaw parish from the National Historical Archive of Belarus in Grodno, founded by amateur genealogist Victoryja Pilnik, the genealogy of various branches of the Pawlina Miadziolka's family (1893–1974) investigated. By the fourth and fifth generations, the lines of her peasant ancestors with the surnames Vasilievich, Zaharevich, Karnila-Karnilchuk, Lajewski, Miadziolka, Shmigielski (Smigielski) are being investigated. There is a dual relationship with the party leader Ivan Antonovich Vasilievich (1894–1937). The prospects of processing metric books of the same parish from the National Historical Archive of Belarus in Minsk and audit tales from the State Historical Archive of Lithuania are outlined.

Асоба Паўліны Вінцэнтаўны Мядзёлкі (1893–1974), чый 130-гадовы юбілей адзначаецца сёлета, зазьяла на небасхіле беларускай культуры на досвітку нацыянальнага адраджэння і станаўлення дзяржаўнасці. Артыстка, публіцыстка, паэтэса, педагог, яна каларытна праяўляла сябе на працягу ўсяго жыцця, якое ахапіла і адзін з самых складаных і поўных выпрабаванняў этапаў гісторыі Беларусі – першую палову ХХ ст.

Традыцыйна лічыцца, што прататыпам галоўнай гераіні п'есы “Паўлінка” была непасрэдна яна – адна з першых выканальніц гэтай ролі. Аднак сама Мядзёлка гэта адмаўляла [8, с. 58]. Тым не менш літаратурная традыцыя лічыць яе музай Янкі Купалы, чалавекам-з'явай у грамадска-культурным жыцці Беларусі ў няпросты перыяд гісторыі.

На падставе кнігі “Сцежкамі жыцця” (1974, 2018) Паўліны Мядзёлкі можна зрабіць некаторыя высновы пра родавыя крыніцы фарміравання яе асобы [8; 9]. У рамках другога выдання ўбачылі свет інтрыгоўныя “Беглыя нататкі для памяці. Факты, якія не могуць і не павінны быць апублікаваныя”. Так, бацька падтрымліваў Паўліну ў дэклараванні беларускай ідэнтычнасці, сям'я была зацікаўлена ў адукацыі дачкі [8, с. 12].

Генеалогія роду Паўліны Мядзёлкі ў навуковай і навукова-папулярнай літаратуры да гэтага не асвятлялася. Разам з тым перспектывы вывучэння шырокія: метрычныя кнігі Будслаўскага касцёла, да парафіі якога належалі яе продкі – сяляне Васілевічы, Захарэвічы, Карнілы-Карнільчыкі, Лаеўскія, Мядзёлкі, Шмігель-

скія (Смігельскія), – добра захаваліся. Згаданы комплекс прадстаўлены ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Гродне за 1837, 1854–1863, 1866–1900 гг. (на хрышчаных), 1837, 1855–1863, 1866–1878, 1881–1882, 1885–1900 гг. (венчаных), 1837, 1854–1863, 1865–1880, 1882, 1884–1898, 1900 гг. (памерлых) [7]. Менавіта ён выкарыстаны падчас сістэматызацыі. Актуальнай крыніцай падаюцца і рэвізскія сказкі сялян мястэчка Будслаў Вілейскага павета Мінскай губерні (з 1843 г. Віленскай) за першую палову XIX ст., якія захоўваюцца ў Дзяржаўным гістарычным архіве Літвы ў г. Вільнюсе [2–5]. У даследаванні задзейнічана рэвізская сказка маёнтка Будслаў, уласнасці Яна (Івана) Ігнатавіча Аскеркі, за 29.04.1834 [4].

Дата нараджэння Паўліны Мядзёлкі – 12 верасня 1893 г. (па новым стылі 24 верасня). Хрышчэнне адбылося 14 верасня ў Будслаўскім касцёле¹. Хроснымі выступілі Франц Хацяновіч і Марыя Васілевіч [19].

Бацькі – Вінцэнт Сігізмундавіч Мядзёлка і Францішка Янаўна Васілевіч – ажаніліся ў Будславе 25.10.1892 [18]. Акрамя Паўліны, у сям'і былі сыны Казімір, Зыгмусь (Сігізмунд), Станіслаў, дачка Юзэфа (памерла немаўлём у 1897 г.) [23]. З траіх братаў вядомы Зыгмусь Мядзёлка, які працаваў у Мінску рэвізорам на Белмаслапраме, арыштаваны 19.11.1937 за шпіянаж на карысць дэфензівы, расстраляны 01.02.1938 [24, с. 471].

Бацька Вінцэнт Мядзёлка (16.12.1871 г. н.) належаў да сялянскага роду жыхароў мястэчка Будслаў, нарадзіўся ў сям'і Сігізмунда Мядзёлкі (каля 1849 г. н.) і Паўліны Лаеўскай (каля 1852 г. н.), якія ажаніліся 17.01.1871 [11].

Аўтар выказвае шчырую падзяку генеалогу-аматару Вікторыі Пільнік за магчымасць сістэматызацыі і апублікавання вынікаў яе даследчыцкай дзейнасці ў дачыненні да радаводу Паўліны Мядзёлкі [25].

¹ Тут і далей усе даты пададзены па старым стылі.

Род бацькі па бацькоўскай лініі вядомы да прадзеда Тамаша Мядзёлкі (каля 1829 г. н.), які загадкавым чынам не згадваецца ў рэвізіі 1834 г., хоць прозвішча *Мядзёлка* дастаткова распаўсюджана ў вёсцы Палессе Будслаўскай парафіі [4, арк. 1096 адв. – 1104]. Жонкай Тамаша была Караліна Шмігельская (Смігельская) (каля 1823–21.09.1859) [12]. Яе бацька Вінцэнт Пятровіч Шмігельскі (1788? – 28.11.1873) быў дваровым у маёнтку Будслаў, у 1818 г. пераведзены ў мястэчка Будслаў [4, арк. 1085 адв. – 1086]. З метрычнага запісу аб смерці вядома пра заключэнне ім трох шлюбаў і наяўнасць шасці дзяцей, аднак імя і дзясвочае прозвішча маці Караліны, народжанай ад першага шлюбу, застаецца невядомым [14].

Бабуля па бацьку Паўліна Ігнатаўна Лаеўская (каля 1852–03.09.1892) нарадзілася ў сям’і Ігната Лаеўскага і Марыяны Захарэвіч у вёсцы Альхоўка. Ігнат Лаеўскі памёр ад сухотаў у стане ўдаўца 06.08.1891 (ва ўзросце каля 70 гадоў) [17].

Маці Францішка Васілевіч (02.02.1873 г. н.) таксама паходзіла з будслаўскіх сялян. Нарадзілася ў сям’і Яна Васілевіча (каля 1833 г. н.) і Паўліны Васілевіч (каля 1842 г. н.), якія ажаніліся 18.06.1861 [10; 13]. Падобна, што бацькі мелі да шлюбу адно прозвішча.

Род маці па бацькоўскай лініі таксама выходзіць на канец XVIII ст. Ян Васілевіч (1833? – 07.10.1897) быў сынам Восіпа Філіпавіча Васілевіча (1800? – 04.11.1880) і Тэрэзы Антонай Карнілы-Карнільчык (1807? – 20.03.1877) [15; 16; 22]. Васілевічы і Карнілы-Карнільчыкі з’явіліся ў Будславе толькі ў 1818 г., па выніках рашэння эксдывізарскага суда аб спадчыне Юзафа Аскеркі. У адпаведнасці з судовым рашэннем Восіп быў пераведзены з вёскі Даўжані, а яго будучы цесць Антон Сымонавіч Кардовіч-Карніла (каля 1791 г. н.) – з маёнтка Янушова. У 1830 г. у Восіпа і Тэрэзы ўжо нарадзілася дачка Лізавета [4, арк. 1091 адв. – 1092]. Прабабуля па прамой жаночай лініі, маці Паўліны Васілевіч, Агнешка вядома са шлюбнага запісу дачкі.

Брат Францішкі Янаўны Антоній (каля 1864 г. н.) ажаніўся з Ганнай Шмігельскай 20.02.1894 [21]. Іх сын Ян (Іван Антонавiч; 31.08.1894 г. н.) быў партыйным і дзяржаўным дзеячам БССР [1; 20]. Член КПСС з 1918 г. З наступнага года намеснік наркама харчавання Літоўска-Беларускай ССР, потым кіраўнік харчовага забеспячэння Паўднёва-Заходняга фронту, губхарччамісар у Екацерынаславе, член Рэўваенсавета Харкаўскай ваеннай акругі, пасля кіраўнік падатковага ўпраўлення Наркамфіна СССР. Наркам унутранага гандлю БССР (1925–1926), наркам фінансаў БССР (1926–1927), другі сакратар ЦК КП(б) БССР (1927–1930, у гэты перыяд

адзначыўся клопатам аб прадстаўніках інтэлігенцыі, сябраваў з Янкам Купалам). Працаваў у наркамаце земляробства СССР у Маскве (1930–1932), загадчыкам сельгасаддзела Далёкаўсходняга крайкама ВКП(б) (1932–1933), кіраўніком Амурскага аблвыканкама (1933–1934). Беспадстаўна арыштаваны 20.06.1937, абвінавачаны ў тым, што «з 1933 з’яўляўся членам антысавецкай арганізацыі “правых”, якая дзейнічала ў БССР, займаўся шкодніцкай дзейнасцю ў гаспадарчым будаўніцтве», быў “польскім і японскім шпіёнам”. Загінуў 24.11.1937, рэабілітаваны ў 1956 г. [1, с. 102; 24, с. 354].

Пры аналізе радаводу Паўліны Мядзёлкі ўважаецца аднастайная антрапанімічная палітра ў імёнах мужчын і жанчын (дзве бабулі па абедзвюх галінах насілі імя *Паўліна*), звычайная шматдзетнасць, высокая працягласць жыцця, агульны рэгіён паходжання продкаў. Сур’ёзныя пошукавыя праблемы сустракаюць даследчыка на пятым пакаленні, з прадстаўнікоў якога вядомыя толькі Вінцэнт Пятровіч Шмігельскі і Антон Сымонавіч Кардовіч-Карніла. Падобна, што дачка Антона Тэрэза ўспадкавала ад бацькі прозвішча Карніла, якое потым трансфармавалася ў Карнільчык. Таксама ўстаноўлена, што дваюрадны брат Паўліны Мядзёлкі – дзяржаўны дзеяч Іван Антонавiч Васілевіч (1894–1937).

Пытанні больш паглыбленага пошуку могуць быць вырашаны праз прагляд метрычных кніг Будслаўскага касцёла, якія захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (Мінск) за 1782–1838, 1841–1848 гг. [6]¹, а таксама аналітыку рэвізскіх сказак па Вілейскім павеце за 1811, 1816, 1850 гг. [2; 3; 5].

Дадатак

1. **Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне** (НГАБ). – Ф. 915. Воп. 2. Спр. 40. Арк. 38 адв. – 39. – Метрычны запіс з кніг Будслаўскага касцёла аб хросце Паўліны Вінцэнтаўны Мядзёлкі, 1893 г.

2. **НГАБ**. – Ф. 915. Воп. 2. Спр. 39. Арк. 233 адв. – Метрычны запіс з кніг Будслаўскага касцёла аб шлюбе Вінцэнта Мядзёлка і Францішкі Васілевіч, 1892 г.

3. **НГАБ**. – Ф. 915. Воп. 1. Спр. 41. Арк. 20. – Метрычны запіс з кніг Будслаўскага касцёла аб шлюбе Сігізмунда Мядзёлкі і Паўліны Лаеўскай, 1871 г.

4. **НГАБ**. – Ф. 915. Воп. 1. Спр. 33. Арк. 6 адв. – Метрычны запіс з кніг Будслаўскага касцёла аб шлюбе Яна Васілевіча і Паўліны Васілевіч, 1861 г.

¹ Таксама ў НГАБ маюцца метрычныя кнігі Будслаўскага касцёла за 1901–1937 гг.

Спіс літаратуры даступны па qr-кодзе.

Таццяна АГЕЕНКА,
навуковы супрацоўнік аддзела публікацый Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь

“ЗВЯРТАЮСЯ ДА ЦВК З ВЯЛІКАЙ ПРОСЬБАЙ...” УСТУПЛЕННЕ ПАЎЛІНЫ МЯДЗЁЛКІ Ў ГРАМАДЗЯНСТВА БССР

УДК 94 (476) (093.2)

На падставе архіўных спраў аб прыняцці ў грамадзянства БССР, што захоўваюцца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь, удакладняюцца некаторыя звесткі біяграфіі Паўліны Мядзёлкі і яе малодшага брата Сігізмунда. Асноўны комплекс дакументаў ахоплівае перыяд з 1920 да 1926 г. У архіўных справах змешчаны заявы, анкеты, копіі віз і ахоўных лістоў, пастанова аб прыняцці ў грамадзянства і перапіска па гэтым пытанні. Названыя дакументы дапамагаюць удакладніць старонкі жыцця Паўліны Мядзёлкі і яе брата як у БССР, так і да іх вяртання ў краіну.

Ключавыя словы: *Паўліна Мядзёлка, БССР, прыняцце ў грамадзянства.*

Based on archival documents on the admission to the citizenship of the BSSR, which are stored in the National Archives of the Republic of Belarus, some information about the biography of Pawlina Miadziolka and her younger brother Sigizmund is specified. The main set of documents covers the period from 1920 to 1926. The archival files contain applications, questionnaires, copies of visas and security sheets, a decision on admission to citizenship and correspondence on this issue. The presented documents help clarify some pages of the life of Pawlina Miadziolka and her brother both in the BSSR and before their return to the country.

П Ы Т А Н Ь Н І:	А Д К А З Ы:
1. Прозвішча, імя і па бацьку	Мядзёлка Паўліна дачка Сігізмунда
2. Час і месца нараджэння (год, месяц, часо)	12. 12. 1893г. В. Свіслач, в. м. С. С.
3. Грамадзянства і з якога часу	
4. Калі прыехалі ў Расю	3 Менск прыехала 22. 5. 25
5. Праз якія дзяржавы праезджалі	Беларусія з Латвіі
6. Праз якія пункты праезджалі ў БССР	прац. Сабат. Невіт. Віцебск
7. Чым будзеце займацца ў БССР	Культура-прасветны працай
8. Кім, калі і за якім № выданы нацыянальны пашпарт.	Зап-своднік № 846 выдана Літоўскім мініст. Зам. вяртаў у Кейне 13 верасня 1921 г.
9. Ці маеце пасведчаныя, выданыя савецкай уладай. Калі але, дык кім, калі і за якім №	не
10. Прычына прыезду ў БССР	васалка з мяжы Латвіі
11. Адукацыя	вышэйшая

Фрагмент анкеты Паўліны Мядзёлкі.

27 мая 1925 г. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.

У 1920-я гг. палітыка беларусізацыі пачала даваць плён: у краіну вярталіся прадстаўнікі нацыянальнай інтэлігенцыі. Тыя, хто меў грамадзянства іншых краін, павінны былі перамяніць яго на савецкае, для чаго звярталіся ў адпаведныя органы. Значны комплекс крыніц па гэтым пытанні захоўваецца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь у архіўным фондзе “Народны камісарыят унутраных спраў БССР” (НКУС БССР). Тут змешчаны справы грамадска-палітычных і культурных дзеячаў: Ф. Аляхновіча, І. Краскоўскага, М. Красінскага і інш. Ёсць у фондзе і матэрыялы, што тычацца Паўліны Мядзёлкі і яе малодшага брата Сігізмунда (Зыгмаса, Зыгмуса), якія вярнуліся ў БССР 20 мая 1925 г.

Дзве архіўныя справы, датаваныя 13 верасня 1921 г. – 3 лютага 1926 г., захоўваюць анкеты, копіі ахоўных лістоў [ад 13 верасня 1921 г. і 27 (месяц не пазначаны) 1924 г.] і віз на часовае знаходжанне ў межах СССР (ад 19 мая 1925 г.), заяву аб уступленні ў грамадзянства, заявы аб прадаўжэнні пасведчанняў аб знаходжанні ў межах БССР, пастановы аб прыняцці ў грамадзянства, квітанцыі, пасведчанні, перапіску па названым пытанні. У шэрагу дакументаў (у тым ліку візе і пастанове аб прыняцці ў грамадзянства) Паўліна Вінцэнтаўна фігуруе пад прозвішчам Грыб-Мядзёлка.

Сярод матэрыялаў найбольшую цікавасць выклікае заява “палітычных эмігрантаў Паўліны і Зыгмуса Мядзіолка час. праж. у Цэнтральнай гасцініцы (Эўропа) пак. 23” ад 28 мая 1925 г. Прывядзём яе цалкам¹:

“Гэтым звяртаюся да Ц.В.К. з вялікай просьбай прыняць мяне ў грамадзянства Беларускай Савецкай Соцыялістычнай Рэспублікі.

У 1920 годзе у маі м-цы я была арэштавана паліцамі ў Менску і вывезена перш у варшаўскі, пасля вронкаўскі вастрог. Пасля звальнення ў восені пад дагляд дэфэнзывы мне ўдалося ўцячы ў Літву. Неўзабаве разам з т-шам Жылуновічам пераехала ў Бэрлін і працавала пад яго кіраўніцтвам у Белэкаці Госіздату пры Торгпрэдзе. Калі ўжо канчалася наша праца ў Бэрліне, я атрымала запрошаньне на працу пэдагагічную ў Латвіі пры Беларускай Гімназіі і вучыц. курсах. Два гады працавалі там, будзячы сацыяльную і нацыянальную свядомасць сярод беларускага жыхарства. У мінулым годзе пачаліся супроці нас рэпрэсіі з боку латвійскага ўраду – вобыскі, арэшты і ўрэшце-рэшт пацягнулі нас пад

¹ Арфаграфія і пунктуацыя аўтара захаваны.

суд за процідзяржаўную дзеяльнасць, выкінуўшы папярэдна нас з службы ў школах. Хаця суд кончыўся апраўданнем, аднак я і некаторыя іншыя таварышы атрымалі загад пакінуць межы Латвіі. Яшчэ да нашага працэсу была наладжана звязь з Пасольствам СССР у Рызе. Таму, калі не памаглі ніякія захады, каб астацца дзеля працы ў Латвіі, Консульства С.С.С.Р. у Рызе выдала мне з братам бясплатныя візы, а ў пасольстве атрымала дапамогу¹ на пераезд у Менск.

У Латвіі я з братам жылі па дакументах, выданных літоўскім Мін-ствам За межн. Спраў, якія выдаваліся эмігрантам з Польшы на права выезду за граніцу Літвы. Калі канчаўся тэрмін майго дакумэнту – літоўскае консульства катэгарычна адмовіла мне прадоўжыць яго, або выдаць свой загранічны пас, не прызнаючы мяне літоўскай грамадзянкай на тэй падставе, што я парвала ўсялякую сувязь з замежнай беларускай эміграцыяй.

Вось дзеля чаго я ўсільна прашу прыняць мяне і майго брата Зыгмуса Мядзіолка, які таксама ўцёк с-пад польскага арэшту, у грамадзянства Б.С.С.Р. Адначасна прашу звольніць нас ад дзяржаўнага збору, як звольніла і пасольства С.С.С.Р. у Рызе, бо пражыўшы больш паўгады бяз службы, знаходжуся ў вельмі цяжкім матэрыяльным становішчы” [3, арк. 1, 1 адв.].

На дакумент была накладзена рэзалюцыя: “г. Сироткину. Выписать виды на жительство ср[оком] по 20 июля ср[оком] к 3 часам дня сегодня. 28.05.1925”, таксама яны былі вызвалены ад гербавага збору.

Хадайніцтва падтрымаў стрыечны брат Паўліны, народны камісар унутранага гандлю БССР І. Васілевіч, а таксама ўпраўляючы рыжскім аддзяленнем трэста Лесбел А. Ульянаў (важным кірункам яго працы была арганізацыя вяртання на радзіму многіх дзеячаў беларускага нацыянальна-адраджэнцкага руху [1, с. 8]). А. Ульянаў адзначаў: “Добра ведаю грамадзянку Паўліну Мядзіолка з 1920 г.², а таксама па працы разам з ёй у Латвіі ў апошнія часы, адкуль яе выслалі латышы за тое, што яна змагалася з імі за адраджэнне беларускага руху ў Латвіі” [3, арк. 3].

У архіўную справу ўключана квітанцыя ад 6 кастрычніка 1925 г. аб прыняцці ад П. В. Мядзёлкі публікацыі аб згубе пашпарта, выдадзенага Ковенскім міністэрствам замежных спраў, і пасведчання асобы, выдадзенага Мінскім наркаматам унутраных спраў ад 30 мая 1925 г., для размяшчэння ў газеце “Савецкая Беларусь”³ [3, арк. 13].

¹ Ва ўспамінах П. Мядзёлка ўказвае суму – 12 тысяч савецкіх рублёў [5, с. 336].

² У прадмове да кнігі “Сцежкамі жыцця” Г. Запартыка піша, што з А. Ульянавым П. Мядзёлка пазнаёмілася толькі ў 1925 г. [5, с. 22].

³ Аднак такая публікацыя за кастрычнік 1925 г. у газеце “Савецкая Беларусь” не выяўлена.

Дакументы справы Сігізмунда дапамагаюць удакладніць некаторыя біяграфічныя звесткі. У анкеце хлопец пазначыў дату свайго нараджэння – 7 красавіка 1906 г., а таксама месца нараджэння – Глыбокае (у іншых дакументах пісаў – Будслаў).

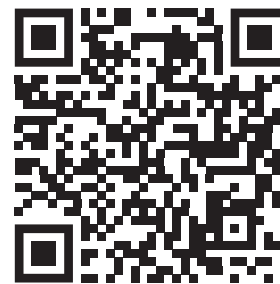
Ён адзначаў, што быў арыштаваны палякамі, але не быў асуджаны, бо ўцёк з Польшчы. Паводле дакументаў справы Сігізмунд у жніўні 1925 г. прыняты на ўлік замежным сталом сакратарыята Віцебскага акруговага выканаўчага камітэта і пражываў па вул. Сцяклова, 18 [4, арк. 10]. Да справы прыкладзена пасведчанне (sauf-conduit), выдадзенае літоўскім віцэ-консульствам у Дзвінску, і пасведчанне на права пражывання замежніка, выдадзенае адміністрацыйным аддзелам НКУС.

Паўліна і Сігізмунд Мядзёлкі 17 лістапада 1925 г. былі прыняты ў грамадзянства БССР з фармулёўкай “принимая во внимание отсутствие компрометирующих сведений и возражений со стороны заинтересованных органов” [3, арк. 10]. Цікава, што 31 снежня 1925 г. замежны аддзел НКУС накіраваў П. Мядзёлцы на адрас: гасцініца “Еўропа”, 23, – ліст аб неабходнасці з’явіцца да іх “по делу о поданном Вами заявлении”. Аднак ва ўспамінах Паўліна адносна адрасоў пазначала, што нядоўгі час пражыла ў гасцініцы. Магчыма, гэта памылка замежнага аддзела. Аднак улічваючы, што ў Сігізмунда ўказаны віцебскі адрас (Сцяклова, 18) [2, арк. 31], можна меркаваць, што зімой 1925–1926 гг. яна некаторы час зноў жыла ў гасцініцы.

Такім чынам, матэрыялы архіўных спраў аб уступленні ў грамадзянства БССР выступаюць каштоўнай крыніцай біяграфіі П. Мядзёлкі. Яны ўдакладняюць факты жыцця як самой Паўліны, так і яе брата Сігізмунда за першую палову 1920-х гг. і дапамагаюць больш дэталёва вывучыць прычыны і абставіны яе вяртання ў Беларусь.

Спіс літаратуры

1. Илькевич, Н. Н. Александр Ульянов и версия НКВД об антисоветском подполье в БССР (Фальсификация органами НКВД уголовных дел в 1937–1938 гг.) / Н. Н. Илькевич, Р. П. Платонов. – Минск : БелНИИДАД, 1997. – 100 с.
2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 34. Воп. 2. Спр. 68. – Спісы замежнікаў, што пражываюць на тэрыторыі БССР. 01.01.1925–10.02.1926. – 57 арк.
3. НАРБ. – Ф. 34. Воп. 2. Спр. 946. – Грыб-Мядзёлка Паўліна Вікенцьеўна. 29.05.1925–08.02.1926. – 14 арк.
4. НАРБ. – Ф. 34. Воп. 2. Спр. 2121. – Мядзёлка Зыгмас. 27.05.1925–08.02.1926. – 15 арк.
5. Мядзёлка, П. Сцежкамі жыцця / П. Мядзёлка. – Мінск, 2018. – 612 с.

Ілюстрацыі даступны па qr-кодзе.

Ігар СУРМАЧЭЎСКИ

КАРАЛЕЎСКІЯ БАТЭНБЕРГСКІЯ КАРУНКІ З МІНСКІХ УБОРКАЎ

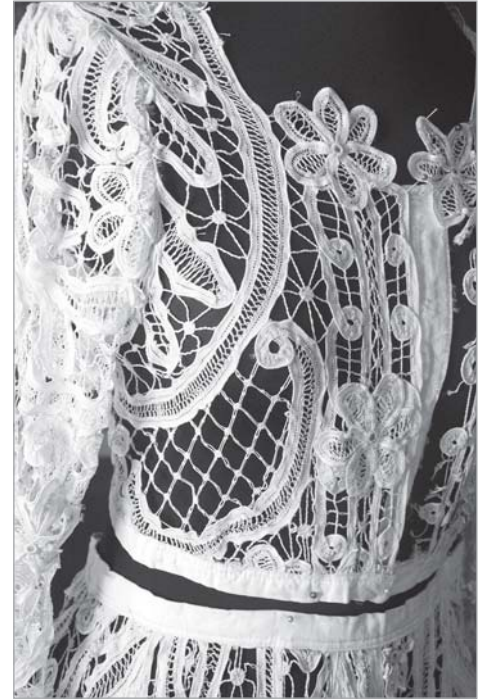
Гэта было ў верасні 2015-га. Мы з жонкай Таццянай шпацыравалі па самай вядомай вуліцы аўстрыйскай сталіцы, па Кернтнерштрасэ. Зрэдку кідалі позірк на вітрыны з шыльдамі сусветных брэндаў. Многія крамы былі ўжо зачынены. Раптам у прыцемку падалося, што бачу нешта знаёмае. За шклом на манекене быў жаночы ўбор, ён нагадаў мне вясельную сукенку 1900-х гг., якая цудам захавалася ў старым гаспадарчым будынку на мінскай вуліцы Талстога ↓. У цэнтры ж Вены за шклом красавалася сучасная сукенка чорнага колеру ↓, але ўзор знакамітых батэнбергскіх карункаў быў такі самы, як і на сукенцы з мінскіх Уборкаў... ↓

Якім жа чынам далікатная сукенка змагла захавацца ў шматпакутнай беларускай сталіцы, праз якую за стагоддзе пракацілася столькі ліхалеццяў?! Здаецца, такі антыкварны ўбор у Мінску знайсці было немагчыма...

У справе росшуку мінскага антыкварыята ёсць у мяне памочнік, мой стары сябар Юрась. Мы знаёмыя яшчэ з далёкіх 1990-х, калі з перасцярогай сустракаліся ў невялічкіх дворыках каля Мастацкага музея. З таго часу не адзін пуд солі з’едзены. А колькі прыгод перажыта! Чаго толькі вартая паездка зімой 1993-га на таксоўцы ў Ляхавічы па фатэль з гербам Радзівілаў... Ноччу, у завіруху, мы малілі Бога, каб жывымі вярнуцца дадому. Ці, напрыклад, сустрэча ля гатэля “Арбіта” з жулікамі, якія хацелі вывезці з Беларусі ікону Багародзіцы, ахвяру ў Дубраўскі касцёл мінскага ваяводы Адама Хмары...

Пошук скарбаў – справа авантурная. Ужо некалькі дзесяцігоддзяў я збіраю аскепкі беларускай культурнай Атлантыды, якая знікла ў акіяне трагічных гістарычных падзей. Асобныя артэфакты (бронзу, мэблю, парцеляну, шкло) яшчэ можна адшукаць, галоўнае – не зблытаць з антыкварнымі “нямецкімі трафеямі”, якія з’явіліся ў савецкіх інтэр’ерах пасля 1945 г. А вось натрапіць на што-небудзь са шляхецкіх убораў... Напрыклад, на бальную сукенку, хай сабе нават перашытую з “бабуліных капотаў”, як пагардліва называў правінцыйныя ўборы граф Чынскі са знакамітага рамана “Знахар” пісьменніка з Глыбокага Тадэвуша Даленгі-Мастовіча.

Народны строй у вясковых куфрах яшчэ дзёндзе знайсці можна, і то цудам, бо ў пасляваенны час усё ішло ў справу “адзежы”, перашывалася і перараблялася. Што казаць пра сукенку з шыфону ці брусельскіх карункаў... Ды яе ўжо

Вясельная сукенка. Карункі пуант-ляс, бавоўна. Санкт-Пецярбург, 1900-я гг.
З калекцыі І. Сурмачэўскага.

ў даваенны час падзялілі, перашылі, паспелі знасіць да дзірак і забыліся, а рэшткі ўнучка ўзяла на ўбор для любімай лялькі. Але я, тым не менш, заўсёды нагадваю свайму памочніку, каб пытаўся ў бабуль-мінчанак пра старадаўнія сукенкі. За многія гады ў мой збор траплялі, у найлепшым выпадку, жаночыя капялюшыкі з саломкі або маленькія вытанчаныя галаўныя ўборы – “менінгіткі” 1950-х. Сярод апошніх вылучаўся сваёй непаўторнасцю невялікі капялюшык-таблетка, выкладзены каляровымі пёркамі, з кляймом “Арцель Мінскай птушкафабрыкі” на шаўковай падбіўцы.

І вось снежаньскім вечарам 2014-га Юрась патэлефанаваў мне і ўзрадаваў: “Знайшоў! Напэўна, на старую вясельную сукенку трапіў!” Дамовіліся пра сустрэчу на вакзале з боку вуліцы Дружнай. У прыцемках прабіраемся па снежных гурбах каля будаўнічай тэхнікі і металічных сетак-загародак да выспы даўняга мінскага жыцця, прадмесця Уборкі. Сёння гэты прыватны сектар вуліцы Талстога знікае – будзеца трэцяя лінія метро. Мы ідзём па калена ў снезе да вялікай хаты, бяровенне якой пры святле ліхтароў адлівае высакароднай серабрыстай сівізнай. На парозе нас сустракаюць гаспадыня ў вельмі ста-

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнамлення, спасылкі па qr-кодзе.

рых гадах, але поўная энергія, рухавая і гаманкая, і яе дарослая дачка. Гаспадыня – карэнная мінчанка, пражыла ўсе жыццё ў гэтым доме. Інтэр’ер хаты здзівіў высокай столлю, упрыгожанай ляпнінай, і размаляваным “у пальметы” карнізам па ўсім перыметры пакоя. У куце – грубка з белай кафлі. Але на ўсім праглядаўся налёт занядбанасці, адчувалася, што гаспадары даўно чакаюць перасялення. У час размовы пра пераезд, блізкае свята Божага Нараджэння і мінскае жыццё “раней” у пакоі нарэшце з’явіўся чаканы пакунак са “скарбам”. “Скарб” меў выгляд невялікага клубка са скручаных светла-шэрых шматкоў старых карункаў. Гэта і была вясельная сукенка пачатку ХХ ст., дакладней тое, што ад яе засталася. Да сукенкі прыкладалася гісторыя ці, па-навуковаму, правенанс. Паслухаем аповед гаспадыні:

– Мая бабуля з боку мамы, родам з Вялікіх Лук, што пад Пецябургам, у тры гады засталася сіратой. На выхаванне яе ўзяла мясцовая пані. Жыццё ў панскім асяроддзі дало бабулі пісьменнасць, яна добра чытала, пісала і нават складала вершы. Прыгажосць яе твару дапаўняла доўгая русая каса. Дзяўчына дапамагала пані падтрымліваць парадак у пакоях. Неяк у маёнтак прыехаў малады хлопец, эстонец, і застаўся там працаваць садоўнікам. Ён адразу захаўся ў маладзенькую прыгажуню, маю бабулю (а было ёй тады 16 гадоў). Праўда, потым іх шляхі разышліся, садоўнік паехаў на новае месца працы. І вось праз 10 гадоў пані пераехала ў Пецябург, дзяўчына таксама. Выпадкова на Неўскім праспекце яна сустрэла хлопца-садоўніка. На той час ён ужо вывучыўся на інжынера і працаваў на чыгунцы. Каханне ўспыхнула з новай сілай, і яны ажаніліся ў 1900-х. Пані сваёй прыёмнай дачцэ замовіла сукенку і нават дала пасаг. У сям’і нарадзілася аж сямёра дзяцей, шэсць хлопчыкаў і адна дзяўчынка, мая маці. Прайшло шмат часу. Цётка Тамара, сястра майго бацькі, у 1919 г. у гэтай сукенцы выйшла замуж за рэвалюцыянера Рыгора Бабіча, ён потым працаваў ва ўрадзе А. Мяснікова. У нас была фатаграфія Тамары ў гэтай цудоўнай шлюбнай сукенцы – там вузкія рукавы, букеты, кветкі... Надышоў 1937 год, адбываліся трагічныя падзеі той пары... Рыгор Бабіч пахаваны на Вайсковых могілках насупраць царквы Аляксандра

Неўскага. Тамара з дзецьмі ў той час жыла на Даўгабродскай вуліцы. У іх доме была прыгожая французская мэбля, фатэлі, дываны. У 1943 г. Тамару і яе дачку, якая перад вайной скончыла дзесяць класаў, забралі ў Германію. Сын Тамары застаўся ў Мінску і памёр ад запалення лёгкіх. А вясельная сукенка ўвесь час захоўвалася ў куфры на Даўгабродскай. У 1946-м цётка і яе дачка вярнуліся з Германіі, а ў іх хаце ўжо жылі нейкія незнаёмыя людзі. Таму Тамары давалося перавезці сваю маёмасць на новае месца жыхарства – на вуліцу Прыгожую, недалёка ад Таварнай станцыі. Ад перажыванняў дачка захварэла, а перад смерцю вельмі прасіла, каб яе пахавалі ў той мамінай шлюбнай сукенцы (так ёй падабаўся гэты ўбор...). Мы знайшлі сукенку, але яна ўся ўжо была разабрана на кавалкі. Хто яе разабраў і навошта, мы не ведалі. Потым і Тамара пайшла ў іншы свет, а яе вясельны ўбор у кавалках трапіў да мяне, я яго захавала тут, на вуліцы Талстога ↓.

Так снежаньскім вечарам 2014 г. я пачуў гісторыю жыцця сям’і карэнных мінчан і стаў уладальнікам кавалкаў вясельнай сукенкі 1900-х гг. з Санкт-Пецябурга. Мне заставалася толькі спадзявацца на цуд і на ўмелыя рукі маёй жонкі Таццяны, якая змагла б сабраць карункавую мазаіку зноў у вясельны ўбор. Толькі вывучэнне стылістыкі і тэхналогіі вырабу сукенкі заняло некалькі тыдняў... Гэтая праца працягваецца, рэстаўрацыя ідзе да завяршэння. Вядома, тканіну спачатку трэба было беражліва вычысціць ад векавога пылу, потым акуратна на кравецкім манекене з дапамогай сотні шпілек выкласці мазаіку карункаў, разабраўшыся, як кавалкі спалучаюцца адзін з адным. Так паступова аднаўляўся дзівосны кветкавы арнамент.

Тэхніка стужачных карункаў, з якіх пашыта пецябургская сукенка, называецца *каралеўскія батэнбергскія карункі*, ці *пуант-ляс* (ад французскага *point lace* ‘кропкавыя карункі’) ↓ [1, с. 7]. Такі тып карункаў эпохі Рэнэсансу вядомы ў Італіі з XVI ст. Упершыню яны з’явіліся ў Генуі, але асаблівую папулярнасць займелі ў Венецыі [2, с. 136]. Стужачныя карункі ў Італіі выконваюцца з ільняной тасьмы, а ў Расіі 1900-х гг. для гэтага выкарыстоўвалася тонкая бавоўна [2, с. 137]. Спачатку эскіз робіцца падвойнай лініяй на тонкай паперы, а потым па малюнку паміж лініямі ўкладваецца тасьма, якая прышываецца швом “уперад іголку”. Пасля таго як стужка прышыта па ўсім узору, яе замацоўваюць дробнымі шыўкамі з усіх бакоў. Прасторы паміж контурамі ўзору запаўняюць брыжамі, плеченымі ў тэхніцы макрамэ ніткамі або цюлевым фонам [2, с. 138–140; 5, с. 105]. Адраджэнне стужачных карункаў прыпала на сярэдзіну XIX ст., а пік па-

пулярнасці прыйшоўся на эпоху мадэрн у 1900–1910 гг. [2, с. 137]. У канцы XIX ст. карункі пуант-ляс ужо называліся батэнбергскімі [1, с. 7].

Можна падумаць, што назва паходзіць ад месца вырабу, горада Батэнберг [1, с. 8]. Але не ўсё так проста. Выявілася, што гэтая назва звязана з гісторыяй рамантычнага кахання герцага Генрыха Батэнбергскага і дачкі англійскай каралевы Вікторыі, Беатрыс. Генрых Батэнбергскі быў сынам Аляксандра Гесэн-Дармштацкага, рускага генерала ад кавалерыі, і Юліі фон Гаўке, варшавянкі і прыдворнай дамы ў Санкт-Пецярбургу. Каханне рускага генерала і прыдворнай дамы разглядалася пры двары Мікалая I як мезальянс, г. зн. шлюб паміж асобамі, няроўнымі ў грамадскім становішчы, быў немагчымы. Закаханаму генералу і прыдворнай даме давалося ўцякаць з расійскай сталіцы і ўдалечыні ад імператарскага двара, у горадзе Брэслаў (сучасны Вроцлаў) таемна заключыць шлюб. Урэшце Юліі быў нададзены статус графіні Батэнбергскай, у гонар маладзёга горада на поўначы зямлі Гесэн, дзе маладыя хаваліся ад грамадскага ганьбавання. Гэты тытул яна перадала свайму сыну, Генрыху. І вось ужо закаханы Генрых Батэнбергскі 23 чэрвеня 1885 г. на востраве Уайт бярэ шлюб з англійскай прынцэсай Беатрыс. Маладая была апранута ў вясельную сукенку з белага атласу, аздобленую кветкамі флёрдаранжу і мноствам карункаў. Беатрыс стала іменавацца прынцэсай Батэнбергскай, а карункі вясельнай сукенкі, якія вельмі ўразлілі велікавецкіх гасцей, атрымалі назву батэнбергскіх (яны ж пуант-ляс) ↓.

Канец XIX – пачатак XX ст. быў усплёскам кароткачасовай, але вельмі яркай і запамінальнай з’явы ў мастацтве, якая паспрабавала аб’яднаць у свеце прыгожага шматлікія сферы дзейнасці чалавека (сёння – прамысловы дызайн). Гэта была эпоха мадэрну. Новае мастацтва зрабіла вялікі ўплыў і на стылістыку моды 1890–1910 гг. У дызайне адзення спалучаліся разнастайныя прыёмы аздаблення і дэкору: вышыўка, аплікацыя, мазаіка, сутаж, батык і, вядома, многія віды карункаў. Асабліваю папулярнасць атрымалі стужачныя, ці батэнбергскія, карункі [2, с. 141]. З дапамогай тонкіх баваўняных і шаўковых стужак выкладваліся найскладанейшыя раслінныя і кветкавыя арнаменты на сукенках, гарсэтах, карсажах, палярынах, ажурных каўнерыхах і шалях... Такія далікатныя вырабы былі не проста элементам адзення, яны выглядалі вытанчанымі творамі мастацтва. Таму не дзіўна, што многія знакамітыя музеі свету захоўваюць у сваіх калекцыях сукенкі, пашытыя ў тэхніцы пуант-ляс на пачатку XX ст. [2, с. 141; 6].

Я пішу гэтыя радкі і зрэдку кідаю позірк на сукенку. Дзіўлюся майстэрству пецярбургскіх

майстрых, якія стварылі гэты карункавы цуд, дзе кветкі рассыпаны па ўсёй паверхні ўбору. Атэль, дзе, мяркуецца, была пашыта сукенка, размяшчалася ў Санкт-Пецярбургу на вуліцы Траецкай [3, с. 373]. Гэта быў своеасаблівы цэнтр моды расійскай сталіцы. Тут працавалі найлепшыя куцюр’е: Альбер і Рэнэ Брызак, Ганна Гіндус, Вольга Бульбянкова [3, с. 373]. Практычна ў кожным будынку на Траецкай мелася швейнае атэль, таму выбраць фасон і кошт сукенкі не было праблемай. А побач месціліся рэдакцыі часопісаў “Женский парижский шик” і “Венский шик”, дзе навінкі сусветнай моды імкліва рабіліся здабыткам усіх сталічных модніц [4, с. 228].

Па шчаслівай выпадковасці карункавы твор мастацтва майстрых з Паўночнай Пальміры захаваўся ў Мінску на вуліцы Талстога. Яму ўжо больш за сто гадоў. А тэхніка пуант-ляс, як бачым па сучасных вітрынах аўстрыйскай сталіцы, вяртаецца ў моду...

P. S. Зусім нядаўна маю калекцыю папоўніла прастакутная скрынка са светлай бярозавай фанеры са скураным раменьчыкам, які перацягвае “куфэрак” упоперак і адначасова служыць ручкай. На ўнутраным баку вечка – вялікі бэзавы штамп: “GRAND PRIX PARIS 1900 ПРИВИЛЕГИЯ № 26381”. Скрынка захоўвалася на вуліцы Някрасава, на гарышчы хаты, якая знікла пад напорам горадабудаўнічай хвалі сучаснага Мінска. Па словах гаспадароў “куфэрка”, у пачатку XX ст. у ім з Санкт-Пецярбурга прывезлі ў Мінск вельмі прыгожую вясельную сукенку; праўда, самой сукенкі яны не памятаюць. Але цяпер я магу ўявіць, як падарожнічала “мая” вясельная сукенка пуант-ляс з Пецярбурга ў Мінск...

Спіс літаратуры

1. **The art of modern lace-making** [Electronic resource]. – London and New York : Published by The Butterick Publishing Co. (Limited), 1891. – Access mode: <https://www.gutenberg.org/files/22325/22325-h/22325-h.htm>.
2. **Лапина, Ю. Е.** Исторические факты и технология выполнения ленточного кружева [Электронный ресурс] / Ю. Е. Лапина. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-fakty-i-tehnologiya-vypolneniya-lentochnogo-kruzheva>.
3. **Картавая, М. Н.** Российские дома моды: история и современность [Электронный ресурс] / М. Н. Картавая // Молодой ученый. – 2017. – № 6 (140). – С. 373–375. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/140/39535>.
4. **Ходунова, Д. А.** Возникновение русских домов моды [Электронный ресурс] / Д. А. Ходунова // Молодой ученый. – 2023. – № 1 (448). – С. 228–231. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/448/98548>.
5. **Шапиро, Б.** История кружева как культурный текст / Б. Шапиро. – М. : Новое лит. обозрение, 2018. – 272 с.
6. **Часть ленточного кружева** [Электронный ресурс] / Музей Виктории и Альберта. Лондон. – Режим доступа: <https://collections.vam.ac.uk/item/O360394/motif-unknown>.

Аксана КАТОВІЧ,
кандыдат культуралогіі

ФЕНАМЕНАЛОГІЯ ІМЯ Ў ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНЫМ КАНТЭКСЦЕ

УДК [351.755.12:165.62]:316.722

У артыкуле разглядаецца канцэпт імя ў гісторыка-культурнай прасторы і сацыяльна-прававое поле імя ў міфа-сацыя-рытуальнай парадыгме сямейна-родавых адносін этнасу. Раскрываецца імя чалавека як шматгранны і шматузроўневы феномен грамадскіх адносін, у якіх яно выступае як сацыяльны маркер, факсіруючы спектр функцый. У сваю чаргу імя як захавальнік бясконцай колькасці міфасемантычных палёў істотна ўплывае на лёс яго носьбіта.

Ключавыя словы: *міф, імя, культурны код, міфарытульная спадчына, традыцыйная культура, функцыя, рытуальна-абрадавыя практыкі.*

The article examines the concept of a name in the historical and cultural space and the socio-legal field of a name in the mytho-socio-ritual paradigm of family-tribal relations of an ethnic group. The name of a person is revealed as a multifaceted and multilevel phenomenon of social relations, in which the name acts as a social marker focusing a range of functions. In turn, the name as the guardian of an infinite number of mythosemantic fields has a significant impact on the fate of its bearer.

Сацыякультурная прастора этнасу хавае дзве вялікія таямніцы, аб'яднаныя адной анталогічнай праблемай: зачэце і наступнае нараджэнне чалавека, а далей – вызначэнне яго імя, якое на працягу жыцця будзе выконваць розныя сацыякультурныя функцыі, але перш за ўсё вычляняе індывіда з бязмежнай масы падобных да яго і адначасова злучае нябачнымі, але вельмі ўстойлівымі павязямі з прадстаўнікамі роду. Як узніклі імёны або назвы, якім чынам спалучэнне асэнсаваных галасавых гукаў з цягам часу трансфармавалася ў графічнае афармленне – літарны арнамент называння чалавека?

У даследаванні праблемы надавання імя практычна закладзены падставы асэнсавання ўзнікнення чалавека як істоты з думаннем і разумення генезісу культуры як унікальнага шляху спазнання асобай навакольнага свету. Імя стала тым аб'ектам спазнання, у прасторы якога сышліся інтарэсы міфалагаў, філосафаў, культуралагаў, лінгвістаў, антрапалагаў і сацыёлагаў. Асабліва прадуктыўныя даследаванні на стыку філасофіі і лінгвістыкі. Над праблемамі разважалі філосафы еўрапейскіх школ (Р. Барт, Э. Бенвеніст, Э. Гусэрль, Ж. Дэрыда, Ф. дэ Сасюр), у пачатку XX ст. – прадстаўнікі рускай філасофскай школы (С. Булгакаў, А. Лосеў, П. Фларэнскі).

Філасофія імя ў самым шырокім сэнсе слова стала аб'ектам пільнага вывучэння для А. Лосева. У працы “Філасофія імя” даследчык падкрэслівае: “Слова, і ў прыватнасці імя, ёсць неабходны вынік думкі, і толькі ў ім думка дасягае сваёй найвышэйшай напругі і значэння” [4, с. 627]. І далей: “У слове, і асабліва ў імені, – усё наша культурнае багацце, якое назапашваецца на працягу стагоддзяў, і не можа быць ніякай псіхалогіі думкі, роўна як і логікі, фенаменалогіі і анталогіі, па-за аналізам слова і імя. У слове і імені – сустрэча ўсіх магчымых і меркаваных

пластоў быцця... У імені – цэнтр усякіх фізіялагічных, лагічных, дыялектычных, анталогічных сфер... Слова або імя ёсць жывы нерв рэальнага вопыту” [4, с. 628].

У працах сучасных філосафаў даследаванне імя як сацыяльна-культурнага феномена захоўвае актуальнасць, асабліва ў кантэксце працэсаў глабалізацыі. Так, С. Махліна ў працы “Семіётыка культуры штодзённасці” паказвае, што імя служыць выразам пэўнай сацыяльна-гістарычнай эпохі, своеасаблівым адлюстраваннем духоўнай гісторыі чалавецтва, этнасу і грамадства. Разам з развіццём грамадства адбываюцца глыбінныя працэсы ў існаванні імя і традыцыі наймення, у гэтым выпадку імя “мае статусную дыферэнцыяцыю і адначасова этнічную і часавую сігніфікацыю” [5, с. 46]. Аўтар акцэнтуюе ўвагу на найважнейшых функцыях імя: ідэнтыфікацыя і дыферэнцыяцыя чалавека; камунікацыйнасць імя ў сацыяльным асяроддзі; яго пазнавальнасць (калі розныя кантэксты дапамагаюць зразумець сэнсавыя палі імя, яго этымалогію, розныя культурныя кантэксты і гістарычныя абставіны). Д. Старублёўцава, даследуючы значэнне ўласных імёнаў у структуры мастацкага вобраза, прыходзіць да думкі, што імёны ўласныя “непасрэдна выяўляюць сімвалічную аснову, структуруюць мастацкую выяву і складаюць яго ўнутраную форму” [8, с. 8].

Нам уяўляецца, што імя чалавека – своеасаблівы духоўны акумулятар, у якім сабраны жыццёвая энергія многіх пакаленняў, хто ў розныя часы ўспадкаваў гэтае канкрэтнае найменне. Некаторыя праявы феномена імя паказваюць на цесную сувязь з міфам, яго сімвалам, але менш за ўсё з сутнасцю асобнага чалавека. Імя як касмічная субстанцыя жыве ўласным жыццём, напоўнена энергіяй жыццестварэння. Калі імя – міф, то ля вытокаў яго ўзнікнення стаялі багі, татэмы,

культурныя героі, першапродкі. Асацыятыўнае поле свядомасці выбудовае міфалагічную суднеснасць імя і індывіда. Калі для міфалагаў аксіёмай з'яўляецца ідэя актуалізацыі рытуалу як неабходнасці захавання і падтрымання гармоніі светабыцця, то, такім чынам, кожны новы носьбіт імя актуалізуе міф яго ўзнікнення і захоўвае патэнцыйную энергію сямейна-родавага падання як рэтранслятара міфа.

Даследаванне славянскіх імёнаў, вядомых па пісьмовых крыніцах, паказвае, што найбольш старажытным пластом міфалагічных імёнаў былі тыя, якія адлюстроўвалі міфарытуальныя, камалагічныя і нябесныя вытокі іх паходжання. Яны маюць міфалагічную семантыку і цесную сувязь з вярхоўнымі багамі славянскага пантэона. Колазварот Сонца на працягу года пакінуў нам у спадчыну імёны *Сонцаслаў* (хто славіць Сонца), *Яраслаў*, *Яралюб*, *Яраполк* (прысвечаныя богу Ярылу), *Леля* (прысвечаная Лелі – багіні дзясвоцкага кахання, дачцэ Лады), а таксама тыя, што з часам сталі родавымі прозвішчамі: *Каляда*, *Яркі*, *Яраслаўцаў*, *Купайла*, *Купала*, *Гром*, *Грамовіч* і інш. У старажытнасці такія імёны мелі высокі статус, іх прысвойвалі вешчунам, знахарам, лекарам. Аднак іх маглі даваць у якасці сямейна-родавага абярэга тым дзецям, якія нарадзіліся пасля смерці папярэдніх дзяцей.

У сваю чаргу імя як міф, захавальнік бясконцай колькасці міфасемантычных палёў, істотна ўплывае на лёс яго носьбіта. Нашы продкі называлі дзяцей словам або спалучэннем слоў, якія, на іх думку, маглі прынесці шчасце, поспех, сілу, славу іх дзіцяці: *Белогость* (священный гость); *Болеслав* (более славный); *Богумила* или *Божемила* (милая Богам); *Братомила* (милая братьям); *Велижана* (очень нежная); *Веряя* (привязанная к кому-нибудь); *Владимир* (владеющий миром); *Влада* (владеющая); *Владислав* (обладающий славой); *Вернидуб* (выворачивающий дуб, следовательно, могучий); *Водим* (заводила); *Добрыня* (добрый по характеру); *Доброгость* (добрый к гостям); *Древан* (сын священного дерева); *Забава* (утешение); *Зорина* (сверкающая); *Касатка* (ласточка); *Красномира* (красивая миру); *Кунава* (вожделенная); *Ладослава* (славящая лад); *Прекраса* (прекрасная), *Прелеса* (прелестная); *Рада* (радующая); *Радослава* (славящая радость); *Родомил* (любимый своим родом); *Родислав* (славящий род); *Родосвет* (сын светлого рода); *Родомысль* (думающий о своём Роде); *Сбыслава* (ставшая славной); *Чтислав* (чтимый за славу) и др.” [2, с. 101–102]. Многія з дахрысціянскіх імёнаў па-ранейшаму жывуць у нашых прозвішчах: *Баско* (красавчик); *Батура* (упрямец); *Блажко* (уменьшительно от Благо); *Волобуй* (убивающий волов); *Воробей* (воро-

бей); *Воронец* (черновоносый); *Голик* (бритый, от “голить”); *Дубовик* (посвященный дубу); *Коваль* (кузнец); *Крук* (ворон); *Лапа*, *Лапто* (лапа); *Новик* (новый); *Носко* (от слова “нос”); *Пискун* (пискун); *Резник* (продавец мяса); *Смеян* (потешник); *Сорока* (болтун); *Старовойт* (старый староста); *Стожар* (Млечный Путь: сто огней); *Томило* (утомляющий); *Черноус* (черноусый); *Шарко* (круглый, пузатый); *Шестак* или *Шостак* (шестой сын в семье) и др.» [2, с. 101–102].

Прыняцце хрысціянства ў якасці дзяржаўнай ідэалогіі прывяло да абавязковага хрышчэння немаўлят і называння іх імёнамі чужароднымі, запазычанымі з візантыйскай, рымскай і іўдзейскай традыцыі: “Распаўсюджванне хрысціянскіх (большай часткай яўрэйскага паходжання) імёнаў пачалося з прыняццем Нікейскім саборам 325 г. спецыяльнага правіла пад нумарам 30, якім забаранялася даваць хрысціянам панганскія імёны (Гутарка 12 Яна Залатавуста пра 1 пасланне да карыфянаў)” [3, с. 7]. Так у славян з’явіліся імёны, якімі называліся вучні Хрыста і наступныя прыхільнікі яго вучэння, а таксама яўрэйскія імёны са Старога Завету.

Але народнае праваслаўе, што сфарміравалася на перакрываванні дзвюх рэлігійна-культурных плыняў, у пэўнай меры змяніла міфасемантычную сутнасць іменаслова. Калі ў старажытнаславянскай традыцыі імя мела абагульнены знакава-сімвалічны характар, то ў хрысціянскім іменаслове стала судносіцца з персаніфікаванай гісторыяй жыцця таго ці іншага святога. З цягам часу імёны “назапашвалі” вакол сябе энергію наступных носьбітаў і ў пэўнай ступені набліжаліся па статуснасці да найстаражытнейшых імёнаў славянскіх першапродкаў. Аднак калі царква стала даваць імёны па святцах, у якіх былі сабраны сотні папличнікаў новай веры, то масавая свядомасць народа тут жа адрэагавала на прымусовую тэндэнцыю. Абачлівы і дапытлівы розум продкаў пачаў прыглядацца да жыццяў святых угоднікаў (прарокаў, апосталаў, свяціцеляў, прападобных) і пазбягаць даваць імёны мучанікаў, каб чалавек не паўтарыў лёс носьбіта імя, чый жыццёвы шлях быў спалучаны з пакутамі і часта гвалтоўнай смерцю. Пры гэтым сфарміравалася правіла выбіраць імя святога, дзень шанавання якога быў на дзень або некалькі дзён наперадзе, дзіця не хрысцілі “ўчорашнім днём”. Па славянскіх павер’ях, «названае “назад” дзіця... не будзе расці; аддавалі перавагу напрамку “наперад”, які сімвалізуе развіццё і ўзрастанне, перад рухам назад, які асацыюецца з дэградацыяй і завяданнем» [9, с. 409].

Так узнікла яшчэ адно сямейна-родавае свята – імяніны: “Духоўнае нараджэнне лічылася больш значным за цялеснае, і ад таго дзень

нараджэння заставаўся незаўважным, а дзень анёла ці імяніны святкаваліся кожным, каму дазваляла становішча. З раніцы імяніннік ці імянінніца рассылалі гасцям імянінныя пірагі; шляхетнасць асобы, якой пасылаюць пірагі, вымяралася велічынёй пасланага пірага. Госці, на запрашэнне, сыходзіліся на імянінны стол і прыносілі імянінніку падарункі” [1, с. 536–537].

Кожнае сучаснае імя мае пэўнае значэнне, якое зразумець сёння даволі складана, напрыклад: “*Агафья* (греч.: добрая); *Александр* (греч.: заштитник людей); *Алексей* (греч.: помощник, заштитник); *Анастасия* (греч.: воскресшая); *Андрей* (греч.: мужественный); *Анна* (евр.: благодать); *Антонина* (греч.: приобретающая); *Артём* (греч.: здоровый); *Артур* (кельт.: большой медведь); *Валентина* (лат.: сильная); *Валерий* (лат.: крепкий); *Василий* (греч.: царский); *Галина* (греч.: тишина, спокойствие; лат.: курица); *Георгий* (греч.: землелашец); *Геннадий* (греч.: благородный); *Григорий* (греч.: бодрствующий); *Данила* (евр.: суд Божий); *Дмитрий* (греч.: принадлежащий богине Деметре); *Евгения* (греч.: благополучная); *Елена* (греч.: факел); *Елизавета* (евр.: почитающая Бога); *Иван* (евр.: благодать Божья; греч.: чудесный, добрый); *Игнат* (лат.: огненный); *Илья* (евр.: крепость господня); *Инна* (готф.: сильная вода); *Зинаида* (греч.: божественная); *Зоя* (греч.: жизнь); *Ирина* (греч.: мир); *Кирилл* (греч.: барчук; перс.: солнце); *Клавдия* (греч.: хромоногая); *Константин* (лат.: постоянный); *Ксения* (*Оксана*) (греч.: иностранка, гостеприимная); *Лариса* (греч.: чайка); *Леонид* (греч.: подобный льву); *Макар* (греч.: счастливый); *Максим* (лат.: величайший); *Мария* (евр.: госпожа, хозяйка); *Маргарита* (греч.: жемчужина); *Марина* (лат.: морская); *Михаил* (евр.: кто как бог); *Никита* (греч.: побеждающий); *Николай* (греч.: победитель народов); *Павел* (лат.: палый); *Пётр* (греч.: камень); *Раиса* (греч.: лёгкая); *Роман* (греч.: крепкий, рождённый в Риме); *Семён* (евр.: слышащий Бога); *София* (греч.: мудрая); *Сусанна* (евр.: белая лилия); *Тамара* (груз.: пальма); *Татьяна* (греч.: устроительница); *Тихон* (греч.: счастье); *Трофим* (греч.: кормилец); *Фёдор* (греч.: Божий дар); *Эдуард* (герм.: заботящийся об имуществе); *Юлия* (лат.: из рода Юлиев); *Яков* (евр.: идущий следом) и др.” [7, с. 17–69].

На працягу некалькіх стагоддзяў у славян існавала падвойнае імя: адно давалася па святцах і выкарыстоўвалася пры хрышчэнні, другое – “па звычаі”, нярэдка паганскае [9, с. 409]. У Беларусі такая традыцыя жыла аж да пачатку ХХ ст. А. Сержпутоўскі адзначае: “Покуль дзіця не хрышчана, яму няможна даваць імя, бо нячыстая сіла, пачуўшы тое імя, прычэпіцца да

дзіцяці. От затым, перш, чым хрысціць, кожная баба сама хрысціць дзіця, абліваючы яго свяцонаю вадою; тут яна дае дзіцяці імя, якое схочуць яго бацькі. Гэта, кажуць, ахрысціць дзіця з вады. Часам, як тое дзіця хрысціць поп, то ён дае другое імя, але бацькі называюць сваё дзіця тым, кім яго назвала баба. Часта кумы, пакуль вернуцца ад папоў дамоў, то й запамятуюць, якое хітрае імя поп даў іх хрышчэніку. От затым у многіх па два імёны: адным завуць дома і на вёсцы, а другое запісана ў папа да ў воласці” [6, с. 176].

Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917 г. прынесла з сабой хвалю іменаслоўя ў духу часу, шляхам скарачэнняў і абрэвіятур: *Вілен* (Уладзімір Ільч Ленін), *Уладлен* (Уладзімір Ленін), *Віларык* (В. І. Ленін – вызваліцель рабочых і сялян), *Акцябрына*, *Сталіна* і інш.

Імя чалавека – шматгранны і шматузроўневы феномен грамадскіх стасункаў. Асаблівую цікавасць яно ўяўляе як сімвал у сістэме сямейна-родавых адносін. Здавалася б, нябесны першапродак, які стаяў ля вытокаў светабудовы і зарадзіў насенне родавага дрэва, павінен валодаць такой пасіянарнасцю, што яго энергіі хопіць на шматлікія чалавечыя лёсы. Аднак нашы продкі меркавалі інакш. Цікавы феномен трансляцыі імя ў рамках сямейна-родавага прасторава-часовага кантынууму. У Беларусі верылі, што выбар імя ўплывае на лёс чалавека, таму з цягам часу сфарміравалася традыцыя даваць імя дзіцяці “ў гонар кагосьці”. У славян, асабліва ў беларусаў, быў шырока развіты культ ушанавання продкаў. Адзін з самых яскравых прыкладаў – называць дзіця імен дзядулі ці бабулі (пры ўмове, што яны былі вартыя гэтага), то-бок імя прабацькі пераходзіла праз пакаленне. Прычым першы сын атрымліваў імя дзед па бацькоўскай лініі, другі – па матчынай [9, с. 409]. Гэтаксама пры выбары імя дзяўчынак.

Практыка паказвае, што разам са строга артыкуляванымі дэтэрмінантамі ўспадкоўвання імя існаваў комплекс контр-крокаў, якія рэгламентуюць нарматыўна-прававое рэчышча традыцыі. Існавалі не толькі прыярытэтныя правы руху, але і зоны катэгарычных забарон, а таксама запасныя шляхі, актуалізаваныя толькі ў пэўных сацыякультурных умовах.

Лічылася няўдалым атрыманне ў спадчыну сынам (дачкай) імя бацькі (маці). Такую сітуацыю адносілі да разрады выключэння з правіл. Бацька Іван і сын Іван – якія сяміятычныя механізмы спрацоўваюць у такой міжпакаленнай пераемнасці? У беларускай традыцыі душа, анёл-ахоўнік і імя – духоўнае адзінства, што даецца чалавеку як лёс, здароўе, жыццёвы шлях. Лічылася, калі нараджаліся дваіняты, што пер-

шы будзе больш здаровым, удачлівым, шчаслівым, другі ж “абдзелены” лёсам. Каб “зраўнаваць” дваінят перад лёсам, ім імкнуліся даць сугучныя (падобныя) імёны [9, с. 410]. Міфасемантыка такога ўяўлення паслужыла падставай для ўзнікнення забароны праводзіць два вяселлі ў адной сям’і ў адзін год. Непажаданым лічылася і адначасовае святкаванне двух вяселляў у адной вёсцы. Існавала павер’е, што калі сыну даць імя бацькі, то анёл-ахоўнік не зможа адначасова абараняць абодвух носьбітаў аднаго імя ў сям’і, што “скарочіць” жыццё бацькоў.

Часам нашы інфарматы (захавальнікі глыбінных ведаў і традыцый) рабілі дадатак-удакладненне: “да жаніцьбы сыну будзе цяжка станавіцца на ногі, бацька будзе перакрываць лёс сына, а вась пасля жаніцьбы, наадварот, вяршэнстваваць стане сын”. Бабуля беларускага фалькларыста і этнографа Івана Іванавіча Крука, знахарка Еўдакія Іванаўна, хрысціла ўнука без ведама бацькоў. Яна выдатна ведала правільны, якія датычацца выбару імя. І тым не менш дала ўнуку імя бацькі. Высветлілася, што бабуля не парушыла старажытны канон, наадварот, яна прыняла рашэнне ў “прававым полі” традыцый іменаслоўя. Калі ў сям’і паміралі дзеці (рус.: *“дзеці не стаяць”*, бел. *“не гадуюцца”*), трэба было “ратаваць” наступнае дзіця. Міфарытуальны канон прапаноўваў некалькі вектараў развіцця падзей. Адзін з варыянтаў якраз і прадугледжваў “пераадрасаванне” злашчаснай эстафеты бацьку (калі наступным нараджаўся хлопчык) ці маці (калі ў сям’і нараджалася дзяўчынка), жадаючы захаваць прадаўжальніка Роду [1, с. 127]. Так адбылося ў сям’і І. Крука: першымі нарадзіліся дзве сястрычкі, яны памерлі ў паўгадавым узросце. Бабуля імкнулася абараніць дзіця. А, напрыклад, у сям’і будучага акадэміка, віцэ-прэзідэнта АН БССР Кандрата Кандратавіча Крапівы памерлі дзевяць дзяцей, і бацькам параілі назваць сына імем бацькі.

Іншы выпадак, калі ў сям’і хацелі пазбегнуць некарэктных узаемаадносін бацькоў і дзяцей на глебе “выпрабавання” лёсу, тады нованароджаным давалі імёны першых людзей Зямлі: *Адам* – для хлопчыка, *Ева* – для дзяўчынкі.

У выпадку смерці некалькіх дзяцей наступнаму народжанаму дзіцяці маглі даць імя самага старога чалавека ў акрузе – доўгажыхара, каб і дзіця пражыло столькі ж гадоў.

Паводле вераванняў палешукоў (Столінскі раён), «прадухіліць смерць нованароджанага ў сям’і маглі незвычайныя, рэдкія, забытыя, старадаўнія імёны... для гэтага бацькі павінны былі яшчэ да зачачця дзіцяці ўспомніць і назваць “даўнія, даўнія імёны: *Еўхім, Еўхімья, Гардзей...*» [9, с. 410]. “Даць такое імя, якога няма ў сяле”, –

параілі беларусы-перасяленцы з-пад Быхава [10, с. 127]. У гэтым выпадку пры хрышчэнні дзіцяці давалі імя так званых моцных у энергетычным плане святых: *Мікалая, Андрэя, Марыі*.

“Ва ўсіх славянскіх традыцыях для абароны немаўляці, якое нарадзілася слабым або пасля смерці папярэдніх дзяцей, звярталіся да давання імя па першым сустрэчным, якога і запрашалі ў кумы” [9, с. 410]. У гэтым выпадку парушалася традыцыя наступных шматгадовых узаемаадносін “хроснік – хросныя бацькі”. Але лічылася, чым далей сыдзе-з’едзе гэты чалавек, тым даўжэйшым будзе жыццё дзіцяці.

Забаранялася ў сям’і называць адным і тым імем трох чалавек. Напрыклад, бабулю, маці і дачку. Лічылі, што з траіх “першы выжывае апошняга” [9, с. 410]. Ва ўкраінцаў Закарпацця даваць аднолькавыя імёны братам і сёстрам практыкавалася ў магічных мэтах: «каб “дзіцяціна памерла” і тым самым спынілася нараджэнне дзяцей аднаго полу (асабліва дзяўчынак)» [9, с. 410].

Тэндэнцыя персаніфікацыі імя і называння гістарычнай памяці пра яго носьбітаў у рэтраспектыве пяці-сямі пакаленняў прывяла да ўзнікнення дадатковых абмежаванняў пры выбары імя нованароджанаму. Так, калі сярод сваякоў і найбліжэйшага атачэння хтосьці скончыў жыццё самагубствам, рана памёр, меў прыхільнасць да спіртнога ці асабліва сці псіхікі, то яго імя стараліся не згадваць: *“Калі ў сяле ёсць які дурны, або п’яніца, або злодзей, то няможна яго імя даваць дзіцяці, бо яно такое сама было б”* [10, с. 127]. І наадварот, было распаўсюджана ўяўленне, што калі дзіцяці даць імя каго-небудзь з выбітных людзей (майстроў, дабрадзеяў, удачлівых, гаспадарчых асоб), то да яго пяройдучь станоўчыя якасці [2, с. 4].

У даследаванні “Імя як сацыякультурны феномен” Г. Шэнкаа вылучае некалькі яго функцый, перш за ўсё ідэнтыфікацыйную (фіксуе тоеснасць чалавека з самім сабой) і дыферэнцыйную (вылучае чалавека сярод іншых людзей), каштоўнасную (звязана са ступенню грамадскай значнасці носьбіта імя) і ахоўную [11, с. 12]. Вычлененне такіх функцый у адносінах да імя правамерна, аднак гэты філасофска-культуралагічны дыскусус носіць абагульняльны характар і выбудаваны на матэрыяле рознастадыяльных і рознаэтнічных традыцый, ён далёкі ад этнаграфічных рэалій і міфасемантычных кантэкстаў жыццядзейнасці аднаго соцыуму.

Правіла, якое перасцерагала “вымаўляць імя Бога марна”, датычыла і імя чалавека, яно “хавалася”, асабліва першыя сорок дзён. У хату да парадзіхі прыходзілі сваякі і прагаворвалі на адрас немаўляці негатыўныя азначэнні. Гэта было част-

кай рытуальнай культуры, сістэмай паводзінскіх стэрэатыпаў і традыцыяй першага кантакту з нованароджаным. Катэгарычна забаранялася гаварыць пра прыгажосць немаўляці, яго падобнасць на некага са сваякоў. У народным асяроддзі існавала павер'е: калі сказаць, што дзіця прыгожае і разумнае, то нячыстая сіла ўначы падменіць яго, падкінуўшы ў хату самага брыдкага. Калі ж на адрас немаўляці гучаць нядобрыя словы, такое дзіця нібыта нікому не патрэбнае. Уяўленні сыходзілі ў глыбокую старажытнасць, яны былі ўжыўлены ў ментальнасць народа і станавіліся адным з аспектаў светаразумнення і светаўспрымання. Пакуль блізкія не вызначацца з імем дзіцяці, да дня хрышчэння да нованароджанага звярталіся з выкарыстаннем намінальных імёнаў: *сьночак, дачушка, сонейка, зайчык* і да т. п.

На наш погляд, менавіта адсюль бярэ пачатак паслядоўная сістэма спецыяльных вясельных рытуалаў развітання, “адлучэння” дзяўчыны нявесты ад свайго роду і паэтапнага ўваходжання-ўвядзення-ўбудавання яе ў сацыянарматыўную прастору родавага дрэва мужа. *Уваходжанне* – пакрокава прасоўваючыся да чырвонага кута, нявеста з дапамогай дружак маркіравала новую прастору сваімі знакамі: кідала на печку саматканы пояс, у чырвоным куце каля абраза вешала ручнік з сімвалічным і сакральным тэкстам родавага арнаменту. *Увядзенне* – бацька звязваў крыж-накрыж рукі маладых ручніком і вёў (уводзіць у новы свет) за першы сямейны стол. *Убудаванне* (захаванне гармоніі парадку – ладу) – нявеста засцілала стол сваім абрусам і ставіла свой посуд. Але перш за ўсё маладая несла ў новы свет родавае імя – уласнае і імя бацькі. А вось родавае прозвішча яна змяняла. Дзяўчыне неабходна было цалкам ужыўляцца ў культурна-побытавы лад новай сям'і (*на-ладз-іць* новыя адносіны, *у-лад-каваць* свой далейшы лёс). Гармонія душ, сэрцаў, думак, змацаваная шлюбам, патрабавала яднання з родам мужа (уклучэння ў род), то-бок прыняцця яго імя-прозвішча. Лічылася, што жонка, якая не пераходзіла на прозвішча мужа, не шанавала традыцыі яго сям'і, непаважліва ставілася да продкаў яго роду, што нябачна знаходзяцца побач (дапамагаюць ці караюць). А таму яна становілася перад імі безабароннай у энергетычным плане, што магло прывесці да пагаршэння яе здароўя ці здароўя дзяцей.

У адносінах да замужніх жанчын выкарыстоўвалася традыцыя культурнага ўбудавання ў міфасемантычнае поле мужа. Статуснае значэнне “замужам” (*за-мужам*) канстытуявалася не толькі ў адносінах да шлюбнай сувязі, але і ў адносінах камунікацыйных: уласнае імя жанчыны закрывалася і пераходзіла ў разрад выка-

рыстання толькі ў міфарытуальных кантэкстах (абрадавай практыцы, сямейных урачыстасцях), а ў штодзённым побыце ў яе з'яўлялася “імя” мужа: муж Платон – *Платоніха*, муж Лявон – *Лявоніха*. Здабыць уласнае імя жанчына магла ўжо ў старасці ці пасля смерці мужа.

На працягу жыцця чалавек можа апынуцца ў такіх сітуацыях, калі будзе змушаны змяніць імя, прозвішча, напрыклад пры пострыгу ў маняхі, уступаючы ў таёмнае таварыства, пры пасвячэнні ў таямніцы рамяства. У народнай медыцыне і магіі нярэдка выкарыстоўвалі перамену імя як сродак “перараджэння” чалавека, а адсюль і “скасаванне” яго сувязі з хваробай і няшчасцямі. Здаўна лічылася, што змена імя змяняе асобу чалавека [9, с. 412].

Узнікненне ў славянскіх народаў вялікага кола спецыфічных уяўленняў пра даванне імя – бясспрэчнае сведчанне, наколькі складаная і да канца не ўсвядомленая міфасемантыка імя, наколькі загадкавая і эзатэрычна напоўненая культура імя, наколькі глыбока народная свядомасць разумела філасофію працэсу іменаслоўя. Таму цалкам заканамерна арганічна злілося трыадзінства *імя – долі – лёс* чалавека: у гэтым нябесны фаталізм і жыццёвы досвед шматлікіх пакаленняў, абачлівасць і памяць пра мінулае, практычная мудрасць.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Забылин, М.** Русский народ. Его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия / М. Забылин. – М. : Автор, 1992. – 616 с.
2. **Казаков, В.** Именослов : словарь славянских имён и прозвищ с толкованием их значения и происхождения / В. Казаков. – Москва – Калуга : Русская правда, 2007. – 240 с.
3. **Лозко, Г.** Именослов : Имена слов'янскі історічні та міфалогічны / Г. Лозко. – Київ : Редакція часопісу “Сварог”, 1998. – 176 с.
4. **Лосев, А. Ф.** Бытие – имя – космос / А. Ф. Лосев ; сост. и ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1993. – 958 с.
5. **Махлина, С. Т.** Семиотика культуры повседневности / С. Т. Махлина. – СПб. : Алетейя, 2009. – 232 с.
6. **Сержпутоўскі, А. К.** Прымхі і забавоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
7. **Соболь, В.** Молитвенный щит. Начало / В. Соболь, Кира Соболь, Кристина Соболь. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 416 с.
8. **Сторублевцева, Д. А.** Эстетическая природа имени собственного : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Д. А. Сторублевцева. – М., 2005. – 25 с.
9. **Толстая, С. М.** Имя / С. М. Толстая // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 704 с. – Т. 2. – С. 408–413.
10. **Жыцця адвечны лад** : беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.
11. **Шенкао, Г. Х.** Имя как социокультурный феномен : автореф. дисс. ... док. филос. наук / Г. Х. Шенкао. – Черкесск, 2002. – 35 с.

Ірына КАЗАКОВА,
доктар філалагічных навук

ЖАНОЧАЯ ДОЛЯ Ў БЕЛАРУСКІХ І КІТАЙСКІХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ

УДК 398

У артыкуле разглядаецца адлюстраванне жаночай долі і становішча жанчыны ў беларускай і кітайскай каляндарна-абрадавай і сямейна-абрадавай паэзіі, у пазаабрадавых песнях, прыводзяцца прыклады песеннай паэзіі беларусаў і кітайцаў.

Ключавыя словы: *беларускі фальклор, кітайскі фальклор, каляндарна-абрадавыя песні, сямейна-абрадавыя песні, народныя песні, жаночая доля, становішча жанчыны.*

The article examines the reflection of women's fate and the position of women in Belarusian and Chinese calendar-ritual and family-ritual poetry, in extra-ritual songs, examples of song poetry of Belarusians and Chinese are given.

Гісторыя чалавецтва і сучасная навука даказалі, што жанчына больш вынослівая за мужчыну ў дачыненні да фізічнага болю, стомленасці і хвароб. Сярэдняя працягласць жыцця ў жанчын значна большая, чым у мужчын. У старажытных народаў менавіта жанчыны рабілі ўсё самае цяжкае: апрацоўвалі зямлю, жалі збожжа, пераціралі зерне на муку жорнамі і г. д. А яшчэ трэба было насіць, карміць, гадаваць дзяцей... Калі гаварыць пра сучаснае жыццё, можна заўважыць, што жанчыны выконваюць такую ж долю працы на тым жа высокім прафесійным узроўні амаль ва ўсіх сферах, што і мужчыны, і складаюць вельмі сур'ёзную канкурэнцыю для іх.

Што да светаўспрымання жанчыны (і сучаснай, і старажытнай), то яна заўсёды глядзела і глядзіць на свет з пункту гледжання той, хто дае жыццё і за яго адказвае. Таму можна адзначыць выключную ролю жанчыны ў старажытных рытуалах, якія суправаджалі тры галоўныя этапы чалавечага жыцця – нараджэнне, шлюб і пахаванне, а таксама вельмі важную функцыю ў каляндарна-абрадавым комплексе.

Усе старажытныя святы і абрады былі напоўнены песнямі. Паколькі жанчына, як і сама зямля, – гэта жыватворны выток, які дае новае жыццё, то менавіта яна звярталася ў песні ва ўсіх старажытных рытуалах да прыродных сіл з просьбай аб добрым ураджаі, дабрабыце сям'і, нараджэнні здаровых дзяцей і г. д. Непарыўная сувязь чалавек з прыродай у каляндарных і сямейных абрадах ажыццяўлялася менавіта праз жанчыну.

Песні адлюстравалі і вобраз жанчыны (дзяўчыны), і яе долю. Так, напрыклад, адна з галоўных герайн купальскіх песень, Купалінка (Купалка), паказваецца занятай звычайнымі гаспадарчымі сялянскімі клопатамі: яна прадзе кужаль, тчэ і беліць палатно, рыхтуе дачок да замужжа. Купальскія песні паэтызуюць дзяўчыну, падкрэсліваючы яе характэрныя якасці да працы, гатоўнасць да сямейнага жыцця. Яна гасцінная, працавітая, сціплая, поўная дзявочай годнасці.

Асноўны пласт жніўных песень складаюць уласна жніўныя і дажынкавыя. Жніўныя песні добра

перадаюць умовы працы жней на полі, іх перажыванні. Часта жанчыны скардзяцца на цяжкую долю, просяць дапамогі ў прыродных сіл: *Ой, не ляжы, ветру, у полі, / Паміж горачак у разоры, / Да ўстань, ветрык, паціхеньку, / Развей хмарачку цяменьку – / Маю тугу цежаленьку* [1, с. 89]. У многіх песнях гучыць трывога за дзяцей, пакінутых ля снапоў на полі, бо жнеі вымушаны былі браць немаўлят з сабой. Маці турбаваліся, каб дзіця не плакала, каб спала, каб яму не пякло сонца.

Шырока паказваюцца ў такіх песнях і сямейныя ўзаемаадносіны. Маладая жанчына, нават і стомленая цяжкай працай, не хоча вяртацца дадому, бо там чакаюць яе неспагадная свякроўка, ліхі свёкар ды злосны або няверны муж: *Павялося бела навучынне / Па чыстаму полю, / Павілося. / Дасталася да мне маладзенькай / Ліхое замужжа, / Дасталася. / Я ўмела чытаці, пісаці / Шоўкам вышываці, / Я умела. / Дасталася нявернаму мужу / Да ліхому свёкру / Дасталася* [1, с. 236–237]. Шмат у якіх песнях жанчына праклінае сваю нешчаслівую долю: *Бадай ты, мая доля, / Да на сіняе мора. / Да на ціхі Дунайчык. / Каб ты, доля, згарэла, / Каб я свету паглядзела* [2, с. 365].

Часта жняя ўспамінае родную хату, бацькоў, шчаслівае дзявочае жыццё. Так, у песні “Закурыўся ціхі, дробны дожджык”, дзе хмурая карціна прыроды асацыіруецца з горкай жаночай доляй часоў прыгоннага права, маладзіца суцяшае бацьку, просіць яго не журыцца па ёй: *Не сама я долечку шукала – / Мужа выбірала. / Пан багаты з залатой палаты / Даў мне мужа ката* [2, с. 376–377].

Восень традыцыйна была парой вяселляў, таму ў восеньскіх песнях пануе тэма замужжа, апавядаецца пра хуткае развітанне маладой з бацькамі і роднай хатай. Прадчуванні перад замужжам звычайна нядобрыя, дзяўчына ведае, што замужняе жыццё ў іншай хаце будзе цяжкім і бязрадасным. З набліжэннем расстання родны дом набывае асаблівую прыцягальную сілу. Яна разумее, што ў свякроўкі ёй будзе горш, чым у роднай матулі.

У восеньскіх песнях гучыць і тэма кахання, найчасцей гаворка ідзе пра перажыванні, звязаныя з нейкімі перашкодамі, пра каханне без узаем-

насці. Аднак часам у гэтых песнях сустракаецца і дьялог закаханых, вельмі сардэчны, пяшчотны, пранікнёны.

З сярэдзіны лістапада пачынаўся зімні перыяд земляробчага календара. У той час малацілі збажыну, трапалі і часалі лён. Жанчыны і дзяўчаты збіраліся на попрадкі, падчас якіх спявалася многа песень. Усё, чым жылі славяне-земляробы ў зімовую пару, адлюстравалася ў калядных і шчадроўскіх песнях. Калядкі адрасавалі гаспадыні, гаспадару, іх сыну і дачцэ. Калядкі і шчадроўкі ўслаўлялі розум гаспадыні, яе жаночую прывабнасць, а таксама ўвішнасць і працавітасць. У песнях, адрасаваных дзяўчыне, гучыць клопат пра яе будучыню, пра сямейнае жыццё; на першае месца тут выступаюць матывы замужжа.

Беларуская каляндарна-абрадавая паэзія адлюстравала будні нашых продкаў-земляробаў; добра паказала і месца жанчыны ў тагачасным грамадстве, яе ролю ў жыцці і працы, яе паводзіны, думкі, пачуцці, перажыванні, светаўспрыманне і светабачанне. Але жыццё жанчыны ніколі не было лёгкім. Цяжкая праца, бяспраўнасць, залежнасць ад мужа і яго родзічаў, клопаты пра дзяцей і гаспадарку – усё гэта знаходзім і ў сямейна-абрадавай паэзіі.

У адрозненне ад праявітых народных твораў, дзе лёс чалавека ў пэўнай ступені мог палепшыцца (напрыклад, у казках), у песнях доля амаль заўсёды ліхая, горкая, нешчаслівая, даецца навечна.

Жаночая доля беларускай сялянкі раней была часцей за ўсё бязрадаснай, што адбілася ў многіх народных песнях, асабліва пра чаканне дзяўчынай свайго новага лёсу – лёсу замужняй жанчыны: *Дзяўчына да вянца выязджае, / Яе доля сустракае. / Калі добрая доля – / Сядай разам са мною, / Са мною, маладою. / Калі доля ліхая – / Астайся на дарозе, / Пры зялёнай бярозе. / Няхай цябе коні саб'юць, / Няхай цябе колы сатруць* [3, с. 131].

У песні доля ўвасабляецца ў нейкую істоту, якая сімвалізуе нешчаслівы шлюб жанчыны. Менавіта доля, лёс становяцца горкімі, нешчаслівымі для дзяўчыны з часу яе замужжа: *А я ў горы не радзілася, / Ка мне гора прыключылася... / Я ад мамкі адлучылася. Гора можа атаясамлівацца з доляй, а можа паўставаць як самастойная істота. Нярэдка яно падаецца як абстрактнае паняцце. Бывае, што паказваецца як няшчасце, звязанае са шлюбам: *Ой, гора, гора, гора горкае, / Каб цябе, гора, пераламіла, / Я ж цябе, гора, усё знаравіла* [4, с. 153–154].*

Асабліва няшчаснай лічылася дзяўчына, якую аддавалі ў чужы далёкі край: *Адаў мяне мой татулька / Замуж далёка, за сіняе мора. / За сіняе мора, у вялікае гора. / У вялікае гора, за нямілага мужа* [5, с. 118].

Знаходзім у песнях і расчараванне маладой жанчыны, якая выйшла замуж “за горкага п’яніцу” [4, с. 159]. Народныя песні сцвярджаюць: няма горшай долі, чым жыць з п’яніцам, бо ён не толькі прапівае ўсе набыткі, але і жонку б’е,

“забівае”. Таму, калі маці пытаецца ў дачкі, чаму яна “так смутна” сядзіць, тая не скардзіцца ні на свёкра, ні на свякруху, ні на іншых членаў сям’і, а апавядае пра сваю ліхую долю – злоснага мужа: *Ой, як яму кашулю шыю, ён мяне – у шыю* [6, с. 240–241]. Жорсткасць мужа – тэма многіх песень пра “ліхую долечку”: *Ой спаткала мяне / Долечка ліхая. / Долечка ліхая, / Сямейка чужая. / Ой, вырасла коска / Роўна пясочка, / Выдраў мне міленькі / Што да валасочка* [7, с. 261]. Ні прыгажосць, ні паходжанне з “харошага роду” не могуць змяніць лёс маладой жанчыны: *За ліхім мужам ды за п’яніцам / Мая доля няшчасна...* [7, с. 292–293].

Як і ў народнай прозе, у песнях персанфікаванае гора неадчэпна спадарожнічае сваёй гаспадыні, яна ніяк не можа ад яго пазбавіцца, нягледзячы на тое, што “ў горы не радзілася”, а да яе “гора прыкацілася”: *Я ад гора ў роўна поле – / За мной гора з капачамі. / Я ад гора ў цёмных лясы – / За мной гора ідзець з свячамі. / Я ад гора за сіняе мора – / За мной гора ў чаўне плывець* [7, с. 130].

Гора ў такіх песнях атаясамліваецца з лёсам, які прадвызначаны чалавеку, і чалавек залежны ад яго, сам нічога змяніць не можа. Калі лёс асацыіруецца з замужжам, жанчына таксама нічога не можа зрабіць: у даўні час вельмі рэдка здаралася, каб жонка магла сама пайсці ад мужа. Самае большае, на што была здольная няшчасная жанчына, – на праклён [8, с. 184]. У многіх песнях гучыць раскаянне ў раннім шлюбе: *Каб я гэта знала, / Што мая доля злая, / Не пайшла б замуж / Гэтакая маладая* [8, с. 226]. Але пры ўсёй, здавалася б, безвыходнасці становішча, у якое трапляла жанчына ад сваёй няшчаснай долі, у некаторых песнях выказваецца надзея на пераадоленне ўсіх бед: *Змые горачку вадзіца, / Зніме горачка сястрыца. / Зніме горачку дробен дождж, / Затме горачка Гасподзь Бог...* [4, с. 333–334].

У кітайскай вусна-паэтычнай творчасці захаваліся песні з феадальнага часу (дынастыя Цын). Кітайскія даследчыкі вылучаюць працоўныя, любоўныя, абрадавыя, дзіцячыя песні; песні-скаргі; песні, якія выкрываюць розныя заганы, і г. д.

Лёс жанчыны ў старажытным кітайскім грамадстве асабліва шырока раскрываецца ў песнях-скаргах. Галоўным чынам гэтыя песні апавядаюць пра эксплуатацыю працоўных. У беднякоў ёсць тры няшчасці: зямельная рэнта, якая бярэцца з сялян, пазыкі пад высокія працэнты, а таксама дзяржаўныя зборшчыкі падаткаў – у тэкстах песень сцісла адлюстроўваюцца гэтыя беды і нягоды. Такая сітуацыя была тыповай у старым грамадстве. Сяляне, “вырасціўшы тысячы рысавых каласоў, адкладалі серп і ішлі прасіць міласціну. Лічылася, што падлікі землеўладальніка – слёзы селяніна” [9, с. 109].

Жанчыны, асабліва тыя, якія займаліся фізічнай працай, жылі не лепш за рабоў. Яны цэлымі днямі працавалі, але ўсё роўна галадалі і замяр-

залі, а таксама часта пакутавалі ад пабояў і абраз. Іх перажыванні сталі асновай шматлікіх песень-скаргаў: *Быць жонкай сапраўды цяжка. Устану рана, запытаюся ў мужа, ці здаровы, зайду на кухню, слёзы ўжо не стрымаць. Вазьму на кухні гарбуз, запытаю свякроўку, ці прыгатаваць. Свёкар кажа варыць, свякроўка кажа парыць. Ці варыць, ці парыць – свёкрам усё роўна не спадабаецца...* (р-н Хэншань, правінцыя Хунань) [9, с. 110].

Такая жаночая песня-скарга тыповая для ўсіх рэгіёнаў. У правінцыях Гуандун і Шэньсі, у Пекіне і іншых месцах ёсць розныя варыянты гэтай песні. Жанчыны, звычайна вельмі працавітыя і разумныя, не маглі карыстацца вынікамі ўласнай працы, часам яны жылі горш за жывёл: *Днямі на сто разоў нашу ваду, вечарам мялю муку да апоўначы. Ёсць каму падмяніць карову, але няма каму падмяніць мяне. ... як толькі засну – тут жа чую, як свёкар і свякроўка мяне лаюць* (правінцыя Шэньсі) [9, с. 110].

У старым грамадстве пра жанчын ніхто не клапаціўся. Рашэнне пра іх замужжа прымалі іншыя людзі. Жанчына часта разглядалася як тавар: *Самае жорсткае сэрца ў бацькоў, якія абмянялі мяне на сто літраў віна. Іх цудоўнае віно калі-небудзь скончыцца, а маё жыццё з гэтага часу поўнае пакут* (Тыбет, акруга Чамдо, павет Баганг) [9, с. 110].

Жанчыны таксама скардзіліся на тых, хто забіраў у армію іх мужоў, на тых, хто размяркоўваў павіннасці, якія разбуралі іх сем'і. Напрыклад, песня Унутранай Манголіі “Жулісыдэма”, якую можна знайсці ў зборніку народных песень манголаў акругі Фусінь “Уішаньдань”. У форме дыялогу жанчыны і мужчыны, якія сустрэліся пасля доўгага расстання, расказваецца пра трагедыю сям'і, якая распалася. Урад хацеў забраць мужа са шлюбнай цырымоніі, але той уцёк, зрабіўся валацугам і доўга не мог вярнуцца дадому.

У некаторых песнях-скаргах апісваліся пакуты, звязаныя з традыцыйнай феадальнага грамадства бінтаваць жанчынам ногі. Народная мудрасць сцвярджала: *“Пара забінтаваных ног – цэлы сасуд са слязмі”*. І словы пра “сасуд са слязмі” не перабольшванне. Часта дзяўчынкам пачыналі бінтаваць ногі ва ўзросце 5-6 гадоў, што прыводзіла да пералому ступні; хадзьба выклікала неверагодныя пакуты, хоць называлася гэта вельмі прыгожа – “залаты лотас у тры цуні” (памер ступні не павінен быў перавышаць тры цуні, г. зн. прыблізна

9 см). Праз такое жудаснае выпрабаванне прайшлі амаль што ўсе жанчыны.

Песні-плачы перад вяселлем шырока распаўсюджаны сярод народнасці хань і сярод большасці нацыянальных меншасцяў Кітая. Невеста за некалькі дзён да вяселля збірала сябровак і разам з імі спявала. Смуткуючы па дзявочай волі, яна аплаквала сваю долю і тое, што скончылася яе малявое бесклапотнае жыццё.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што і ў беларускіх, і ў кітайскіх народных песнях адлюстравалася нялёгкая доля жанчын у старажытным грамадстве: цяжкая праца, шлюб не па каханні, бясконцыя клопаты пра дзяцей і гаспадарку, прыгнечанае становішча ў сям'і мужа. Але жанчыны ніколі не трацілі надзеі на лепшую будучыню. Яны рупліва працавалі і прыгожа спявалі, дбалі пра сямейныя каштоўнасці і захоўвалі найлепшыя традыцыі, звярталіся па дапамогу да сіл прыроды, захоўвалі гармонію чалавечага жыцця.

Напэўна, меў рацыю Ф. Энгельс, калі казаў, што ўзровень культуры краіны – гэта становішча ў ёй жанчын. І колькі б новых тэорый ні ўзнікала, такая думка застаецца слушна. Менавіта стаўленне да жанчын, дзяцей, людзей сталага ўзросту, людзей з абмежаванымі магчымасцямі – найважнейшыя паказчыкі ўзроўню развіцця грамадства, яго сапраўднай культуры.

Спіс літаратуры

1. **Жніўныя песні** / [уступ. арт., укл., сістэм. тэкстаў і камент. А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 816 с.
2. **Паэзія беларускага земляробчага календара** / укл., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. А. С. Ліса. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 613 с.
3. **Кацар, М. С.** Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка / М. С. Кацар. – Мінск : БелЭн, 1996. – 208 с.
4. **Сямейна-бытавыя песні** / [скл. І. К. Цішчанка]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 752 с.
5. **Песні сямі вёсак**: традыцыйная народная лірыка Міншчыны / укл. і рэд. Н. С. Гілевіча. – Мінск : Выш. шк., 1973. – 512 с.
6. **Беларускія народныя песні** : у 4 т. – Мінск : Дзярж. выд. БССР, 1960. – Т. 2. – 430 с.
7. **Анталогія беларускай народнай песні** / укл., прадм. і камент. Г. Цітовіча. – Мінск : Беларусь, 1975. – 616 с.
8. **Лірычныя песні** / укл. і рэд. Н. С. Гілевіча. – Мінск : БДУ, 1976. – 461 с.
9. **Дуань Баолинь**. Китайская народная литература / Дуань Баолинь ; пер. с кит. Л. К. Станченко. – М. : Шанс, 2019. – 391 с.

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 257-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69, факс (017) 263-07-40.
E-mail: mail@rod-slova.by
rod-slova.by

Выход у свет 29.09.2023. Фармат 60×84 1/8. Папера афсетная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11,39.

Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 479 экз. Зак. 1019.

Надрукавана ў ВДУП “Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі”. 220030, Мінск, пл. Свабоды, 23-103. ЛП № 02330/54 ад 12.08.2013.

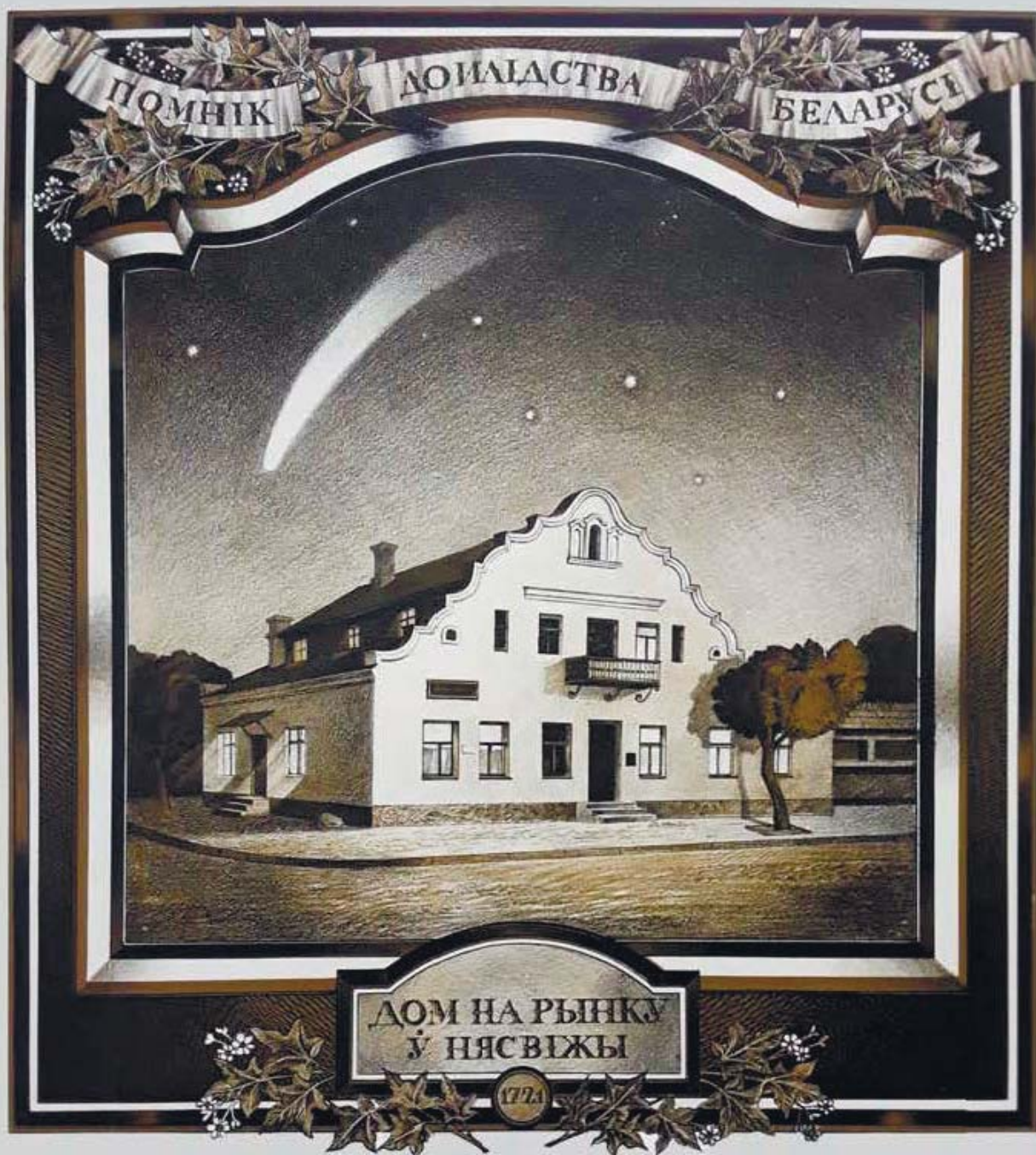
© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2023

Роднае слова 2023/9

ФАРБЫ.
ПОСТАЦІ.
НАТХНЕННЕ

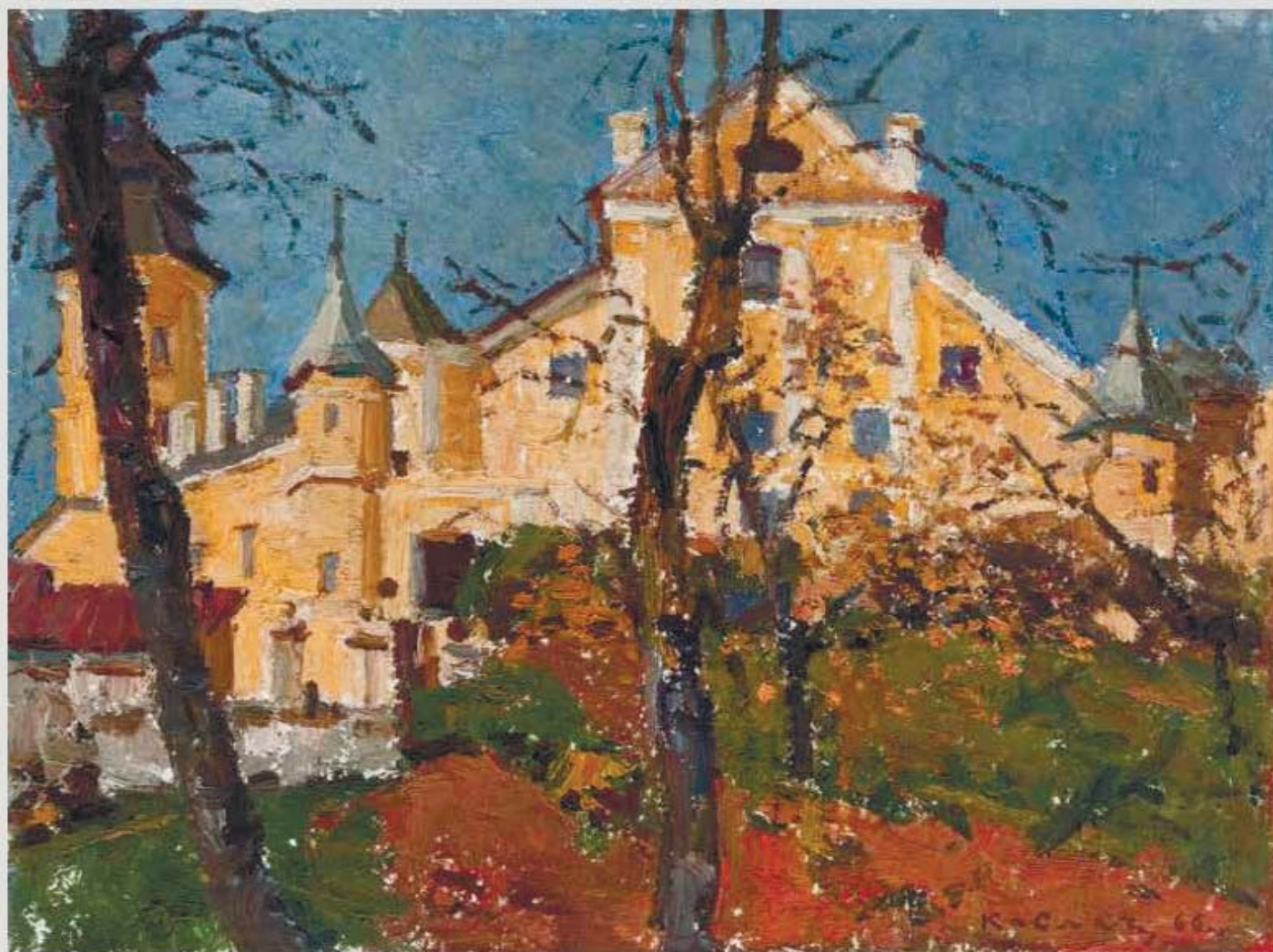
ДА 85-ГОДДЗЯ БЕЛАРУСКАГА САЮЗА МАСТАКОУ

Уладзімір Басальга.
Дом на рынку ў Нясвіжы. З серыі "Помнікі дойлідства Беларусі".
1986 г. Каляровая аўталітаграфія.

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

*Канстанцін Касмачоў.
Нясвіж. Замак.
1966 г. Кардон, алей.*

АРХІТЭКТУРНАЯ СПАДЧЫНА

ISSN 0234-1360

9 770234 136004

2 3 0 0 9

Індэкс часопіса: індывідуальны – 74823, ведамасны – 748232. Цана свабодная.